SÛRE- İ EN'AM

Mekke-i Mükerreme'de nazil olan sûrelerdendir. Yüz altmış beş âyeti havidir. Yalnız üç veyahut altı âyeti Medine-i Münevvere'de nazil olmuştur.

بِسۡمِ ٱللهِ ٱلرَّحۡمَـٰنِ ٱلرَّحِيمِ

الْحَمْدُ لِلهِ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضَ وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورَثُمَّ الَّذِينَ كَفَرُواْ بِرَبِّهِم يَعْدِلُونَ ﴿1﴾

[İtaat ve inkıyadı müş'ir olan hamd ü sena ulûhiyette müstakil ve rububiyette münferid olan Allah-u Tealâ'ya mahsustur ki, o Allahü Tealâ, semavât ve arzı ve zulümât ve nûru takdir buyurdu ve bunların cümlesini icad etti ve bu âlem-i mükevvenâtın vahdaniyete delaletiyle zuhurundan sonra Rablerine küfreden kâfirler tarîk-ı haktan udûl ve tarîk-ı batıla meylederler.]

Hamdin umumu ve devamı matlup olduğundan Cenab-ı Hakkı sena ifade eden elfaz; umuma ve devama delâlet eden cümle-i ismiye ile varid olmuştur. Bu âyette h a m d fıkrası lâfızda ihbar ise de kullarına hamdi talim olduğu cihetle manâda hamd etmekle emirdir. Yani; «Hamdedin Allah-u Tealâ'ya» demektir. Zira h a m d ; Allah'ın nimetleri mukaabilinde şükür manâsına olduğu cihetle her şahıs üzerine Allah-u Tealâ'ya hamd etmek vaciptir. Çünkü; her şahıs nimet-i ilâhiyeye müstağrak olduğundan şükrünü edâ vaciptir. Hamde lâyık ancak Vâcib Tealâ olduğuna işaret ve Allah'ın gayrıya ibadet eden müşrikleri red için hususiyete delâlet eden l â m ihtisasla varid olmuştur. Binaenaleyh; hamd eden olsun veya olmasın herhalde hamd; Allah-u Tealâ'ya mahsus

olup, Allah-u Tealâ zatında mahmud olduğuna işaret için şu niam-ı cesîmeyi halk ettiği cihetle hamde istihkaakını dahi beyan buyurmuştur.

Semavât gibi arz dahî birtakım tabakatı muhtevi olduğu halde semavâtın tabakalari ve hareketleri birbirine muhtelif olduğunda semavât; cemi' ve arz; müfred olarak varid olmuştur. Çünkü; arzın tabakalarında semavât kadar ihtilâf yoktur. Semavâtın ülüv-vü mekân ve şerefine binaen arz üzerine takdim olunmuştur. Cemi'i mahlûkaatın halikı Allah-u Tealâ olduğu halde mahlûkaatın büyükleri semavât ve arz olduğundan bu makamda bu ikisi zikirle iktifa olunmuştur. Zulümatın esbabı müteaddid olup nûrun sebebi bir olduğundan zulümat; cemi' ve nûr; müfred sıyğasıyla varid olmuştur.

Zulümâtla nûr bizatihi kaaim olamayıp semavât ve arzın zımnında kaaim olduklarından tazmin manâsını müfid olan (جَعَلَ) kelimesiyle ve ancak semavât ve arz kıyamda başka mahlûkaata muhtaç olmadıklarından (خَلَقَ) kelimesiyle varid olmuştur..

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile z u l ü m â t la murad; gecenin karanlığı ve n û r la murad; gündüzün ziyasıdır. Yahut z u l ü m â t la murad; küfür ve cehildir, n û r la murad; iman ve ameldir. Semâvâtın halkı arzdan, zulümatın halkı nûrdan ve Cennet'in halkı Cehennem'den mukaddem olduğu İmam-ı Katade'den mervi olup, semâvatı arz ve zulümâtı nûr üzerine takdim de bu rivayeti te'yid etmektedir.

Bu niam-ı cesûnenin halikı Allah-u Tealâ olduğunu beyandan sonra kâfirlerin küfrü ve müşriklerin şirki taaccübe şayan olduğuna işaret için taaccüp manâsını müfid olan (ثُمَّ) lafzıyla varid olmuştur. Çünkü müşrikler; semâvat ve arzın halikı Allah-u Tealâ olduğunu ikrar ederken semavât ve arzın eczasından olan yıldız, ay, güneş, hacer ve şecer kabilinden olan birtakım âciz mahlûkları Allah-u Tealâ'ya muadil ve şerik addederek ibadet etmeleri hakikatta taaccübe şayan ve istiğrab olunacak halattan olduğu için bu âyetle Allah-u Tealâ ehl-i imanı

bunların hallerinden taaccüb etmeye sevketmiş ve kâfirlerin küfrünü beyana (ثُمَّ) ile başlamıştır.

«Tilmizin üstaza ve sahib-i hükmün adaleti üzerine reayanın metbûuna şükrile muhsinin ihsanı üzerine şükür vacip olduğundan hamd ü sena Allah-u Tealâ'ya mahsus olmamak lâzım gelir» yollu varit olan sual merduddur. Zira, mün'imi ihsana ve üstazı talime ve reis-i hükümeti adalete kaadir kılan Allah-u Tealâ olduğundan bunların cümlesine şükretmek; Allah-u Tealâ'ya şükretmektir. Çünkü herşeyin esasını halk eden Allah-u Tealâ'dır. Binaenaleyh; insan her kimi sena ederse onun senası Allah-u Tealâ'yı sena olduğuna dair tafsilât Sûre-i Fatiha'da beyan olunmuştur. [Cilt Bir, Sh: Onsekiz.]

***

Vâcib Tealâ semâvât ve arzı ve zulümât ve nûru halk ettiğini beyanla saniin vücuduna istidlalden sonra insanın hilkatini beyanla istidlal etmek üzere:

هُوَ الَّذِي خَلَقَكُم مِّن طِينٍ ثُمَّ قَضَى أَجَلاً وَأَجَلٌ مُّسمًّى عِندَهُ ثُمَّ أَنتُمْ تَمْتَرُونَ ﴿2﴾

buyuruyor.

[Semâvât ve arzı halk eden Allah-u Tealâ sizi çamurdan halk etti ve siz halk olunduktan sonra dünyada hayatınız için bir ecelle hükmetti ve âhiretiniz için ind-i ilâhide ecel-i muayyeniniz vardır. Çamurdan hilkatinizi ve ecel-i muayyeninizi bildikten sonra âhiretin vücudunda şek edersiniz]

Yani; Allah-u Tealâ şol zat-ı ecel ve a'lâdır ki, sizin pederiniz Âdem (A.S.)'ı çamurdan halk etmek vasıtasıyla sizi çamurdan halk etti ve halk edip vücuda getirdikten sonra müddet-i hayatınızın nihayeti için mevtinize bir vakitle hükmetti ve kıyamet için ind-i ilâhide bir vakt-i muayyen mevcuttur. Evvelâ halk edip sonra ecelinizi tayine kaadir olan Allah-u Tealâ'nın sizi ba's edip amelinizle mücâzâta kaadir olacağı evleviyetle sabit iken siz âhirette şek edersiniz.

Fahr-i Razi, Kazi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran insanın esası olan Adem (A.S.) çamurdan halk olunduğuna binaen insanların cümlesi bilvasıta çamurdan halk olunmuştur. Yahut insanın maddesi olan nutfe gıdadan, gıdanın cümlesinin esası topraktan olduğu cihetle cümle insan topraktan halk olunduğuna binaen Cenab-ı Hak bu âyette insanları topraktan halk ettiğini beyan buyurmuştur. Madde-i asliye olan nutfeden muhtelif azaların müteaddid surette şekillerle meydana gelmesi Sâniin vücuduna ve fail-i muhtar olduğuna delâlet-i vâzıhayla delâlet eder. Çünkü, tabiat vasıtasıyla vücut bulmuş olsaydı maddenin tabiatı bir olduğu cihetle o maddenin tabiatı iktizası üzere insanlar bir suret ve renkle uzv-u vahid olmak lâzım gelirdi. Zira; tabiat-ı vahidenin fiili müteaddid olamaz. Halbuki bir nutfeden hasıl olan uzuvlar birbirine benzemedikleri gibi onların vazifeleri ve eserleri de muhteliftir. Şu halde madde-i vahideden muhtelif surette şekiller ve azalar fail-i muhtarın ihtiyarı ve tercihiyle hasıl olduğunda şüphe yoktur. Binaenaleyh; tabiat vasıtasıyla değildir.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile insanların esası topraktan halk olunduğu cihetle renkleri toprakta olan renkler üzere halk olunmuştur. Zira; toprakta kırmızı, beyaz ve siyah olduğu gibi insanlar da kırmızı, beyaz ve siyah suretlerde zuhur eder. Kezalik toprakta tayyib ve habis, rehavet ve şiddet olduğu gibi insanlar da tayyib ve habis, rehavet ve şiddet üzere bulunuyor.

Beyzavi'nin beyanı veçhile Vâcib Tealâ'nın insanları ve maddelerini halik olup mevtlerine kadar ihyaya kaadir olduğu sabit olduktan sonra kâfirlerin âhireti inkâr etmeleri gaayet istib'âd olunan şeylerden

olduğuna işaret için istib'âda delâlet eden (ثُمَّ) kelimesiyle varid olmuştur. Çünkü; bu kadar delâil-i vâzıhadan sonra şek etmek elbette emr-i baid ve taaccübe şayandır.

***

Vâcib Tealâ Sani-i Kadirin vücuduna delâlet eden delilleri beyandan sonra cemi' malûmata âlim olduğunu beyan etmek üzere:

وَهُوَ اللهِ فِي السَّمَاوَاتِ وَفِي الأَرْضِ يَعْلَمُ سِرَّكُمْ وَجَهرَكُمْ وَيَعْلَمُ مَا تَكْسِبُونَ ﴿3﴾

buyuruyor.

[Sizin halikınız semâvât ve arzda ibadete müstehak ve ulûhiyette müstakil olan Allah-u Tealâ'dır. Sizin kalbinizde gizlediğiniz esrarınızı ve zahirde âzâ-yı cevarihinizle işlediğiniz amellerinizi ve kesbettiğiniz hayır ve şer, menfaat ve mazarrat cümle ef'alinizi bilir ve ilm-i ilâhide gizli birşeyiniz olmaz.] Çünkü; ilmi herşeyi muhittir. Binaenaleyh; ilminden hariç birşey olamaz.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile ef al-i cevarihin sebebi ve dâîsi, kalpte gizli olan esrar ve kalbin meylânı olduğu için sır, cehr üzerine takdim olunmuştur. K i s b ile murad; mükteseb olup s ı r ve c e h r ile murâd; nefs-i fiil olduğu cihetle kisbin sır ve cehr üzere atfolunması, şeyi nefis üzerine atıf kabilinden değildir. Çünkü sır ile cehr; nefs-i fiili mükteseb olup, iktibas ise o fiili üzere terettüb eden eser olduğundan beyinlerinde mugaayeret vardır. Zira; nefs-i fiil başka ve o fiili kesbetmek de başkadır.

Âyet-i celile her insanın kendi fiilini kesbettiğine delâlet eder. Şu halde abdin fiilini halkeden, Allah-u Tealâ olup, abid ise kâsibdir. Zira; menfaat

ve mazarrat kisb üzere terettüb ettiğinden kâsib ancak abiddir. Binaenaleyh; Allah-u Tealâ'ya kâsib ıtlakı caiz değildir. Zira; Allah-u Tealâ menfaat ve mazarrat kesbetmekten münezzehtir. Çünkü; efalde menfaat ve mazarrat kullara aittir. .

***

Vâcib Tealâ tevhide ve âhirete müteallik delâili beyandan sonra nübüvveti takrir ve kâfirlerin haktan i'razlarını beyan etmek üzere :

وَمَا تَأْتِيهِم مِّن آيَةٍ مِّن آيَاتِ رَبِّهِمْ إِلاَّ كَانُواْ عَنْهَا مُعْرِضِينَ ﴿4﴾

فَقَدْ كَذَّبُواْ بِالْحَقِّ لَمَّا جَاءهُمْ فَسَوْفَ يَأْتِيهِمْ أَنبَاء مَا كَانُواْ بِهِ يَسْتَهْزِؤُونَ ﴿5﴾

buyuruyor.

[Kâfirlere, Rablerinin âyetlerinden bir âyet gelmez, illâ onlar o âyetten i'raz ettiler. Binaenaleyh; her ne zaman hak olan âyet kendilerine geldiğinde muhakkak onlar tekzib ettiler. Şu halde istihza ve iftira ettikleri şeylerin haberleri yakında onlara elbette gelir ve onlar da bilirler.]

Yani; kâfirlerin küfür ve iftiralarının cümle-i emârâtından birisi de tevhid ve kudret-i Bârî'ye delâlet eden âyetlerden birisi onlara resûllerinin lisanı ve tebliğaatıyla gelmez, illâ onlar o âyetten kaçarlar, asla kabule meyletmezler ! Çünkü; kemal-i inad ve istikbarları kabule manidir. Hatta tarik-ı rüşd ve savaptan kaçtıkları için vakıa mutabık hak olan Kur'ân resûlü vasıtasıyla taraf-ı ilâhiden kendilerine geldiğinde muhakkak tekzib ettiler ve istihza ettiler. Binaenaleyh; istihza ettikleri şeyin haberleri elbette yakında onlara gelir ve cezâ-yı sezasını görürler.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile Vâcib Tealâ bu âyette kâfirlerin ahvalini üç kısım üzere tertip buyurmuştur:

B i r i n c i s i ; âyetten i'raz;

i k i n c i s i ; i'razla iktifa etmeyip hak olan şeyi alenen tekzibe cüret,

ü ç ü n c ü s ü ; alenen tekziple dahi iktifa etmeyip istihzaya ictisar etmeleridir. H a k la murad; Kur'ân ve Muhammed (A.S.)'ın getirmiş olduğu hakla batıl beynini tefrik eden ahkâm-ı şer'iye ve âdâb-ı diniye ve mucizât-ı nebeviyedir. Bunların cümlesini tekzib etmekle küfür gibi bir büyük cinayeti irtikâb etmişlerdir. Binaenaleyh; kâfirlerin âyât-ı ilâhiye ve mucizât-ı nebeviyeden şiddet-i i'razlarına işaret için

(مِن آيَاتٍ) min-i istiğrakıye ile varid olmuş ve enbiya-yı izamın mucizâtı, ayât-ı ilâhiyeden ba'z olduğuna işaret için (مِن آيَاتِ رَبِّهِمْ) min-i teb'îziye ile vürud etmiştir. Yani; «Onlara alâmet-i ilâhiyeden ba'z olan mucizeler geldiğinde onlardan i'raz ederler» demektir. İstihza ettikleri şeylerin istihzaya mahal olmadığını dünyada helâklerine ve âhirette muazzep olmalarına dair azabın nüzulü zamanında bilirler ve haberlerine o vakitte muttali olurlar.

Hulâsa; kâfirlere mucizeler geldiğinde o mucizelerden i'raz ettikleri ve her ne zaman onlara hak geldiğinde işleri hakkı tekzib etmek olduğu ve elbette âhirette istihzalarının haberi kendilerine geleceği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ âyetlerden i'raz ve tekzip ve istihzadan menettikten sonra mev'ize mecrasına carî olan ümem-i maziyenin hallerini beyan etmek üzere:

أَلَمْ يَرَوْاْ كَمْ أَهْلَكْنَا مِن قَبْلِهِم مِّن قَرْنٍ مَّكَّنَّاهُمْ فِي الأَرْضِ مَا لَمْ نُمَكِّن لَّكُمْ وَأَرْسَلْنَا السَّمَاء عَلَيْهِم مِّدْرَارًا وَجَعَلْنَا الأَنْهَارَ تَجْرِي مِن تَحْتِهِمْ فَأَهْلَكْنَاهُم بِذُنُوبِهِمْ وَأَنْشَأْنَا مِن بَعْدِهِمْ قَرْنًا آخَرِينَ ﴿6﴾

buyuruyor.

[Kâfirler azabın nüzulünde şek ve tereddüd ederler ve Âd ve Semûd gibi kurûn-u maziyeden bazı kabileyi görmediler mi? Onlardan evvel ihlâk ettik ki, o kabileyi biz arz üzerinde kararlaştırdık ve iskân ettik ve onları umur-u azîme ve âsâr-ı cesîmeye muktedir kıldık. Halbuki onlara verdiğimiz kudreti ve uzun ömrü ve eesamda tasarrufa iktidarı ve erzakta vüs'atı ey Mekke ahalisi ! Size vermedik. Bununla beraber onları ihlâk ettik. Binaenaleyh; sizi de ihlâk edeceğimiz evleviyetle sabit olur. Zira; siz onlardan daha zayıfsınız ve onlar üzerine şiddetli yağmurları gönderdik. İstedikleri kadar otları ve ekinlerini bitirdik ve rızklarını verdik ve onlarınköşkleri ve sarayları altından nehirler cereyan eder kıldık. Biz onlar) bu kadar nimetlere gark ettikten sonra onlar şu nimetlerin şükrünü edâ edecekken bilâkis küfran-ı nimet ettiklerinden onlardan sudur eden günâhları sebebiyle biz onları kahrımızla ihlâk ve yerlerine onlardan sonra âhar kabileler icad ettik.] Şu halde küfürde ısrar ederseniz sizin de onlar gibi helâk olacağınızda şüphe yoktur.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile k a r n ; bir asır cemaatı veyahut bir nebi ümmeti ve bir zaman ahalisîdir. Karnın müddeti yüz yirmi veya seksen veya altmış sene olmasında ihtilâf varsa da sahih rivayet yüz senenin bir karn olmasıdır.

T e m k i n ; arz üzerinde kararlaştırmak ve bir mekânda iskânla beraber birçok umura ve o arzda tasarrufa kudret vermektir.

S e m â ile murad; zikr-i mahal ve irade-i hâl kabilinden yağmurdur. Veyahut kendinden yağmur zuhur eden buluttur ki, «Onların nehirleri

sebebiyle bağlarını ve bostanlarını çok kıldığımızdan refah ve saadet ve bolluk içinde yaşarlardı» dernektir.

Hulâsa; âyetten maksad; ümem-i maziyeden helâk olanların halleri ve cisimleri ve kuvvet ve kudretleri ve müddet-i ömürleri ve vüs'at-ı rızkları ehl-i Mekke'den daha ziyade olduğu halde iman etmediklerinden dolayı, bunların hiçbirisi fayda etmeyip ihlâk olununca, zayıf olanlarınihlâk olunacağında şüphe olmadığını beyanla âsîleri intibaha davet etmektir.

.

***

Vâcib Tealâ kâfirlerin Resûl-ü Ekrem'in nübüvvetine iman etmemekte temerrüdlerinin bazı derecesini beyan etmek üzere:

وَلَوْ نَزَّلْنَا عَلَيْكَ كِتَابًا فِي قِرْطَاسٍ فَلَمَسُوهُ بِأَيْدِيهِمْ لَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُواْ إِنْ هَذَا إِلاَّ سِحْرٌ مُّبِينٌ ﴿7﴾

buyuruyor.

[Eğer habibim ! Biz senin üzerine kâğıtta yazılı kitap indir miş olsak da, o kâfirler elleriyle hîni nüzulünde yapışmış olsalar habaset-i tıynetleri icabı o kâfirler, şu gönderilen kitap olmadı ancak meydanda bir sihirdir demekle inatlarında devam ederlerdi.]

Yani; ey Resûl-ü Ekrem'im ! Eğer kâfirler senin üzerine defaten kitap nazil olduğunu müşahede etseler yine iman etmezler. Belki sihir olmasına hamlederlerdi. Nasıl hamletmesinler ki, onlar haktan batıla meylederek putlara ibadet ve iman yerine şirki ikaame ettiler.

Bu âyette Vâcib Tealâ kâfirlerin şiddet-i inad ve küfrüzere ısrarda kemâl-i temerrüdlerini ve ne kadar mucize müşahede etseler iman etmeyeceklerini beyan buyurmuştur. Havâss-ı hamse içinde lemsin idraki şüpheden selini olduğu için lems varid olmuştur. Yani; şüpheden vareste olarak mucize gördükleri gibi kitapların nüzulünü müşahede etseler dahi küfürlerinde inaddan vazgeçmezler» demektir. Kâfirlerin mahsusâtta halleri böyle olunca ma'kulâtta halleri elbette daha şiddetlidir. Ebussuud ve Hâzin'in beyanlarına nazaran âyet; (Nadr b. Haris) ve rufekası haklarında nazil olmuştur. Çünkü; onlar «Ya Muhammed (S.A.) ! Eğer sen semâdan bize kitap getirsen ve o kitabın maiyetinde dört melek taraf-ı ilâhiden olduğuna ve senin Resûlullah bulunduğuna şehadet ederlerse iman ederiz. Yoksa gökten kitap gelmez ve melekler şehadet etmezlerse biz sana iman etmeyiz» demeleri üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir.

Hulâsa; zamanımız dinsizlerinde müşahede olunduğu gibi asr-ı saadette de kâfirlerin istedikleri veçhüzere mucize nazil olsa dahi iman etmeyip «bu mucize değil sihirdir» diyecekleri bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir. .

***

Vâcib Tealâ müşriklerin emr-i risalette şüphelerinden bazı âhari beyan etmek üzere:

وَقَالُواْ لَوْلا أُنزِلَ عَلَيْهِ مَلَكٌ وَلَوْ أَنزَلْنَا مَلَكًا لَّقُضِيَ الأمْرُ ثُمَّ لاَ يُنظَرُونَ ﴿8﴾

وَلَوْ جَعَلْنَاهُ مَلَكًا لَّجَعَلْنَاهُ رَجُلاً وَلَلَبَسْنَا عَلَيْهِم مَّا يَلْبِسُونَ ﴿9﴾

buyuruyor.

[Kâfirler şiddet-i şikak ve kesret-i nifaklarına binaen dediler ki: Keşke nübüvvet dâvasında bulunan zat üzerine melek nazil olsa ve nübüvvetine şehadet etse de biz de tasdik etseydik. Nebinin maiyetinde melek olmadığından nübüvvetinde şüphelerini izhar ettiler. Habib-i Zişanım ! Bizim tarafımızdan niyabet tankıyla onlara tebliğ et: Eğer biz seninle beraber melek inzal etmiş olsak, onların helâkine dair olan emir kaza olunur, derhal helâk olurlardı ve helâklerine hüküm vaki olduktan sonra asla onlara mühlet de verilmezdi. Zira; onların istedikleri veçhüzere melek nazil olsa ve onlar müşahede etseler iman etmedikleri cihetle helâk olurlardı. Çünkü; ümem-i salife hakkında âdet-i ilâhiyemiz bu minval üzere cereyan ettiğinden bunlar hakkında dahi o âdetimizi icra ederdik ve eğer onlara gönderdiğimiz resûlü melek göndermiş olsaydık o meleği bir recül suretinde gönderirdik. Zira; kuvve-i beşeriyenin meleği, melek suretinde görmeye tahammülü yoktur. Binaenaleyh; gönderilen resûlü biz melek kılsak dahi, beşerden bir recül suretinde kılacağımızdan, onların şüphelerini biz kendi nefislerine iade ederdik.] Çünkü; melek beşer suretinde resûl olarak gelince aynı şüphe avdet ettiği gibi aynı sual dahi avdet eder ve «Biz bu şahsın fisaletine inanmıyoruz, bu da, bizim gibi bir şahıstır» demekle itiraz ederlerdi. Zira; onlar, o meleği dahi beşer suretinde gördüklerinden melek olduğunu bilmezlerdi ki, şüpheleri zail olsun, halbuki şüpheleri zail olamaz. Çünkü; meleği kendi suretlerinde bir recül görünce aynı itirazı yine dermeyan edeceklerdir.

Fahr-i Razi ve Kazi'nin beyanları veçhile âyet-i celile; kâfirlerin taleplerinin husulüne mani olan şeyi beyandır. Çünkü; onların dediği gibi melek nazil olduğunda iman etmedikleri cihetle derhâl helâk olacaklarına binaen azab-ı dünyevî ile helâk olmasınlar için melek nazil olmamıştır. Eğer melek nazil olsa, ya suret-i asliyesi üzere veya beşer suretinde nazil olur. Halbuki sureti asliyesi üzere meleği beşerin müşahedeye iktidarı yoktur. Hatta Cibril-i Emin enbiya-yı kirama

geldiğinde beşer suretinde gelirdi. Resûlullah'a (Dihyet-ül Kelbî) suretinde geldiğine dair birçok ahâdis-i celile mervidir. Şu halde heyet-i asliyesi üzere meleği talep; kudretlerinin fevkinde olan birşeyi taleptir. Binaenaleyh imanlarını, muhale talik etmekten ibarettir. Zira; meleği suret-i asliyesi üzere onların görmeleri muhaldir. Eğer melek beşer suretinde gelecek olsa onlar melek olduğunu bilmediklerinden aynı sual ve aynı şüphe avdet ederdi. Şu halde resûlün melekten olmasıyla beşerden olması beyninde onlar için fark olmaz. Zira; melek midir veya beşer midir bilmezler. Hatta İbrahim, Lût ve Dâvûd (A.S.)'a misafir olarak beşer suretinde gelen meleklerin melek olduğunu bilmedikleri âyetle sabittir. Şu halde enbiya-yı ızâm beşer suretinde kendilerine gelen meleklerin melek olduğunu bilemeyince âhâd-ı nâs hiç bilemezler.

Eğer meleği müşahedeye kudret ve melek de heyet-i asliyesi üzerine gelse teklif-i icbârî ve ikrâhî olduğundan teklifte bir manâ olmazdı. Zira teklifin; ihtiyarî olması lâzımdır. Çünkü icbar üzere iman muteber değildir. Binaenaleyh; sekerât-ı mevtin acısını duyunca ve âhiretten bir nebze azabı görünce iman etmedik kimse kalmaz, fakat muteber değildir.

(لَلَبَسْنَا) L e b i s : şüphe vermek ve birşeyi müşkül kılmaktır. Çünkü; lebsin manâ-yı aslisi; birşeyi örtmektir. Binaenaleyh elbise insanın vücudunu setrettiği için libas denmiştir. Şu halde manâ-yı nâzım: [Biz melekten resûl göndersek beşer suretinde göndermekle onlar üzerine melek olduğunu setrederdik. Binaenaleyh; resûlün beşer olduğunda onların şüpheleri ve sualleri avdet eder hiçbir fayda olmazdı. Zira; zannederler ki, beşerdir; halbuki beşer değil.] demektir

Hulâsa; müşriklerin keşke resûl üzerine melek nazil olsa dedikleri, halbuki melek nazil olsa iman etmeyeceklerinden helâklerine dair hükm-ü ilâhinin vaki olacağı ve bilfarz melek gelse beşer suretinde bir recül gelip şüpheleri aynıyla avdet edeceği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir. .

***

Vâcib Tealâ kâfirlerin istihzalarından resûlünün mahzun olan kalb-i nebevilerini tesliye etmek üzere :

وَلَقَدِ اسْتُهْزِئَ بِرُسُلٍ مِّن قَبْلِكَ فَحَاقَ بِالَّذِينَ سَخِرُواْ مِنْهُم مَّا كَانُواْ بِهِ يَسْتَهْزِؤُونَ ﴿10﴾

buyuruyor.

[Zat-ı ulûhiyetime kasem ederim ki, habibim ! Senden evvel çok resûller muhakkak istihza olundular. Binaenaleyh; kâfirlerden istihza edenleri istihza ettikleri şeylerin azabı ihata etti.]

Yani; ey Resûl-ü Ekrem ! Sen kâfirlerin ezâ ve istihzalarına mahzun ve muztarib oima ve ezalarına sabret. Zira; onlar helâk olacak ve sen onların ezalarından selâmet bulacaksın. Zat-ı ulûhiyetime kasem ederim ki, muhakkak senden evvel birçok resûller ümmetleri tarafından istihza olundular ve onlar da sabır ve tahammül ettiler. Binaenaleyh; kâfirlerden istihza edenlerin istihzalarının vebali ve şiddet-i azabı onların her taraflarını ihata etti. Asla debrenecek yerleri kalmadı. Hemen helâk oldular. Şu halde sana ezâ edenler de helâk olacaklardır. Binaenaleyh; kavmin tarafından sana vaki olan terbiyesizlikler sana mahsus bir hâl olmayıp enbiya-yı sabıkanın ümmetlerinde dahi vaki olmuş ahvalden olduğu cihetle senin müteselli olup hüznetmemen lâzımdır. Zira; kâfirlerin istihza ettikleri şey; Resûlullah (S.A.) ile Kur'ân-ı Kerîm ve ahkâm-ı şer'iyedir. Ve bunların cümlesi hakkında müşrikler tarafından istihza vaki olmuştur. Çünkü; her zaman ayrı ayrı makamlarda itale-i lisan etmekten çekinmediler ve bu gibi mukaddesatı istihza edenler her vakit hâib ve hâsir olmuşlardır. Yahut istihza ettikleri şey; Resûlullahın onlara

vaad ettiği azaptır. Yani; Resûlullah «Onlara iman edin. Eğer iman etmezseniz azap nazil olur, sizi helâk eder» dediğinde azabı istihza ederlerdi. Bu istihza ettikleri azap; aynıyla onları ihata etmiştir. Cenab-ı Hak bu âyetle resûlünü tesliye buyurduğu gibi kâfirleri de tehdid etmiştir. Çünkü; resûllerini istihza eden ümmetlerin helâk olduklarını beyan; onların da ümem-i salife gibi helâk olacaklarını beyanı mutazammin olduğu cihetle tehdiddir.

Hulâsa; rusûl-ü kiramı istihza eden kavmin istihzaları kendilerine ayn-ı azap olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir. .

***

Vâcib Tealâ resûlünü tesliye ve kâfirleri zımnen tehdid ettikten sonra, kâfirleri sarahat suretiyle tehdid etmek üzere :

قُلْ سِيرُواْ فِي الأَرْضِ ثُمَّ انظُرُواْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكَذِّبِينَ ﴿11﴾

buyuruyor.

[Ey Resûl-ü Muazzam ! Seni ve şeriatını istihza eden kâfirlere sen de ki: «Seyredin yeryüzünde yürüyün Fir'avnların makarrını ve Acem meliklerinin konaklarını ve Kayserlerin menzillerini ve ahali beyninde muteber olan reislerin makamlarını temaşa ve nazar edin görün ki, resûllerini tekzib edenlerin halleri ne oldu ve nasıl helâk oldular? »]

Yani; habibim ! Sen kâfirlere hitaben «Ey kâfirler ! Dünyada nail olduğunuz emval ve evlâdınıza ve servet ü samanınıza mağrur olmayın ve şehevât-ı nefsaniyenize aldanmayın. Yeryüzünde . yürüyün görün ki, sizden daha zengin ve kuvvetli olan Fir'avn, Kisrâ ve Kayser'lerin

hânümanları ne oldu? Onlar da sizin gibi nebilerini tekzib ettiler ve akıbet helâk oldular. Siz de nebinizi tekzib etmekte devam ederseniz akıbetiniz helâktir» demekle onları tehdid et.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile âyette ticaret ve menafi-i saire için seyr ü sefer etmek mubah olup esnâ-yı seyirde ve sair zamanda Halikın vücuduna ve kudretine delâlet eden delâile nazar-ı ibretle bakmak vacip olduğuna işaret ve ibahe ile vücub beynini tefrik için (ثُمَّ) kelimesi varid olmuştur. Zira; itikaad-ı hakka nazar-ı sahihle iktisab olunduğundan nazar vaciptir ki, muhlûkaatın vücudundan Halikın vücuduna istidlal «etmek her ferd için farz-i ayndır. Binaenaleyh; yeryüzünde sefer mubahtır, lâkin ibretle nazar etmek vaciptir. .

***

Vâcib Tealâ nübüvvete itiraz edenlerin şüphelerini beyan ve tehdid ettikten sonra Sâniin vücudunu ve âhiretin vukuunu ispat etmek üzere:

قُل لِّمَن مَّا فِي السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضِ قُل لِلّهِ كَتَبَ عَلَى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ لَيَجْمَعَنَّكُمْ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ لاَرَيْبَ فِيهِ الَّذِينَ خَسِرُواْأَنفُسَهُمْ فَهُمْ لاَ يُؤْمِنُونَ ﴿12﴾

buyuruyor.

[Habib-i Zişanım ! Haktan udûl edip iman etmeyen kâfirlere hitaben de ki: «Semâvât ve arzda olan mevcudatın tasarruf ve temellükü ve onların icadı ve izharı, i'damı ve ifnası kimindir.» Onları ilzam ve iskât ettikten sonra tekrar de ki «Yerde ve gökte olan mevcudatın maliki ve halikı Allah-u Tealâ'dır. Binaenaleyh; onların cümlesinde tasarruf Allah-u Tealâ'nındır. Allah-u Tealâ kullarına rahmetini vaad buyurdu ve Cenab-ı

Hak kendinin kullarına rahim olduğunu yazdı ve kullarına merhametle hükmetti ve vaadinde asla hulf olmaz, elbette vaadini incaz eder. Şu halde kullarına umum üzere rahmetini vaad buyuranca dünyada ihsan-ı ilâhisi umuma şâmil olduğundan âsîlerin azabını ta'cil buyurmaz ki, tevbe ederlerse tevbelerini kabul buyurur.» Zat-ı ulûhiyetime yemin ederim ki, elbette Allah-u Tealâ kendisinde asla şüphe olmayan yevm-i kıyamette sizi cem' eder ve amelinize göre mücazât buyurur. Binaenaleyh; asla ameliniz cezasız kalmaz. Elbette herkes işlediği amelin cezasını görecek. İşte ey müşrikler ! Siz de ettiğinizi bulacaksınız. Zira; şol kimselersiniz ki, onlar nefislerine zarar ettiler. Binaenaleyh; onlar iman etmezler.] Çünkü; bu âlem-i mükevvenâtta mevcud olan delâile nazar etmediklerinden nefislerini gazab-ı ilâhiye arzettiler. Zira; imana iradelerini sarfetmezler ki, mümin olsunlar. Onlar vehme ittiba ederek akıllarını iptal ve babalarını taklide inhimakla küfre ısrar ve imandan imtina ettiler.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âyet; Saniin vücudunu ve âhireti ispat için sevk olunmuştur. Çünkü; bu âlem-i mükevvenâtın cümlesi muttasıf oldukları sıfatın zıddı âhâr bir sıfatla ve bulundukları mekândan başka bir mekânda bulunmak mümkün iken aynı mekân ve aynı sıfatta bulunmaları Sâniin vücuduna ve fail-i muhtar ve kaadir-ü kayyum olmasına delâlet ettiği gibi bu âlem-i mükevvenâtı icada kaadir olunca insanları vefat ettikten sonra dahi ihyaya kaadir olacağı evleviyetle sabittir.

Bu âyette vaki olan suale cevap gaayet vazıh olduğundan Vâcib Tealâ evvelâ resûlüne «Yerde ve gökte olan mevcudat kimindir?» sualini irad etmesini ve saniyen de «Allah'ındır» cevabını emir buyurmuştur.

Mahlûkaatın kâffesi Allah'ın memlûkü ve mahlûku olduğunu beyandan sonra nefsi üzerine kullarına in'am ve ihsan edeceğini yazdı. Çünkü; r a h m e t le murad; Beyzavi'nin beyanı veçhile dünyaya ve âhirete şamil olduğu gibi dünyada delâil nasbetmekle kullarım hidayette kılmak ve kitaplar inzal etmek ve rusûl-ü kiram göndermek ve âsîlerin azaplarını tehir buyurmak dahi rahmet-i ilâhiyede dahildir. Nefislerine zarar

edenlerin iman edemeyeceklerini Vâcib Tealâ beyan buyurmuştur. Zira nefislerine zarar; fıtrat-ı asliyelerinde olan imanı zayi etmek ve akl-ı selimi suiistimal edip mahulika lehinin gayra sarfetmek ve şehevât-ı nefsaniyeye tebaiyetle taklide münhemik olmak ve aklı iptal ederek nazardan gaflet ve küfrüzere ısrar ve imandan imtina etmektir. İşte şu evsafın cümlesi iman etmemelerine sebep olmuştur. Binaenaleyh adem-i imanlarına sebep; nefislerine hüsran etmeleri olduğuna işaret için neticeye ve tefria delâlet eden (فا) lafzıyla varid olmuştur ve takrir-i kıyas şöyledir: «Kâfirler iman etmezler. Zira; onlar akıllarını heder ve nefislerine zarar ettiler. Şol kimseler ki, nefislerine zarar ettiler, onlar iman etmezler. Binaenaleyh; kâfirler de iman etmezler. Çünkü; iradelerini imana sarf etmezler ki, iman etsinler. »

وَلَهُ مَا سَكَنَ فِي اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿13﴾

[Semâvât ve arzda olan mevcudatın cümlesi Allah-u Tealâ'ya mahsus olduğu gibi leyi ü nehârda sakin olan mevcudatın kâffesi Allahü Tealâ'ya mahsustur. Ve Allah-u Tealâ kullarının kelâmını işitir ve hallerini bilir.]

Yani; üzerine güneş doğup inen ve yeryüzünde bulunan berrî ve bahrî hayvanâtın cümlesi Allah-u Tealâ'ya mahsustur. Zira; Allah'ın gayrı hiçbir şeye malik yoktur. Halbuki Allah-u Tealâ onların cümlesinin seslerini ve sözlerini işitici ve cümle esrarlarını bilicidir.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile evvelki âyette semâvât ve arz zikrolundü. Zira; semâvât ve arzdan başka mekân yoktur. Bu âyette leyl ü nehar zikrolundu. Zira; bu ikinin haricinde zaman yoktur. Şu halde bu iki âyette Vâcib Tealâ mekâna ve mekâniyata, zamana ve zamaniyata malik olup, başka bir kimsenin malik olamadığını beyan buyurmuştur ki, bilûmum akıl sahiplerini iman ve insafa davet etmiştir. Zira; azıcık aklı ve iz'anı olan kimsenin; cümle eşyanın Allah'ın kulu ve memlûkü olduğunu ve kendinin

dahi Allah'ın kulu olduğunu bilip iman etmesi lâzımdır. Binaenaleyh; iman etmeyenin zararı kendine aittir. .

***

Vâcib Tealâ yerlere ve göklere ve bütün mahlûkaata malik olduğunu ve ulûhiyetini beyandan sonra Allah'ın gayrı dost ittihaz edenlerin hallerini inkâr etmek üzere :

قُلْ أَغَيْرَ اللهِ أَتَّخِذُ وَلِيًّا فَاطِرِ السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضِ وَهُوَ يُطْعِمُ وَلاَ يُطْعَمُ قُلْ إِنِّيَ أُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ أَوَّلَ مَنْ أَسْلَمَ وَلاَ تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِكَينَ ﴿14﴾

قُلْ إِنِّيَ أَخَافُ إِنْ عَصَيْتُ رَبِّي عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ ﴿15﴾

buyuruyor.

[Habibim ! Vahdaniyeti inkâr eden kâfirlere sen de ki, Allah'ın gayrı bir kimseyi mi veli ittihaz edeyim? Halbuki Allah-u Tealâ yerin ve göklerin halikıdır. Kullarına yedirir ve kendi yemez ve bir kimse tarafından it'am olunmaz.] Me'külât ve meşrubata ihtiyacı yoktur. Yerin ve göklerin halikı olan Allah'ın gayriyi velî ittihaz etmek münasip olur mu? [Sen itaat ve inkıyadın lüzumunu beyan hakkında de ki, itaat ve inkıyad edenlerin evveli ben olmamla emrolundum. Şirkten nehyolundum.] Çünkü; Vâcib Tealâ hakkımda te'kid ve mübalâğa suretiyle

(وَلاَ تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِكَينَ) buyurmuştur ki, «Sen elbette müşrikler zümresinden olma» demektir. Şu halde nasıl olur ki, ey müşrikler ! Allah'ın gayriyi velî ittihaz ederek ben sizin zümrenize dahil olurum demekle müşriklerin ümitlerini kat'ettikten sonra [De ki, eğer ben Rabbime âsî olursam, yevm-i azîm olan kıyametin azabından korkarım.]

Yani, ey Resûl-ü Ekrem ! Sen kâfirlere hitaben «Allah'ın gayriyi muîn ve ma'bûd ittihaz etmem. Çünkü velî ve ma'bûd ittihazına şayan; ancak Allah-u Tealâ'dır. Zira; Allah-u Tealâ âlem-i ulvî ve âlem-i süflinin halikı olup muhtaç olanlara itfam eder, rızık verir ve kendinin taama ihtiyacı yoktur. Binaenaleyh; bir kimse tarafından itfam olunmaz ve ümmet-i İslâmiyenin inkıyad edenlerin evveli ben olmakla emrolundum ve şirk etmekten şiddetle nehyolundum ve ben büyük gün olan yevm-i kıyametin azabından korkarım. Eğer Rabbime isyan edersem azap muhakkaktır» demekle vahdaniyeti inkâr eden kâfirleri red ve tekliflerini inkâr et.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran bu âyet-i celilenin sebeb-i nüzulü: Kâfirlerin Resûlullah'ı kendi dinlerine davet etmeleridir. Çünkü; müşrikler, Resûlullah'ı âbâ' ve ecdadının dinini terkettiğinden dolayı levmettikleri gibi kendi dinlerine Resûlullah'ın ric'at etmesini teklif etmeleri üzerine onları red için bu âyetin nazil olduğu mervidir. Hulâsa-i meali: [Ma'bûdun bilhak ancak vâcib-ül Vücuttur. Zira; yerin ve göklerin halikı ve kullarının razzakı ve zâtında ve sıfatında ganîdir, kimseye ihtiyacı yoktur. Herkes kendisine muhtaç ve kendi hiçbir kimseye muhtaç değildir ve ben evvel inkıyad etmekle emrolunduğum gibi şirkten dahi nehyolundum. Binaenaleyh; emre muhalefet ve nehyi irtikâb etmek suretiyle isyan edersem, yevm-i kıyametin azabından korkarım] demektir.

Hulâsa; yerin ve göklerin halikı olan Allah'ın gayriyi dost ittihaz etmek emr-i münker olduğu ve Allah-u Tealâ'nın kullarına taam yedirdiği ve kendi yemekten münezzeh olduğu ve Resûlullah'ın iptida İslâm olanlardan olmakla emrolunduğu ve müşrikler zümresinden olmak kafiyen caiz olmadığı ve yevm-i kıyametin azabından korkmak lâzım geldiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ semâvât ve arzın halikı olan kendisinden başkasını dost ittihaz etmenin emr-i münker olduğunu beyandan sonra yevm-i kıyamette bazı kimseleri azaptan kurtarıp rahmet edeceğini beyan etmek üzere:

مَّن يُصْرَفْ عَنْهُ يَوْمَئِذٍ فَقَدْ رَحِمَهُ وَذَلِكَ الْفَوْزُ الْمُبِينُ ﴿16﴾

buyuruyor.

[Bir kimse ki, yevm-i kıyamette azap kendisinden sarf olunursa muhakkak o kimseye Allah-u Tealâ rahmet etmiştir. İşte o günde rahmet-i ilâhiyeye nail olmak açlıktan bir halâs ve necattır.]

Yani; bir kimse ki, Allah-u Tealâ tarafından yevm-i kıyamette azabı men olundu. Binaenaleyh; azaptan kurtarmakla Allah-u Tealâ ona lûtf u ihsan etmiştir ve şu azaptan halâs olmak felâh-ı zahirdir.

Taatın sevap ve masiyetin azap icab etmediğine âyet delâlet eder. Zira; azabın sarf ?? mm Vâcib Tealâ lûtf u ihsan olduğunu beyan buyurmuştur. Eğer vacip olsaydı lûtf u ihsan kabilinden olmazdı. Çünkü vacip olan şeyi edâ, borcu edâ etmek olduğundan ihsan olmaz. Binaenaleyh ibadete sevap; Allah'ın lûtfu olduğu gibi günâh üzerine azap; adalet-i ilâhiye icabıdır.

وَإِن يَمْسَسْكَ اللهِ بِضُرٍّ فَلاَ كَاشِفَ لَهُ إِلاَّ هُوَ وَإِن يَمْسَسْكَ بِخَيْرٍ فَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدُيرٌ ﴿17﴾

[Eğer Allah-u Tealâ seni zararla mes ederse, o zararı izale edecek bir kimse yok; ancak kendi vardır ve eğer seni Allah-u Tealâ hayırla mes ederse herşeye kaadirdir.]

Yani; eğer seni Allah-u Tealâ bir beliye ve meşakkat ve hastalık ve fakr u faka gibi mazarratla muahaze eder ve o mazarrat sana dokunursa onu senden kaldıracak bir kimse yoktur; ancak vâcib-ül Vücud vardır. Şu halde herkesin mazarratın defini Allah'tan taleb etmesi lâzımdır. Eğer afiyet ve servet ve refah-ı hâl gibi hayırla mükâfat eder ve o hayır sana dokunursa, o hayrı senden menedecek kimse yoktur. Zira; Allah-u Tealâ herşeye kaadirdir ve kudretine hail birşey olmadığından, sana verdiği hayrı senden almak hiç kimsenin haddi değildir.

Her zararın akabinde elbette bir hayır isabet edeceğine işaret için Vâcib Tealâ zarar akabinde hayrı zikir buyurmuştur. Çünkü; insana bir zarar isabet etmez, illâ onun arkasında bir hayır ve selâmet vardır. Allah-u Tealâ'nın hayrı iradesi, şerri iradesi üzerine gaalip olduğuna işaret için hayrı zikirden sonra herşey üzerine kaadir olduğunu beyan buyurmuştur.

Hulâsa; insana bir zarar isabet ederse, o zararı Allah'tan başka def edecek bir kimse olmadığı ve bir hayır isabet ederse o hayra mani olacak bir kimsenin bulunmadığı, zira; Allah-u Tealâ'nın herşeye kaadir olduğu gibi o hayrı hıfza ve idameye dahi kaadir olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ herşeye kaadir olduğunu beyandan sonra kudretini beyan etmek üzere:

وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ وَهُوَ الْحَكِيمُ الْخَبِيرُ ﴿18﴾

buyuruyor.

[Allah-u Tealâ herşey üzere kaadirdir. Zira; kullarının fevkinde kaahir ve gaaliptir. İstediği gibi onlarda tasarruf eder. Çünkü; cemi' tedbirâtında âlimdir ve kullarının her ihtiyacını bilir ve onlara lâyık olan şeyleri verir ve onlardan zarar olan şeyleri hikmeti icabı meneder.]

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile Allah-u Tealâ sıfât-ı kemâliyenin esası olan ilimle kudretini cem'etmiştir. Zira; k a a h i r lafzıyla kudretini ve h a k i m lafzıyla ilmini beyan etmiştir. Çünkü; bu âyette f e v k ; kuvvet ve kudretin umum şümulünden kinayedir, yoksa fevk bu makamda cihet ve mekân manâsına değildir. Zira; Vâcib Tealâ mekândan münezzehtir. Zira; mekâna ihtiyaç hudus icab eder, Cenab-ı Hak ise kadîm ve herşeyden müstağnidir. Kaahir olan zât her zaman makhurun fevkinde âlî olduğunu beyan zımnında (فَوْقَ) lâfzı varid olmuştur ki, mertebe-i ulûhiyetin cümle-i meratibin fevkinde olup âmir ve emri nafiz bir hakim olduğu beyan olunmuştur. Binaenaleyh; ibâda meşakkat ve sıklet, gam ve keder verecek şeyleri ve mevti, hayatı, fakr u zarureti halk etmek kahrında dahildir. Zira; bunların cümlesini abidde Allah-u Tealâ halkettiğinden Allah'tan defedecek bir kimse yoktur. Binaenaleyh; Allah'ın tedvirini reddedecek ve iradesine karşı koyacak bir şahıs olamaz. Şu halde cümle mahlûkat Allah'ın taht-ı te'sirinde makhurdur ve lâyıkı veçhüzere kahretmek Allahü Tealâ'ya münhasır olduğuna işaret için hasra delâlet eden cümle-i ismiye ile irad buyurmuştur. Zira; (الْقَاهِرُ) haberinin muarrafün billâm olması hasra delâlet eder. Şu halde manâ-yı nazım: [Cümle kulların fevkında kaahir ancak Allah-u Tealâdır, onun gayrı kaahir-i hakîkî yok.] demektir.

Bu âyet-i celileyle bundan evvelki iki âyet; Vâcib Tealâ'nın velî ittihaz olunmaya lâyık olduğuna delil makaamındadır. Yani «Velî Allah ittihaz etmeye şayan -u Tealâ'dır. Zira; Allah-u Tealâ kullarına yedirir, kendi

yemez ve azaplarını defle merhamet eder ve kullarına isabet eden zararı ancak o defeder ve hayır isabet ederse o hayrı muhafazaya kaadirdir. Her kimse ki, bu evsafı haiz ola; veli ittihaz etmeye şayandır. Binaenaleyh; Allah-u Tealâ velî ittihazına şayan» demektir.

***

Vâcib Tealâ kudret-i kaahiresini beyandan sonra resûlünün risaletine şahid olduğunu beyan etmek üzere :

قُلْ أَيُّ شَيْءٍ أَكْبَرُ شَهَادةً قُلِ اللهِ شَهِيدٌ بِيْنِي وَبَيْنَكُمْ وَأُوحِيَ إِلَيَّ هَذَا الْقُرْآنُ لأُنذِرَكُم بِهِ وَمَن بَلَغَ

buyuruyor.

[Habibim ! Eğer kâfirler seninle mücadele eder ve nübüvvetine şehadet isterlerse sen onlara sor, de ki: «Benim nübüvvetime şehadet yönünden hangi şey ziyade büyüktür?» Bu sualine onlar lâyıkıyla cevap verirlerse ne âlâ bir nimettir ve eğer cevap vermezlerse sen cevabını beyan sadedinde de ki: «Allah-u Tealâ sizinle benim beynimizde nübüvvetime şahittir. Zira; benim nübüvvetime şehadet olarak şu Kur'ân bana vahyolundu ki, o Kur'ân'la

sizi ve sizin gayrı Kur'ân'ın baliğ olduğu kimseleri ben inzar edeyim. Şu halde bu Kur'ân benim sıdk-ı devama şehadet yönünden kâfidir.»] Binaenaleyh; Kur'ân'dan başka şahid istemek inattan ibarettir.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile şehadetin en büyüğü Allah-u Tealâ'nın şehadeti olduğuna bu âyet delâlet ettiği gibi, Allah-u Tealâ'nın Resûlullah'ın nübüvvetine dahi şehadet ettiğine delâlet eder. Çünkü âyet-i celilenin sebeb-i nüzulü; ehl-i Mekke Resûlullah'a «Ya Muhammed

(S.A.) Biz Yehûd ve Nasara'ya senin halinden sual ettik. Onlar senin resûl olmadığını haber verdiler. Senin risaletine kim şehadet edecek. Şahitsiz dâva kabul olunmaz, elbette bir şahit lâzımdır» demeleri üzerine resûlünün risaletine Allah-u Tealâ'nın şahit olduğunu beyan zımnında bu âyetin nazil olduğu mervidir. Binaenaleyh; resûlünün risaletine en büyük şahit Allah-u Tealâ'dır. Allahü Tealâ'ya şey ıtlakı caiz olduğuna dahi bu âyet delâlet eder. Zira cevap; sualde dahildir ve şey; mutlak mevcud manâsına olduğundan, şey ıtlakı Vâcib Tealâ'ya bir noksan iyham etmediğinden Allah-u Tealâ'ya şey demekte bir fesad yoktur. Binaenaleyh Allah; şey yani mevcut demek cazidir.

Feth-ül Beyan'da zikrolunduğu veçhile Allah-u Tealâ'nın resûlünün risaletine şehadeti; yedinde dâvasını te'yit eder mucize izhar ve halk etmesidir. Çünkü; şehadet kavlen olduğu gibi fiilen dahi olur.

Fahr-i Razi, Kazi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran bu âyette m u h a t a p l a r la murad; ehl-i Mekke (وَمَن بَلَغَ) ile murad; Kur'ân'ın vâsıl olduğu bilûmum Arap, Acem ve ins ü cinnin cemisidir. Şu halde gerek Resûlullah'ın hayatında ve gerek vefatından sonra Kur'ân'ın vasıl olduğu cümle insanlara şamildir. Binaenaleyh; Resûlullah yevm-i kıyamete kadar Kur'ân'la nâs'ı inzar edicidir ve Kuran kendine vâsıl olan kimsenin Resûlullah'ı görmüş gibi Kur'ân'a iman ve ahkâmıyla amel etmesi'vacip olur. Çünkü Kur'ân'ın ahkâmı; nüzulü zamanında mevcut olanlara şâmil olduğu gibi zaman-ı vahiyden sonra kıyamete kadar mevcut olacaklara da şâmildir.

Feth-ül Beyan'da ve Hâzin'de beyan olunduğu veçhile bu âyet nazil olunca Resûlullah'ın Kisrâ'ya, Kayser'e ve Habeş Melikine nameler yazıp imana davet ettiği mervidir ve nâmelerin herbiri mahallinde beyan olunacaktır. Resûlullah'ın «Benden işittiğinizi nâs'a tebliğ edin, velev bir âyet olsun» buyurduğu (Abdullah b. Amr b. Âs) Hazretlerinden mervidir. Şu halde inzar, zaman-ı saadete münhasır değildir.

K u r ' â n ' ı n b a l i ğ o l m a s ı yla murad; Kur'ân'dan maksadı fehmedip taakkul etmesi olduğu Feth-ül Beyan sahibinin cümle-i beyanâtındandır. Nisaburi'nin beyanına nazaran (وَمَن بَلَغَ) demek; «Kur'ânın vâsıl olduğu ve sinn-i bulûğa' ulaşıp mükellef olan kimseler» demektir. Şu halde sıyt-ı Kur'ân kendisine baliğ olmayan bir kimsenin Kur'ân'a adem-i imanından dolayı mes'ul değildir. Kur'ân'ın inzalinden maksad; azapla inzar olduğu gibi sevapla tebşir varsa da inzar mukaddem olduğu için bu âyette inzarla iktifa olunmuştur. Çünkü; hitap kâfirlere olduğundan onları ancak inzar etmek lâzımdır.

***

Vâcib Tealâ Kur'ân'ı Resûlullah'ın nâs'ı inzar etmesi için inzal buyurduğunu beyandan sonra müşrikleri tevbih etmek üzere :

أَئِنَّكُمْ لَتَشْهَدُونَ أَنَّ مَعَ اللهِ آلِهَةً أُخْرَى قُل لاَّأَشْهَدُ قُلْ إِنَّمَاهُوَإِلَهٌ وَاحِدٌ وَإِنَّنِي بَرِيءٌ مِّمَّا تُشْرِكُونَ ﴿19﴾

buyuruyor.

[Ey müşrikler ! Vahdaniyet-i ilâhiyeye kat'i ve açık delâlet ederken Allah-u Tealâ ile beraber ahar ma'budların vücutlarına siz şehadet eder misiniz? Vahdaniyyet-i ilâhiye zahir ve bahirken nasıl oluyor ki, ibadet ettiğiniz putların Allah-u Tealâ'ya şerik olduklarını itikad edersiniz, böyle şirke şehadet sizin için sahih olur mu? Elbette olamaz. Zira; ma'budun bilhak vâhiddir, asla taaddüd yoktur demekle müşrikleri tevbih ve tekdir ettiğin gibi sen onlara hitaben «Ben mabudun taaddüdüne şehadet edemem, belki taaddüdünü inkâr ederim. Zira; sizin şehadetiniz batıl ve sözünüz iftiradır» dedikten sonra habibim ! Sen sarahaten vahdaniyeti

beyan ederek de ki: «Ancak ma'bud birdir, ulûhiyette müstakildir, şeriki ve naziri yoktur. Binaenaleyh; ben sizin şirk ettiğiniz şeylerin cümlesinden beriyim.»] Zira; Allah'ın gayrı ma'bud yoktur, demekle şirkin batıl olduğunu beyan et.

Şu halde vahdaniyeti ispat ve şirki iptal etmek ve her mümin için kelime-i şehadete devam eylemek ve din-i İslâma muhalif her dinden teberrî ve Allah-u Tealâ'dan şeriki alenen nefyetmek ehem ve elzem olduğuna bu âyet-i celile delâlet eder. Çünkü; üç cihetle âyette tevhidin vücubunu tasrih vardır:

B i r i n c i s i ; (لاَّأَشْهَدُ) yani «Sizin şehadet ettiğiniz şirke ben şehadet etmem» demektir.

İ k i n c i s i ; edât-ı hasr olan (إِنَّمَا) lafzıyla Allah'ın bir olduğunu beyan vardır.

Ü ç ü n c ü s ü ; kâfirlerin ispat ettikleri şürekâyı ispattan beraet vardır. Şu halde âyetin mazmunu tamamiyle tevhiddir. Çünkü; gerek şirke şehadet etmemek, gerek Allah'ın vâhid olduğunu beyan eylemek ve gerek şirki ispattan beraet, cümlesini ayn-ı tevhid ve kelime-i tevhidi tekellüm makamındadır.

***

Vâcib Tealâ Mekke ahalisinden Resûlullah'ın evsafını ketmeden Yehûd ve Nasara'nın hallerini beyan etmek üzere :

الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءهُمُ الَّذِينَ خَسِرُواْ أَنفُسَهُمْ فَهُمْ لاَ يُؤْمِنُونَ ﴿20﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki, onlara biz kitap verdik. Onlar Muhammed (A.S.)'ı oğullarını bildikleri gibi sekten ve şüpheden ârî olarak bilirler. Zira; kitaplarında evsaf-ı nebeviyeleri tamamiyle mezkûrdur. Onlar şol kimseler ki, şirkle veyahut evsaf-ı Resûlullah'ı tağyirle nefislerine zarar ettiler. Binaenaleyh; onlar iman etmezler.]

Yehûd ve Nasara'yı âyet-i celile tehdid etmiştir. Çünkü; onlar Resûlullah'ın âhir zaman nebisi olduğunu kendi evlâtlarını bildikleri gibi bildikleri halde inkâr etmişlerdir. Hatta Resûlullah (S.A.) Medine'yi teşrif buyurduğunda (Hz. Ömer), (Abdullah b. Selâm)'a şu âyette Cenab-ı Hakkın beyan ettiği marifetin keyfiyetinden sual ettiğinde (Abdullah b. Selâm) «Ya Ömer ! Sizin içinizde Resûlullah'ı oğlumu bilir gibi belki oğlumdan daha ziyade bildim» dediği mervidir. Çünkü; (Abdullah b. Selâm) Hazretleri ulemâ-yı Yehûd'dan Tevrat'ın ahkâmını ve Resûlullah'ın Tevrat'ta beyan olunan evsafını tamamiyle bildiğinden Resûlullah'ı görünce bildi ve iman etti. Ama diğer Yehûd ulemasından Resûlullah'ı bilenler, gerek kendi kavimlerinden ve gerek Mekke ahalisinden evsaf-ı Resûlullah'ı bildikleri halde sakladılar.

N e f i s l e r i n e h ü s r a n la yani zararla murad; dünyada helâk ve âhirette ebedî nar-ı Cehennem'de kalmaktır. Çünkü; nübüvvet-i Muhammediyeyi inkârları sebebiyle haktan uzak oldukları gibi Resûlullah hakkında bildikleri ilimleriyle amel etmediler. Feth-ül Beyan'da zikrolunduğuna nazaran bu âyette h ü s r a n la murad; müşriklerin Cennette olan menzillerini terketmek ve makamlarından mahrum olmaktır. Çünkü; müminlerin Cehennem'de makamları olduğu gibi kâfirlerin de Cennet'te makamları vardır. Kâfirlerin Cennet'te olan makamlarını müminlere terkedip, müminlerin Cehennem'de olan mahallerini almak menfaati mazarrata tebdil olduğu cihetle zarar-ı mahz-ı irtikâb etmişlerdir.

Bunların adem-i imanlarına sebep; havâssa ve vehme tâbi olmakla ve taklide inhimakle beraber nazar-ı ibretten gaflet etmeleri küfrüzere ısrar ve imandan imtina etmeye müeddî olduğuna işaret için adem-i imanlarını beyan zımnında (فا) lafzıyla varid olmuştur. Yani «Bildikleri halde evsaf-ı Resûlullah'ı ketmedip menfaat karşılığı mazarratı ihtiyar etmekle fıtratlarını zayi edince iman etmezler. Çünkü; imanın kisbine sebeb-i müstakil olan aklı istidlal cihetine sarfetmemekle zayi ettiklerinden imandan mahrum olurlar» demektir.

***

Vâcib Tealâ kâfirlerin hüsranlarını beyandan sonra hüsranlarının sebebini beyan etmek üzere:

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى عَلَى اللهِ كَذِبًا أَوْ كَذَّبَ بِآيَاتِهِ إِنَّهُ لاَ يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ ﴿21﴾

وَيَوْمَ نَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا ثُمَّ نَقُولُ لِلَّذِينَ أَشْرَكُواْ أَيْنَ شُرَكَآؤُكُمُ الَّذِينَ كُنتُمْ تَزْعُمُونَ ﴿22﴾

buyuruyor.

[Allah-u Tealâ üzerine yalan olarak iftira veyahut âyetlerini tekzib eden kimseden daha ziyade zalim kim olur? Elbette kimse olamaz. Zira; batıl olan şeyi Allah-u Tealâ'ya isnad ederek iftira ve delâil-i kafiyeyle sabit olan âyeti tekzip gibi âkil indinde tecviz olunmayan şeyi cem'ettiğinden dolayı elbette iki cihetle zulmü ihtiyar etmiştir. Binaenaleyh; necattan mahrumdur. Çünkü; zalimler dünyada ve âhirette felah bulmazlar. Zira zulüm; insanın felahına mânidir. Zikret habibim ! Şol günü ki, o günde biz onları cemia'n cem'eder, sonra sirkeden müşriklere hitaben deriz ki: «Nerededir sizin şerikleriniz ki, onların bana şerik ve size ma'bud

olduklarını itikaad eder ve size şefaat edip azaptan kurtaracaklarına kanaat ediyordunuz? Getirin onları kurtarsınlar sizi, bizim azabımızdan» demekle onları terzil ve tahkir ederiz.]

Beyzavi, Fahr-i Razi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran müşriklerden Allah-u Tealâ'ya iftira putları mâbud ittihaz etmekle ulûhiyette alâkası olmayan birtakım âcizleri ulûhiyete şerik kılmak ve Allah-u Tealâ'ya veled isnad etmek ve melekler Allah'ın kızlarıdır demek gibi bühtanda bulunmaktır. Yehûd ve Nasara'dan i f t i r a ; Âyetleri tekzib ile Tevrat ve İncil'de bulunan evsaf-ı Rasûlulldh'ı tahrif etmek, İsa ve Üzeyr (A.S.)'a Allah'ın oğlu demek gibi aklın harici olan şeyleri isnada cür'et etmektir. Zira; şu ta'dad olunan şeylerin cümlesi Allah-u Tealâ'ya iftira ve aklın harici birtakım isnadâttan ibarettir, binaenaleyh zulümdür.

Yehûd'un «Biz Allah'ın evlâtları ve ahbaplarıyız. Binaenaleyh; bizi ateş mes etmez, ancak birkaç gün mes eder» demekleri dahi bu kabil iftiradandır. Çünkü; Allah-u Tealâ evlâd ittihazından münezzeh olduğu halde veled isnad etmek iftira ve zulüm olduğunda şüphe yoktur. Şu misilli ebatîlin kâffesini Allah-u Tealâ'ya isnad etmek iftira ve zulm-ü mahzolduğundan hüsranlarına sebep olduğu gibi Kur'ân gibi mucizât-ı peygamberîyi tekzib etmeleri dahî hüsranlarına sebeb-i âhar olduğunu Cenab-ı Hak bu âyetle beyan buyurmuştur.

Hulâsa; Allah'a iftira ve âyetlerini tekziple kâfirlerin dünyada zalim oldukları ve zalimlerin felâhyab olamayacakları ve yevm-i kıyamette Allah-u Tealâ'nın, cümlesini cem' edip «Getirin şirkettiğiniz putlarınızı, size şehadet ve şefaat etsinler» diyeceği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ kâfirlerin iftira ve şirklerini beyandan sonra yevm-i kıyamette şirklerini inkâr edeceklerini beyan etmek üzere:

ثُمَّ لَمْ تَكُن فِتْنَتُهُمْ إِلاَّ أَن قَالُواْ وَاللّهِ رَبِّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ ﴿23﴾

انظُرْ كَيْفَ كَذَبُواْ عَلَى أَنفُسِهِمْ وَضَلَّ عَنْهُم مَّا كَانُواْ يَفْتَرُونَ ﴿24﴾

buyuruyor.

[Kâfirler yevm-i kıyamette Allah-u Tealâ'dan işittikleri sözleri işittikten sonra onların azaptan halâsa, hileleri ve mazeretleri olmadı, ancak rabbimiz olan Allah-u Tealâ'ya yemin ederiz ki, biz şirk edicilerden olmadık demelerinden ibaret olur. Nazar et habibim ! Gör ki, nefislerine nasıl yalan söylerler ve nazar et gör ki, iftira ettikleri ve Allah-u Tealâ'ya şerik itikaad ettikleri ma'budları onlardan nasıl kayboldular ve ümid ettikleri intifadan nasıl mahrum oldular.] Çünkü; putlardan şefaat bekledikleri bir zamanda putlar onlardan kaybolduğu cihetle göremeyeceklerdir. Yahut kaybolmazlarsa da ümid ettikleri menfaati göremeyeceklerinden keenne yok gibi demektir.

Bunlar putlara muhabbetleri sebebiyle fitneye duçar olmuşlar ve yevm-i kıyamette kalplerinde olan şeyi izharla tecrübe ettikleri için i'tizar olarak serdettikleri kelâmlarına f i t n e denilmiştir. Çünkü; yevm-i kıyamette Vâcib Tealâ'nın ehl-i tevhidi mağfiret ettiğini görünce onlar da seyyiatlarını setirle mağfiret olunmak ümidine düşerek şirklerini inkâr edeceklerini Cenab-ı Hak bu âyetle beyan buyurmuştur. Şu halde (İbn-i Abbas) Hazretlerinden rivayet olunduğuna nazaran âyette muzaf mahzuftur. Takdir-i kelâm (ثُمَّ لَمْ تَكُن فِتْنَتُهُمْ إِلاَّ أَن قَالُواْ) demektir. Yani «Dünyada putlarına muhabbetlerinden naşi fitnelerinin akıbeti olmadı; illâ biz yemin ederiz ki, şirketmedik demekten ibaret oldu. Azabı görünce dünyadaki hatalarının neticesi hatalarından tebrieye sa'y etmekten başka birşey olmadı» demektir.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âyet-i celile; kâfirlerin kıyamette yalan söylemeye ve yalan yere yemin etmeye cür'et edeceklerine delâlet-i vâzıhayla delâlet eder. Medârik'te beyan olunduğuna nazaran onlar bu yalanı irtikâb edince Cenab-ı Hak lisanlarını bağlar; fakat bu defa âzâ-yı cevarihleri şehadet edeceğine diğer âyât-ı celile delâlet eder.

***

Vâcib Tealâ kâfirlerin âhirette hallerinden bazılarını beyandan sonra dünyada sû-u ihtiyarları neticesi imanlarından yeis icab eden şeyleri beyan etmek üzere :

وَمِنْهُم مَّن يَسْتَمِعُ إِلَيْكَ وَجَعَلْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً أَن يَفْقَهُوهُ وَفِي آذَانِهِمْ وَقْرًا وَإِن يَرَوْاْ كُلَّ آيَةٍ لاَّ يُؤْمِنُواْ بِهَا حَتَّى إِذَا جَآؤُوكَ يُجَادِلُونَكَ يَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُواْ إِنْ هَذَآ إِلاَّ أَسَاطِيرُ الأَوَّلِينَ ﴿25﴾

buyuruyor.

[Yevm-i kıyamette yalana cür'etle şirklerini i'tizar eden kâfirlerden bazıları Kur'ân'ı tilâvet ettiğinde sözünü dinler ve sana kulak tutarlar. Kur'ân'ın manâsını fehmetmezlerse de dinlerler. Onların fikri, kabul etmek olmayıp belki inaden ve istikbaren istihza etmek olduğundan biz onların Kur'ân'ı fehimlerine mani olacak kalpleri üzerine perde halk ederiz. Zira; Kur'ân'ı anlayıp kabul etmeye meyletmezler ve kulaklarına ağırlık halk ederiz ki, kabule şayan işitmekle işitmezler ve eğer onlar bilfarz vettakdir her âyeti görseler o âyetlere iman etmezler. Zira; imana rağbetleri yoktur. Hatta imana meyilleri ve rağbetleri olmadığından onlar sana geldiklerinde kemâl-i inat ve istikbarlarından seninle mücadele ederler ve kâfirler derler ki: «Şu senin getirdiğin ve taraf-ı ilâhiden nazil olduğunu iddia ettiğin kitap evvel geçenlerin satırlarına

yazdıkları yalanlardır ve zuafâ-yı avamın zihinlerini iğfal için cem' ettikleri şeylerdir» demekle mukaabele ederler.]

Vâcib Tealâ bu âyet-i celilede kâfirlere ihsan ettiği kulak ve kalp gibi nimetlerden istifade etmediklerini beyanla kâfirleri zemmetmiş ve kemâl-i inat ve istikbarlarını meydana koymuştur. Çünkü; Cenab-ı Hak kâfirler küfre ısrar ve imana meyletmediklerinden her ne kadar işitir ve duyarlarsa da kalpleriyle tefekkür ve kulaklarıyla lâyıkıyla dinlemediklerinden keenne kalplerinde perde ve kulaklarında ağırlık var gibi istifadeden mahrum olduklarını beyan buyurmuştur. Yoksa hakikatta işitirler ve kalpleriyle de bir derece manâsını fehmederlerdi. Lâkin işitmek ve fehmetmek tesir etmediğinden işitmemiş ve fehmetmemiş gibidirler, hatta temerrüdleri bir dereceye gelmiştir ki, bilûmum delâili görseler keenne görmemiş gibi iman etmezler demektir.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile e s â t î r le muradları; İsfendiyar ve Rüstem hikâyeleri gibi evvel geçenlerin türrehatı ve yalanlan demektir ki, şu halde Kur'ân'ın mu'ciz olduğunu inkâr etmektir.

Bu âyetin; (Ebu Süfyan), (Nadr b. Haris), (Atabe) ve (Ebu Cehil) ve saire gibi müşrikler hakkında nazil olduğu mervidir. Çünkü; Fahr-i Razi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran onlar, bir gece Resûlullah Kur'ân tilâvet ederken dinlediler ve (Nadr)'dan sual ettiler. (Nadr) hikâyât-ı maziyeyi bilip onlara hikâye ettiğinde «Benim size hikâye ettiğim ümem-i maziyenin yazılmış yalanlarını kıraet ediyor» demesi üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir.

Hulâsa; kâfirlerin Resûlullah'ın sözünü işittikleri ve lâkin kabule meyletmediklerinden, kalpleri ve kulakları kapalı gibi oldukları, hatta Huzur-u Risalete geldiklerinde mücadele edip bu senin okuduğun evvel geçenlerin yazdıkları şeylerdir dedikleri bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir

***

Vâcib Tealâ kâfirlerin Kur'ân'a «Evvel geçenlerin yazdığı şeylerden ibarettir» demekle ta'n ettiklerini beyan ettiği gibi onların nâs'ı Kur'ân'a imandan menettiklerini dahi beyan etmek üzere :

وَهُمْ يَنْهَوْنَ عَنْهُ وَيَنْأَوْنَ عَنْهُ وَإِن يُهْلِكُونَ إِلاَّ أَنفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ ﴿26﴾

buyuruyor.

[Kâfirler nâs'ı Kur'ân'a imandan menederler ve kendileri Kur'ân'ı kabulden uzak olurlar. Onlar şu dalâl ve idlâlleriyle ihlâk etmezler, ancak kendi nefislerini ihlâk ederler. Halbuki idlâlin zararı ancak kendilerine olduğunu bilmezler.]

Yani; müşriklerin kemal-i gayz ve adavet ve şiddet-i ta'nları neticesi nâs'ı ve etraf ve eknaftan gelen aşair ve kabaili Kur'ân'a imanla Resûlullah'a tebaiyetten nehyederler ve nâs'ın zihnini Kur'ân'a ve Resûlullah'a ta'netmekle teşviş ederler ve kendileri de Kur'ân'a imandan uzak olurlar. Şu halde hem dâl hem de mudil her iki sıfat-ı keriheyi camidirler ve onlar nâs'ı idlâl ettikleri ve kendileri dâl olduklarıyla ihlâk etmezler, ancak kendi nefislerini ihlâk ederler. Lâkin zararın ancak kendilerine ait olduğunu bilmezler. Halbuki gerek dalâletin ve gerek gayrın zihnini fesad ve idlâlin vebali kendilerine aittir; âhara tecavüz etmez.

Bu âyet-i çelile umum müşriklerin meslek ve tarikatlarını zem ve akıbet-i mesleklerinin helâk olduğunu beyan için nazil olduğu mervidir. Fahr-i Razi, Hâzin ve Kazi'nin beyanı veçhile â y e tle murad; yalnız Resûlullah'ın akraba ve taallûkaatı ve bilhassa Ebi Talip olmak ihtimali vardır. Çünkü; akraba-yı Resûlullah hariçte müşrikleri Resûlullah'a ezâ etmekten menederler. Dahilde ve kendi aralarında herkesten ziyade touğzederler,

asla imana meyletmezlerdi, buna nazaran manâ-yı nazım: [Resûlullah'ın amcaları ve sair akrabaları Resûlullah'a ezâ etmekten ahaliyi menederler ve kendileri Resûlullah'a iman etmekten gaayet uzak olurlar, iman etmediklerinden ancak kendi nefislerini helâk ederler ve lâkin bilmezler] demektir.

Bu âyet-i celilede gerçi bu ihtimal beyan olunmaktaysa da ihtimal-i evvel — yani umum manâsı murad olunmak ve akraba-yı Resûlullah'tan olan müşriklere tahsis olunmamak — racihtir. Çünkü; âyetin sabıkı umum müşrikleri zem hakkında olduğu gibi lâfzın dahî umuma şümulü sarihtir. Binaenaleyh; tahsise ihtiyaç yoktur. Çünkü; umum içinde akraba-yı Resûlullah da dahildir.

Şu halde halkı Din-i İslâma duhulden meneden veyahut Din-i İslâm'a ta'nla ehl-i İslâmın zihnini teşviş edip ıdlâle çalışan erbab-ı ifsadın cümlesi âyette dahildir ve bu misilli müfsidler de her zaman bulunmaktadır. Zira; zaman-ı saadette müşriklerin söyledikleri sözleri şu zamanda Müslüman kisvesi altında olanlardan söyleyenler ve itiraz edenler de mevcuttur.

***

Vâcib Tealâ kâfirlerin helâk olacağını beyandan sonra helâklerinin keyfiyetini beyan etmek üzere:

وَلَوْتَرَى إِذْ وُقِفُواْعَلَى النَّارِ فَقَالُواْيَالَيْتَنَا نُرَدُّوَلاَ نُكَذِّبَ بِآيَاتِ رَبِّنَاوَنَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿27﴾

buyuruyor.

[Sen görmüş olsan sol zamanı ki, o zamanda kafirler Cehennem'e atılmak üzere arz olunurlar. İşte o zamanda emr-i garip görürsün ve Cehennemce girmek üzere kenarına gelince onlar derler ki: «Ah ne olaydı biz dünyaya bir dahî reddolunaydık ve Rabbimizin âyetlerini tekzib etmeyerek müminlerden olaydık» demekle hasret ve nedametlerini izhar ederler.] Ve lâkin bu nedamet onlara hiçbir fayda vermez. Zira; zamanı geçmiştir. Çünkü; tevbenin zamanr ve mekânı dünyadır, âhiret değildir. Binaenaleyh; âhirette tevbe kabul olunmaz.

Yani; Kur'ân'a iman etmeyen ve nâs'ı imandan meneden kâfirlerin Cehennem'e ithal olunmak üzere Cehennem'in kenarında hapsolundukları zamanı görmüş olsaydın bir acîp manzara ve garîb bir halat görürdün ki, onların vaveylaları ve âh ü figanları ve Cehennemin alevleri arasında gayet feci bir halete tesadüf ederdin ve o zamanda onlar; nedametlerini izhar ve hüzn ü eseflerini meydana koyarak «Keşke biz dünyaya bir daha dönseydik ve Rabbimiz bizi irşad için gönderdiği âyetlerini tekzib etmeyeydik ve resûlüne ve kitabına iman eden müminlerden olaydık ve Cehennem azabını görmeyeydik» demekle temenniyâtta bulunurlar.

Feth-ül Beyan'da zikrolunduğu veçhile kâfirlerin bu hâlleri her ne kadar kıyamette görülecekse de elbette vaki olacağına binaen zaman-ı maziye delâlet eden (لَو) kelimesiyle varid olmuştur. Hitap; Resûlullah'a veyahut görmek şanından olan her şahsadır. Çünkü; kıyamette iyiler kötülerin ve kötüler de iyilerin hallerini göreceklerdir.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile görülecek halin şiddetine ve envâ'-ı mihnet ve azabın vaki olacağına işaret olmak üzere (لَو) kelimesinin cevabı hazf olunmuştur. Çünkü; zikrolunsa azaptan bir nevi zikrolunurdu, halbuki hazfolunduğunda işiten kimsenin hatırına gelen her türlü fenalığı mülâhaza etmekle tehdid daha ziyade olduğunda şüphe yoktur. Yani;

«Kâfirler Cehennem'in kenarına geldiklerinde sen onların hâllerini görsen hatır ve hayale gelmedik feci manzaralar görürsün» demektir.

Kâfirlerin nârı Cehennem üzerine vakfolunmalarında üç ihtimal vardır :

B i r i n c i s i ; Cehennem'in kenarına varmak dehşetini müşahede edip bu kelâmı söylemektir.

İ k i n c i s i ; sırat üzerinde durup Cehennem'e düşmek üzereyken bu kelâmı söylemektir.

Ü ç ü n c ü s ü ; Cehennem'e dahil olduktan sonra söylemektir. Kâfirler her ne kadar dünyaya dönmeyeceklerini bilirlerse de muhal olarak temenni ederler. Zira; muhali temenni caizdir.

***

Vâcib Tealâ kâfirlerin dünyaya dönmelerini ve tekzib etmemelerini ve ehl-i imandan olmalarını yevm-i kıyamette temenni edeceklerini beyan ettiği gibi bu temenniyâtları veçhüzere dünyaya dönseler bile iman etmeyeceklerini dahi beyanla kelâmlarını reddetmek üzere :

بَلْ بَدَا لَهُم مَّا كَانُواْ يُخْفُونَ مِن قَبْلُ وَلَوْ رُدُّواْ لَعَادُواْ لِمَا نُهُواْ عَنْهُ وَإِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ ﴿28﴾

buyuruyor.

[Belki onlar için dünyada gizledikleri kabayih-i ef'alleri zahir oldu. Eğer onlar istedikleri veçhüzere dünyaya dönselerdi nehyolundukları küfriyâta tekrar avdet ederlerdi. Halbuki onlar sözlerinde yalancılardır.]

Yani; onların halleri dedikleri gibi değildir, belki onların bu kelâmı iradlarımn sebebi; bundan evvel dünyada gizledikleri küfrü maâsî, şikak ve nifaklarının onlar için zahir olup Cehennem azabını müşahede etmeleridir, yoksa temenniyâtları imana ve ibadete rağbetlerinden değildir. Binaenaleyh; onlar istedikleri gibi dünyaya dönderilmiş olsalar nehyolundukları küfür ve envâ-ı maâsîye avdet ederlerdi. Zira; onlar şu temenniyâtlarında yalancılardır.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âyette (بل) kelimesi onların kelâmlarını red içindir. Zira onların temenniyâtları; rızâ-yı Bârî'yi tahsil ve iman ve itaata rağbet ettiklerinden değil, belki gördükleri azabın dehşetinden korktukları içindir. Binaenaleyh; temenniyâtlarında yalancılardır.

Bunlar için zuhur eden şey; küfürleri ve maâsîleri veyahut dünyada gizledikleri kabayih-i ef'alleri veyahut münafıkların gizledikleri nifakları veyahut rüesanın avâm-ı nâs'tan gizledikleri hakaayik veyahut ehl-i kitab ulemasının âhad-i nâs'tan gizledikleri evsaf-ı nebeviye olmasında ulemanın ihtilâfı varsa da şu maânînin cümlesi murad olunmakta bir mâni olmadığı gibi hepsinden maksad kâfirlerin kabayihleri ve fezâhat ve rüsvalıklarının zuhur etmesidir. Çünkü; bu dünyada sakladıkları kabahatlarını âhirette saklamak ihtimali olmadığından hepsi meydana çıkacaktır.

***

Vâcib Tealâ kâfirlerin azabı müşahede zamanında tahassürlerini izhar edip dünyaya tekrar dönseler küfrüzere ısrardan feragat etmeyeceklerini beyandan sonra dünyada irad ettikleri kelâmlarını beyan etmek üzere:

وَقَالُواْ إِنْ هِيَ إِلاَّ حَيَاتُنَا الدُّنْيَا وَمَا نَحْنُ بِمَبْعُوثِينَ ﴿29﴾

buyuruyor.

[Bizim hayatımız ancak hayat-ı dünyadır. Zira; biz öldükten sonra dirilmeyiz dediler.]

Yani; onların resûlleri onları imana davet edip, iman etmedikleri surette âhirette muazzep olacaklarını beyan ettiğinde, onlar davete icabetten imtina ederek dediler ki: «Bizim için hayatı dünyadan başka hayat olmadı. Zira; biz öldükten sonra ba's olunmayız. Binaenaleyh; bizim göreceğimiz hayat ve duyacağımız lezzet işte bundan ibarettir. Bu hayatın verâsında biz bir hayat bilemeyiz ve âhirete ve öldükten sonra dirilmeye inanmayız» demekle resûllerinin davetini reddetmişlerdi. Âyet-i celiledeki şu manâ ba'zı inkâr edenlerin hallerini beyan olduğuna nazarandır. Amma kıyamette dünyaya dönmelerini taleb edenlerin hallerini beyan olduğuna nazaran manâ-yı nazım: [Cehennem'e atılmak üzere Cehennem'in üzerinde tevkif olunup dünyaya dönmek isteyen kâfirler bilfarz vet-takdir dünyaya dönseler nehyolundukları küfriyâta avdet ederler ve «Bizim için hayat ancak hayat-ı dünyadır. Biz vefatımızdan sonra ba's olunup kabrimizden kalkıcı değiliz» demekle küfrüzere inad ve İsrarlarında devam ederler] demektir.

Şu halde âyet-i celile kâfirlerin küfründen vazgeçmeyeceklerini ve inad ve istikbarda ifratlarını ve hakka davete icabet etmek ihtimalleri olmadığını beyandan ibarettir.

***

Vâcib Tealâ kâfirlerin haşri inkârlarını beyan ettiği gibi kıyamette huzur-u manevî-i ilâhide cereyan edecek ahvali dahî beyan etmek üzere:

وَلَوْتَرَى إِذْوُقِفُواْعَلَى رَبِّهِمْ قَالَ أَلَيْسَ هَذَابِالْحَقِّ قَالُواْبَلَى وَرَبِّنَا قَالَ فَذُوقُواْ العَذَابَ بِمَا كُنتُمْ تَكْفُرُونَ ﴿30﴾

buyuruyor.

[Kâfirler muhasebe ve amelleriyle mücâzât olunmak üzere huzur-u ilâhide safbeste durdurulduklan zamanı sen görmüş olsaydın; onları, bîhuş, muztarip ve muztar olarak görürdün. O zamanda Rableri onlara «Şu gördüğünüz, dünyada inkâr ettiğiniz haşrü neşr ve muhasebe ve mücazât için içtimainiz, hak ve vakıa mutabık olmadı mı?» demekle sual eder. Bablerinin bu sualine cevapta onlar «Rabbimize yemin ederiz ki, gördüğümüz haşr ü neşir haktır, biz iman ettik, şüphemiz kalmadı» derler. Rableri onların bu ikrarlarını reddetmek üzere «Küfrünüz sebebiyle tadın Cehennem azabını. Zira; yevm-i kıyamette re'yülayn azabı müşahede ettiğiniz için imanınız fayda etmez. Çünkü; fayda verecek iman dünyada olmak lâzımdı. Siz onu fevtettiğiniz için imanın sevabından mahrumsunuz» demekle kafirlerin azaba istihkaklarının küfür sebebiyle olduğunu beyan eder.]

Fahr-i Kazi'nin beyanı veçhile dünyadaki inkârları âhirette ikrara müncer olacağına âyet-i celile delâlet eder.

Bu âyette Vâcib Tealâ'nın kâfirlere kelâmı,şiddetle tevbih ve tekdir için olup azabı mucip olduğundan bazı âyette Vâcib Tealâ'nın onlara yevm-i kıyamette tekellüm etmeyeceğini beyana münafi değildir. Zira; Cenab-ı Hakkın onlara tekellüm etmeyeceğini beyan hakkında olan âyetin manâsı «Onlara taltif üzere kelâm etmez» demektir. Bu âyette ise Vâcib Tealâ'nın onlara hitabı; terzil ve tahkir için olup taltif için değildir. Binaenaleyh; âyetler beyninde tenakuz yoktur. Yani «Cenab-ı Hak kâfirlere alâtarikililtifat söz söylemez, lâkin alâtarikittahkir söyler» demektir.

***

Vâcib Tealâ haşri inkâr eden kâfirlerin mezhepleri merdud olduğunu beyan ettiği gibi haşri inkâr sebebiyle dûçâr oldukları zararı dahi beyan etmek üzere :

قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ كَذَّبُواْ بِلِقَاء اللهِ حَتَّى إِذَا جَاءتْهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً قَالُواْ يَا حَسْرَتَنَا عَلَى مَا فَرَّطْنَا فِيهَا وَهُمْ يَحْمِلُونَ أَوْزَارَهُمْ عَلَى ظُهُورِهِمْ أَلاَ سَاء مَا يَزِرُونَ ﴿31﴾

buyuruyor.

[Yevm-i kıyameti ve Allah-u Tealâ'ya mülâkaatı tekzib eden kimseler muhakkak hâib ve hâsir ve ebeden zarar görücü oldular. Çünkü; âyât-ı beyyinatın nüzulü ve enbiya-yı izamın irşadı ve kütüb-ü münzelenin âhiretin vuku bulacağına delâletinden sonra âhireti inkâr; elbette zarar-ı azîme bâdı olur. Hatta onlara füc'eten kıyamet günü geldiğinde onlar kemal-i hüzün ve esefle dar-ı dünyada bizim kusurlarımız üzerine «Ey bizim hasretimiz ! Gel bize. Senin zamanın geldi, refik olalım. Akşam ve sabah musahabet edelim, ayrılma bizden» demekle izhar-ı nedamet ederler. Halbuki bu kelâmı söylediklerinde onlar arkalarında masiyetlerinin vebalini götürüyorlar. Agâh olun ve uyanık bulunun ki, ne çirkin oldu onların götürdükleri vizr ü veballeri.]

Beyzavi'nin beyanı veçhile tekziblerinin kıyamette nihayet bulacağına işaret için nihayete delâlet eden (حَتَّى) kelimesiyle varid olmuştur. Çünkü; (حَتَّى) kelimesi tekziblerinin nihayetine delildir. Zira hüsranlarının nihayetine delil; hüsranları ebedî olup nihayeti olmadığından, hüsranlarının nihayetine delâlet etmez. T e f r i t ; dünyada imanı zayi etmektir.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile Allah-u Tealâ insana saadât-ı ebediyeyi tahsil için nefs-i natıka ve âlât-ı cismaniye, akıl ve tefekkür gibi edevât-ı rûhaniyeyi i'ta ettiği halde insan bu nimetleri matlub olan saadete sarfetmeyip saadet-i dünyaya sarf ve âhireti inkâr edince âhiret zuhur ettiği günde re'sülmal olan âlât ve edevat zayi olduğu gibi onlarla tahsil ettiği saadet-i dünya da zayi olduğundan iki cihetle zarar etmiş olur ki, hem sermaye hem de sermayeden hasıl olacak ticareti zayi etmiştir.

Âhiret için asla hazırlığı olmadığından hâlâık beyninde yiyecek ve giyecekten ve sarfedecek paradan mahrum ve perişan ve bütün mamelekini faydasız mahalle sarfetmiş aç ve çıplak kalmış bir kimse gibi olur ve tekrar tahsili ve tedariki mümkün olmadığından ebedî nedamet ve hasret-i azîme içinde kaldığı cihetle hasretine nida eder ve fevtettiği saadâta karşı kederi hiçbir zaman zail olmaz. Çünkü; ebeden azap içinde olan kimsenin ebeden hasret ve nedamet içinde olacağında şüphe yoktur. Yalnız hasret ve nedametle de kalmaz, belki işlediği maâsînin vizr ü vebali arkasına yükleneceğini ve bu vizr ü vebalin gaayet çirkin olduğunu C'inab-ı Hak bu âyette beyan buyurmuştur. Şu halde âhireti inkâr edenlerin zararı; ikidir:

B i r i n c i s i ; menfaat-i ibadeti fev' tetmek,

i k i n c i s i ; mazarrat ve masiyete müptelâ olmaktır.Gerek hüsran ve gerek zarar-ı azîmin zuhuru kıyamette görüleceği için Cenab-ı Hak kıyamette zarar edeceklerini beyan buyurmuştur. Kıyamet-i kübrâ gelmezden evvel her şahsın kıyameti hîn-i vefatında kaaim olacağı (من مَات فقدقامت قيامته) Hadîs-i Şerîf'iyle sabit olduğundan eşhasın kıyameti vefatıyla kaaimdir. Çünkü vefat; dünyanın nihayeti ve âhiretin bidayesi olduğundan herkes amelinin mücâzâtını o günden itibaren görmeye başlar, amma umumî kıyamet zuhurunda herkes kabrinden kalkar ve suret-i aleniyede muhasebe görülüp âsîlere mücâzât ve âbidlere mükâfat verilir. Fakat hasret ve nedamet veyahut ferah ve sürür mevtle başlar. Çünkü; herkesin ameli kendisiyle beraber olduğundan vefat ettiği

günden amelinin muktezasını görmeye başladığı cihetle onun kıyameti mevtiyle başlayacak demektir. E v z a r ; günâhlar manâsınadır.

Fahr-i Razi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran evzarı götürmenin keyfiyeti; evzarı görünce insanda hasıl olan sıklet ve hüzn ü keder, ağır yük götüren kimsede hasıl olan sıkıntı gibi sıkıntının hasıl olmasından kinayedir : Yahut hakikatta herkesin kendi masiyetini çirkin bir şahıs suretinde arkasında götürmesidir. Çünkü; bazı ulemanın beyanına nazaran herkes kabrinden kalktığında mümin-i salihin karşısına güzel bir şahıs suretinde ameli zuhur eder. O şahsı üzerine bindirir mahşere götürür ki, bu manâyı (يوم يخشرالمتقين الى ٱلرَّحۡمَـٰنِ وفداً) âyet-i celilesi beyan etmiştir. Kâfir olan kimsenin küfrü ve sair kabayihi, çirkin bir şahs-ı sakîl suretinde zuhur eder ve o kâfirin arkasına biner mahşere şahs-ı sakîl suretinde amelini alır götürür ki, bu manâyı da Cenab-ı Hak bu âyetle beyan buyurmuştur.

Hulâsa; âhireti ve Allah-u Tealâ'ya mülâkaatı tekzib edenlere ansızın kıyamet günü geldiğinde nedametlerini izhar edip hasretlerine feryad edecekleri ve günâhkârların günâhlarını arkalarında götürecekleri ve götürecekleri günâhlarının gaayet çirkin olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ «bizim için hayat; hayat-ı dünyadır, hayat-ı âhiret yoktur» diyenlerin hüsranlarını beyandan sonra onların mağrur oldukları hayat-ı dünyanın asla ehemmiyyeti olmadığını beyan etmek üzere :

وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلاَّ لَعِبٌ وَلَهْوٌ وَلَلدَّارُ الآَخِرَةُ خَيْرٌ لِّلَّذِينَ يَتَّقُونَ أَفَلاَ تَعْقِلُونَ ﴿32﴾

buyuruyor.

[Hayat-ı dünya olmadı; ancak oyuncak ve faydasız meşguliyetten ibaret oldu ve dar-ı âhiret muharremattan içtinab eden kimseler için hayırlıdır. Ey kâfirler ! Hayat-ı dünyaya aldanır da taakkul etmez misiniz?]

Yani; kâfirlerin bütün emellerini hasrettikleri hayat-ı dünya; ancak gururu batıl ve süruru zaildir. Zira; insanın hayat-ı hakîkîye olan hayat-ı âhiretten mahrumiyetine sebep olur, oyuncaktan ibarettir. Ama, dar-ı âhiret; menafii safî ve lezzâtı kederden salim ve ferah ve süruru dâim olduğundan muharremât ve menhiyattan içtinab eden müttekiler için hayırlıdır. Kâfirler gaflet ederler de, hayırlı olan hangisi olduğunu düşünmezler mi? Ey kâfirler ! Aklınızla tefekkür etmez misiniz?

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile hayat-ı dünya nefsinde mezmum değildir. Zira; saadet-i uhreviye ancak hayat-ı dünya ile hasıl olduğundan hayat-ı dünya bu cihetle memduhtur. Binaenaleyh; bu ve bunun emsali âyetlerde zemmolunan hayat-ı dünya kâfirlerin ve âsîlerin hayatıdır. Zira; kâfir iman etmediği cihetle dünyada hayatının her dakikası aleyhine vizr ü vebal olduğundan onun hakkında hayatı ayn-ı azap olduğu cihetle mezmumdur. Amma, müminin imanı ve ameli sebebiyle hayatının her dakikası, hakkında ayn-ı saadettir. Onun için hayat-ı mümin; memduhtur. Zira; hayatının semeresini topluyor. Binaenaleyh; hayat; onun için ayn-ı menfaattir.

Şu halde hayat-ı dünya insan için bir cevher-i nefistir ki, zemme ve methe kabiliyeti vardır. İnsan hangi cihete sarf ederse o cihetten sual olunur.

Yahut h a y a t – ı d ü n y a ile murad; dünyanın mutlakaa lezzât ve tayyibâtıdır. Zira; lezzât-ı dünyanın bekaası olmadığı cihetle vahi iştigal ve kuru oyuncağa benzediğinden l e h i v ve l a i b ile tâbir olunmuştur. Çünkü; oyun oynayan kimsenin lezzeti oyun zamanına münhasır olduğu gibi dünyanın lezzeti dahi hemen dünyaya münhasır olup âhirette bekaası olmadığından oyuncaktan ibarettir ve umur-u dünya oyun gibi zahiri ahvale müptenî olduğundan ayn-ı oyuncaktır.

Oyunların akıbetinde bir menfaat ve hüsn-ü netice olmadığı gibi dünyanın akıbetinde dahî bir hüsn-ü netice olmadığından hayat-ı dünya oyuna benzetilmiştir. Zira; lezâizin en âlâsı olan eki ü şürb ve cima'da hayvanat-ı saireden insanın farkı yoktur. Çünkü; hayvanatın cümlesi bu ahvalde müştereklerdir. Binaenaleyh; dünyanın lezzetinde insan için hayvanât-ı saireden ziyade bir imtiyaz yoktur. Çünkü; her hayvan nev'ine göre hayat-ı dünyadan intifa ve telezzüz eder. Şu halde insanın aklı ve tefekkürü ve şuur ve idrakinin muktezası olan iman ve amel-i salihle hayatını imrar etmesiyle temeyyüz eder ve makbul olan hayat da bu minval üzere geçmiş olan hayattır.

Hulâsa; hayat-ı dünyanın oyuncağa benzediği ve dar-ı âhiretin müttekilere hayırlı olduğu ve kâfirler için âhirette hayır olmadığı ve aklı olan kimselerin bu misilli hakaayıkı düşünmeleri lâzım geldiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ kâfirlerin Resûlullah'a ta'nlan hakkında şan-ı nebeviye lâyık olmadık şeyler isnad etmekle kalb-i nebevilerini mahzun ettiklerini beyan etmek üzere :

قَدْ نَعْلَمُ إِنَّهُ لَيَحْزُنُكَ الَّذِي يَقُولُونَ فَإِنَّهُمْ لاَ يُكَذِّبُونَكَ وَلَكِنَّ الظَّالِمِينَ بِآيَاتِ اللهِ يَجْحَدُونَ ﴿33﴾

buyuruyor.

[Çok kere biz biliriz ki, hal ü şan onlar sana hüzün verecek sözleri söylerler. Sen onların sâhirdir veya kâhindir veyahut mecnundur gibi şan-ı nebevine lâyık olmadık kelâmlarına mübalât etme. Zira; tahkik

onlar seni nefselemirde tekzib etmezler. Belki, kalpleriyle tasdik ederler ve lâkin hududu ilâhiyeden çıkmış olan zalimler zahirde Allah'ın âyetlerini inkâr ederler.]

Fahr-i Razi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran bu âyet-i celile Resûlullah'ı tesliye için sevkolunmuştur. Çünkü; kafirler Resûlullah'a lâyık olmadık şeyleri isnadla mahzun ederlerdi. Cenab-ı Hak bu âyetle Resûlünü tesliye ve hüznünü izale buyurmuştur. Kazi ve Fahr-i Razi'nin beyanları veçhile bu âyette (قَد) kelimesi kesrete delâlet içindir. Kâfirler zahirde tekzib ederlerse de kalpleriyle Resûlullah'ı tasdik ettiklerine işaret için Vâcib Tealâ tekzib etmediklerini beyan buyurmuş ve zahirde âyetleri inkâr ve tekzipleri zulüm olduğunu sarahaten beyan etmiştir. Şu halde âyetin evvelinde tekzib etmediklerini ve âhirinde âyetleri inkâr ettiklerini beyan, birbirine münafi ve mütenakız değildir. Çünkü; kalpleriyle tekzip ve inkâr ettikleri beyan olunduğundan âyetin evveliyle âhiri beyninde tenakuz yoktur. Tâbir-i aharla «Zahirde tekzib edenlerse de batında tekzib etmezler» demektir. Binaenaleyh; adem-i tekzipleri kalplerine ve tekzipleri lisanlarına râci'dir. Binaenaleyh; tenakuz yoktur.

Âyet-i celilenin sebeb-i nüzulü de bu manâyı te'yid eder. Çünkü; Fahr-i Razi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran (Ahnes) Ebu-cehl'e «Muhammed (S.A.) hakkında ne dersin, sadık mıdır, kâzip midir? Şurada benden gayrı kelâmını işitecek kimse yoktur, doğrusunu bana haber ver» dediğinde Ebucehl'in «Muhammed (S.A.) sadıktır, asla yalan söylememiştir, lâkin (Benî Kusayy) bu şerefi ihraz edip, sancağı ve Beyt-i Şerifin hizmetlerini alırlarsa sair Kureyş'e ne kalacak» demesi üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir. Yahut Kazi'nin beyanı veçhile Ebucehl'in Resûlullah'a «Biz seni itham ve tekzib etmeyiz. Lâkin getirdiğin âyetleri tekzib ederiz» demesi üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir. İşte insanlar hakka karşı şaşırınca ne diyeceğini bilemediğinden Ebucehil de «Seni tekzib etmeyiz, amma kitabını tekzib ederiz» demiştir. Halbuki kitabını tekzib, hakikatta Resûlullah'ı tekziptir.

Hulâsa; Kureyş kabilesi zahirde hasetlerinden nâşi Resûlullah'ı tekzib ederlerse de kalpleriyle tasdik ettikleri bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ resûlünün hüznünü izale zımnında kâfirlerin tekzipleri Resûlullah'a ait olmayıp Allah'ın âyetlerine râci olduğunu beyanla tesliye ettiği gibi bu muamelenin ümem-i sairede dahi cereyan ettiğini beyanla ikinci bir defa tesliye etmek üzere:

وَلَقَدْ كُذِّبَتْ رُسُلٌ مِّن قَبْلِكَ فَصَبَرُواْ عَلَى مَا كُذِّبُواْ وَأُوذُواْ حَتَّى أَتَاهُمْ نَصْرُنَا وَلاَ مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِ اللهِ وَلَقدْ جَاءكَ مِن نَّبَإِ الْمُرْسَلِينَ ﴿34﴾

buyuruyor.

[Zat-ı Ulûhiyetime kasem ederim ki, Habib-i Zişanım ! Muhakkak senden evvel birçok resûller ümmetleri tarafından tekzib olundular ve kavimlerinin tekziplerine ve ezalarına bizim nusretimiz onlara gelinceye kadar sabrettiler. Allah-u Tealâ'nın enbiyâsına nusreti vaadine dair olan kelimeler asla tebdil ve tağyir kabul etmez. Kaza-i ilâhi nasıl sebketmişse o minval üzere cereyan eder, asla tağyir vuku bulmaz. Zat-ı Ulûhiyetim hakkı için muhakkak sana rusûl-ü kiramın haberleri geldi.]

Binaenaleyh; me'yus olma, nusret-i ilâhiyemiz nasıl ki, diğer enbiya biraderlerine gelerek düşmanlarından intikamlarını aldıksa sana da, onlar gibi nusretimiz gelir, düşmanlarından intikaamını alırız.

Beyzavi'nin beyanı veçhile bu âyette sabredenlere Cenab-ı Hakkın nusretini vaad ettiğine işaret vardır. Çünkü; rusûl-ü kirama sabırları üzerine nusret ettiği gibi rusûl-ü kirama tâbi olan ümmetlerine dahi sabırları üzerine nusret edeceğinde şüphe yoktur.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âyet Resûlullahı tesliye ve sabrı tavsiye için sevk olunmuştur. Yani; enbiya-yı sabıkanın ümmetleri de senin ümmetin gibi onları tekzip ve ezâ ettiler. Fakat enbiya-yı kiram ümmetlerinin ezalarına sabrettiler, zafer buldular. Sen de sabret ki, zaferyâb olasın. Bu sabır mesleğini ittihaz etmek senin haline daha muvafıktır. Zira; senin risaletin umum ins ü cinne olduğundan eamdır. Binaenaleyh; sabır ve tahammülün daha ziyade olmasını iktiza eder. Çünkü meşakkat; me'muriyetin vüs'atına göredir. Zira; emr-i risaleti tebliğin sahası ne kadar vâsi ise zahmeti dahî o kadar çoktur. İşte Türkçe'de «Kar dağına göre yağar» dedikleri darbımeseli de bu manâyı te'yid eder.

***

Vâcib Tealâ rusûl-ü kiramın ümmetleri tarafından tekzib olunup sabrettiklerini beyan ettiği gibi resûlüne sabretmek lâzım olduğunu dahî tavsiye etmek üzere :

وَإِن كَانَ كَبُرَ عَلَيْكَ إِعْرَاضُهُمْ فَإِنِ اسْتَطَعْتَ أَن تَبْتَغِيَ نَفَقًا فِي الأَرْضِ أَوْ سُلَّمًا فِي السَّمَاء فَتَأْتِيَهُم بِآيَةٍ وَلَوْ شَاء اللهِ لَجَمَعَهُمْ عَلَى الْهُدَى فَلاَ تَكُونَنَّ مِنَ الْجَاهِلِينَ ﴿35﴾

buyuruyor.

[Eğer onların imandan i'razları ve sana adem-i inkıyadları habibim ! Senin üzerine meşakkatli olur ve kalbine darlık verirse sen tefekkür et. Eğer yerde bir menfez taleb edip o menfezden bir mahlas bulmaya kaadirsen veyahut semaya merdiven kurup onları imana icbar edecek bir âyet getirebilirsen, getir ve kudretin muktezasını işle ve illâ emr-i ilâhi gelinceye kadar sabret. Zira her umur; vakt-i merhununa muallâktır, vaktinden evvel olmaz. Binaenaleyh; senin için ancak tebliğ vardır, tebliğden başka birşey yoktur. Eğer Allah-u Tealâ murad etmiş olsaydı kâfirlerin cemiisini hidayet ve tarîk-i hak üzere cem'ederdi. Şu halde ey Resûl-ü Ekrem ! Sen cahillerden olma.] Zira; herşey Allah'ın iradesi ve ihtiyarıyla olduğundan, senin onların imanlarına hırs etmende bir fayda yoktur. Kudretin tahtında olmayan şeye sa'yetmekle kendini meşakkata dûçâr etme. Binaenaleyh; tebliğ vazifesini edâ ettikten sonra ihtida etmediklerine teessüf eyleme.

Fahr-i Kazi'nin beyanına ve (İbn-i Abbas) Hazretlerinin rivayetine nazaran âyetin sebeb-i nüzulü; (Haris b. Âmir) Kureyş'ten bazı kimselerle Huzur-u Risalete geldi ve dedi ki: «Ya Muhammedi (S.A.) Sair enbiyanın getirdikleri gibi, sen de bize taraf-ı ilâhiden bir alâmet getir ki, seni tasdik ve resûl olduğuna iman edelim.» Vâcib Tealâ istedikleri âyet gelse de iman etmeyeceklerini bildiği için istedikleri âyeti halketmedi. Resûlullah üzerine istedikleri mucizeyi getiremediği için gaayet güç oldu, kalb-i nebevileri o kadar muztarib oldu ki, yerden bir menfez açılsa oraya girse de bu sualden kurtulsa ve ıztırabı gitse veyahut semaya merdiven kurulsa çıksa da semâdan bir âyet getirse şu ıztırab-ı azîmini izale etse. Yani bu kadar muztarib olunca Cenab-ı Hak «Kâfirlerin sana imandan i'razları pek ağır geldiyse eğer muktedir olursan ya yerden bir menfaz ara, veyahut semaya merdiven kur kâfirlerin istedikleri âyeti getir. Bunlara muktedir olamayınca ne için bu kadar muztarib oluyorsun» buyurmuştur. Âyetten maksad; Resûlullah'ın kavminin imanına kesret-i tama'ma işarettir ve o kadar arzu ederdi ki, mümkün olsa ya yer altından bir mucize çıkarmak veyahut semâdan merdivenle çıkıp mucize indirmeye derhal mübaşeret edecek kadar tama' ederdi. Zira; imanlarını

son derece arzu ediyordu. Halbuki Allah-u Tealâ «İmanlarını murad buyursa onları imana muvaffak kılardı, lâkin onlar iradelerini küfre sarfedince imanlarına meşiyet-i ilâhiye taalluk etmedi. Binaenaleyh; onların imandan i'razlarına hüznetme. Zira; hüznetmekte fayda yoktur. Çünkü; sen sevdiğini hidayette kılamazsın» demekle Cenab-ı Hak resûlünü tesliye etmiştir.

Feth-ül Beyan ve Beyzavi'nin beyanları veçhile olmayacak şeye hırsetmek ve sabredecek yerde âh ü enin eylemek cühela âdâtından olduğu cihetle Cenab-ı Hak habib-i edibini âdat-ı cühelayı ihtiyar etmekten nehyetmiştir. Fakat Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile Resûlullah'ın nehyolunması âdât-ı cühelaya ikdam etmiş olmasını iktiza etmez. Çünkü nehiyden maksad; kâfirlerin tekziplerine iktiza etmez. Çünkü nehiyden maksad; kâfirlerin tekziplerine tahassürünün şiddetini izale ve onların küfürleri üzerine cez'u ve fez'in caiz olmadığını beyandır. Şu halde Resûlullah'ı nehyetmek; ümmetini nehyetmektir. Zira; Resûlullah'ın âdât-ı cühelayı taklid etmeyeceği tabiîdir. Yani; «Onlar iradelerini sarf etmiş olsalardı Allah-u Tealâ hidayetlerini irade eder, onlar da hidayete muvaffak olurlardı. Lâkin onlar iradelerini sarfetmediklerinden Cenab-ı Hak hidayete muvaffak kılmadı. Şu halde onların adem-i ihtidalarına muztarip ve rahatsız olmakta fayda yok» demektir.

***

Vâcib Tealâ kâfirlerin iman etmediklerinin sebebini beyan etmek üzere:

إِنَّمَا يَسْتَجِيبُ الَّذِينَ يَسْمَعُونَ وَالْمَوْتَى يَبْعَثُهُمُ اللهُ ثُمَّ إِلَيْهِ يُرْجَعُونَ ﴿36﴾

buyuruyor.

[Ancak davete sol kimseler icabet ederler ki, onlar bittavi' verrıza daveti işitirler ve işittiklerini can kulağıyla dinlerler ve manâsını anlarlar ve kendileri hayat-ı hakîkîye-i ebediyeyi isterler. Kâfirler ise hayat-ı hakîkîyeyi istemezler. Zira; diri suretinde ölülerdir. Ölmüşleri Allah-u Tealâ kabirlerinden kaldırır ve kıyamette cem'eder ki, onlar dünyada fevtettikleri saadeti bilsinler. Allah-u Tealâ onları ihya ettikten sonra amellerinin cezasını görmek üzere huzur-u manevî-i ilâhiye irca' olunurlar.] Dünyadaki küfürlerinin ve âyetleri ve resûllerini tekziplerinin cezasını görürler.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile d a v e t i i ş i t e n v e i c a b e t e d e n l e r le murad; müminlerdir ve m e v t a ile murad; hakkı işitmek şanından olmayan kâfirlerdir. Yani; «Habibim ! Bunların davetine icabet etmediklerinden mahzun olma. Zira; bunlar davetine icabet etmezler. Çünkü; bunlar işitmezler ki, icabet etsinler» demektir.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âyet Vâcib Tealâ'nın kudretini temsildir. Buna nazaran manâ-yı âyet: [Allah-u Tealâ kıyamette mevtayı ihya edip onları herşeye muttali kılmaya kaadir olduğu gibi dünyada kâfirlerin ölmüş kalplerini ihya edip iman ettirmeye dahi kaadirdir. Habibim ! Sen onları ihyaya kaadir değilsin. Binaenaleyh; onların imandan i'razlarına mahzun olma] demektir. Yahut manâ-yı âyet; [İşitmek; hal-i hayatta olanların şanıdır. Bunlar mevta menzilesindedirler. Mevtanın şanı işitmemek olduğundan bunlar işitmezler] demektir. Çünkü, marifet-i ilâhiye; akim rûhu, akıl da rûhun rûhu ve rûh da cesedin rûhudur. Şu halde rûhtan hâlî olan cesed taaffün edip toprağa defnolunduğu gibi akıldan hâlî olan rûhun sahibi de mecnun ve kezalik marifet-i ilâhiyeden hâlî olan akıl da zayi ve batıl olur. Zira; rûh mesabesinde olan marifet-i ilâhiye müşriklerde olmadığından' keenne rûhsuz cesed gibi muattaldırlar.

Hulâsa; davete icabet ancak daveti işitenlerden olup, müşrikler ise ölü menzilinde daveti hakikatta işitmez bir halde oldukları ve ölüleri Allah-u Tealâ'nın kabirlerinden çıkarıp arsa-i mahşere cem' edeceği ve herkes amelinin cezasını görmek için Huzur-u Bârî'ye rücu' edecekleri bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ kâfirlerin nübüvvetteki şüphelerinin bazılarını beyan etmek üzere:

وَقَالُواْ لَوْلاَ نُزِّلَ عَلَيْهِ آيَةٌ مِّن رَّبِّهِ قُلْ إِنَّ اللهَ قَادِرٌ عَلَى أَن يُنَزِّلٍ آيَةً وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لاَ يَعْلَمُونَ ﴿37﴾

buyuruyor.

[Kâfirler: «Keşke Muhammed (S.A.) üzerine Rabbisinden bizi imana icbar edecek bir âyet indirilseydi» dediler. Ey Resûl-ü Ekrem ! Sen onlara cevapta de ki: «Allah-u Tealâ istediğiniz âyeti indirmeye kaadirdir ve lâkin nâs'ın ekserisi âyetin inzal olunmadığındaki hikmeti bilmezler. »]

Yani; kâfirler, kemâl-i buğz ve adavetlerinden nâşi bazıları bazılarına «Eğer davası gibi Muhammed (S.A.) nebi ise keşke Rabbisinden onun üzerine bizim istediğimiz âyet nazil olsa ve melek gelse nübüvvetine şehadet etse de biz de iman etseydik» veyahut «Kendi davası gibi bizi defaten ihlâk edecek azap gelse bizi ihlâk etseydi de, biz de nebi olduğunu bilseydik» demeleriyle nübüvveti inkâr ettiler. Habibim ! Sen onlara cevap olarak de ki: «Allah-u Tealâ dilediği zaman istediğiniz âyeti inzal etmeye kaadirdir ve lâkin nâs'ın ekserisi, Cenab-ı Hakkın istediğini

ve ne işleyeceğini bilmezler. Halbuki Aİlahü Tealâ istedikleri âyeti inzal buyursa iman etmedikleri surette akibinde elbette bir belâ inzâliyle onları ihlâk eder. İşte bunlar istedikleri inzal olunca iman etmeyip helâk olacaklarını bilmediklerinden âyet nazil olmasını isterler.»

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile K u r a n ; âyet-i kaahire ve mucize-i bahire olup başka âyete ihtiyaç olmadığından istedikleri âyet inzal olunmamıştır. Zira Kur'ân; muârazasından herkesi âciz kıldığı cihetle Kur'ân'a iman etmeyen hiçbir mucizeye iman etmez. Binaenaleyh; kâfirlerin Kur'ân'dan başka âyet istemeleri mücerret inat ve istikbar içindir, yoksa hakîkî bir âyet istemek değildir. Cenab-ı Hakkın ef'ali; hikmetten hâlî olmaz. Binaenaleyh; ef'al-i ilâhiye hikmete tâbidir, nâs'ın mutâlebâtına tâbi değildir. İsterse ve hikmete muvafık olursa nâs'ın istediğini halkeder, istemezse halketmez, kimsenin müdahaleye hakkı yoktur. Şu halde kâfirlerin Kur'ân'dan başka âyet talepleri haksız bir talepten ibaret olduğundan Cenab-ı Hak onların istediğini inzal etmemiştir. Çünkü; inzal etse dahi iman etmeyeceklerini bilir.

Resûlullah'ın davasını ispata kâfi mucize nazil olduktan sonra istediklerini tekrar be tekrar inzal etmiş olsa, talepleri ilâ gayrinnihaye imtidad edeceğinden davâsım ispat edecek delilde karar olmayacağı gibi davâ-yı nübüvvet üzere hüccet de tamam olmaz. Binaenaleyh; davâ-yı nübüvveti ispata kâfi mucizeyle iktifa edip sual kapısını kapamak lâzım olduğundan Vâcib Tealâ tekrar taleplerini reddetmiştir.

***

Vâcib Tealâ kâfirlerin haşrolunacaklarını beyan ettiği gibi hayvanât-ı sairenin dahi haşrolunacaklarını beyan etmek üzere :

وَمَا مِن دَآبَّةٍ فِي الأَرْضِ وَلاَ طَائِرٍ يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ إِلاَّ أُمَمٌ أَمْثَالُكُم مَّا فَرَّطْنَا فِي الكِتَابِ مِن شَيْءٍ ثُمَّ إِلَى رَبِّهِمْ يُحْشَرُونَ ﴿38﴾

buyuruyor.

[Allah-u Tealâ umum murâdâtına kaadirdir. Nasıl kaadir olmasın? Elbette kaadir olur. Zira; yeryüzünde hareket eder bir hayvan ve gökyüzünde kanatlarıyla uçar bir kuş olmadı, illâ onlar da sizin emsaliniz ümmetleridir. Herbir sınıf ve nev'i ayrı ayrı kabiledir. Onların kendi nevilerine mahsus maişetleri ve tarz-ı hayatları ve herbirinin ayrı isimleri vardır ve her cümlesinin ahvali, erzakı ve ecelleri Allah-u Tealâ indinde mahfuz, hiçbir sınıfın havayicinden birşey mühmel bırakılmaz, belki cümlesi levh-i mahfuzda sabit ve yazılıdır. Zira, Biz Azimüşşan kitapta onların ahvalinden hiçbir şey terketmedik her cüzünü, yazdık. Onlar rızıklarını ve ecellerini istifa edip helâk olduktan sonra ancak Rablerinin huzur-u mânevisine haşrolunurlar.]

Fahr-i Razi, Beyzavi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran bu âyet, Allah-u Tealâ'nın müşriklerin istedikleri âyeti inzale kaadir olduğuna delil makaamında irad olunmuş ve hayvanâtın cemi' enva'ını ve efradını Vâcib Tealâ bu âyette cem'etmiştir. Zira; hayvan iki kısımdan hâli değildir, ya yerde yürür yahut havada uçar. Bu iki kısmının haricinde hayvan mevcut olmadığından Cenab-ı Hak bu âyette her ikisini de cem'etmiştir. İnsanların müşahede ettikleri mahlûkatla istidlal evlâ olduğundan semada olan mahlûkat zikrolunmamıştır. Çünkü ahval-i semaya ve mahlûkaatına insanlar muttali değildir. Tayerân bâzı kere surattan kinaye olarak varid olduğundan bu âyette manâ-yı hakîkîsi murad olduğuna işaret için kanatlarıyla uçar oldukları zikrolunmuştur. Balıkların su içinde hareketleri yeryüzünde yürümek mesabesinde olduğundan onlar da dâbbede dahildir. Binaenaleyh; balıkları ayrıca zikre hacet olmadığından zikrolunmamıştır. Vâcib Tealâ hayvanatın cümle insanın emsali ümmetler olduğunu beyan buyurmuştur. Şu halde hayvanatın

insana müşabeheti Allah-u Tealâ'ya marifet ve teşbih etmelerinde ve bazıları bazılarıyla ünsiyet edip tevalüd ve tenasül husul bulmasındadır.

Allah-u Tealâ beşerin ahvalini ve erzakını ve ecellerini kitabında yazdığı gibi hayvanât-ı sairede dahi bu ahval carî olduğunu beyan buyurmuştur. İns ü cin yevm-i kıyamette haşrolunacağı gibi hayvanât-ı sairenin de haşrolunacağı bu âyetle sabittir. Haşrin faydası; yekdiğerinden hukuklarını istifa edecekleri ehâdis-i celile ile sabittir. Hatta Resûlullah (S.A.) (للجماءمن القرناء يقتص) buyurmuştur ki: «Boynuzsuz olan hayvan, için boynuzludan kısas olunur» demektir.

Bu âyette k i t a p la murad; levh-i mahfuzdur. Zira; levh-i mahfuzda ahval-i âlem tamamen yazılıdır. Yahut k i t a p la murad; Kur'ân-ı Azîmiişşan'dır. Çünkü; Kur'ân'da tafsil ve icmal tankıyla ahval-i âlem mezkûr ve cümlesi Kur'ân'da mündemiçtir. Şu kadar ki, bazıları icmal ve işaret tarikıyla olduğundan herkes tafsiline kaadir olamaz. Resûlullah'a ittibaın ve kelâm-ı nebevilerine iktidanın vücubunu Kur'ân beyan ettiğinden ehâdis-i celileyle beyan olunan ahkâma ve hulefâ-yı râşidînin vaz' ve tesis ettikleri ve icma-ı ümmet ve kıyas-ı fukaha ile sabit olan ahkâmın cümlesi üzerine Kur'ân müştemildir. Binaenaleyh; Kur'ân'ın ahkâmını beyan etmediği havâdis-i âlemden hiçbir hâdise yoktur.Hatta İmam-ı Şafiî Hazretleri Harem-i Şerifte «Bugün bana her ne sorarsanız Kur'ân'la cevap vereceğim» buyurduğunda bir kimse «Arıyı öldüren bir muhrim hakkında ne dersin?» deyince Şafiî (R.A.)

(ومآآيتيكم ٱلرَّسول فخذوه وما نهيكم عنهوا) âyetini okumuştur. Yani «Resûlünüz size her ne getirir ve emrederse ahzedin ve resûlünüz her ne ki, şeyden nehyederse ondan içtinab edin» demektir. Resûlullah da Hadîs-i Şerifinde «Muhrim olan kimse an öldürmüş olsa hükm-ü şer'isini beyan buyurduğundan bu âyette o hüküm dahildir» demek istemişlerdir.

Hulâsa; bu âyet üç hükmü hâvidir:

B i r i n c i s i ; yerde yürüyen ve gökte uçan hayvanâtın cümlesi insanın emsali birer ümmet menzilinde olmalarıdır.

İ k i n c i s i ; ahval-i âlemden levh-i mahfuzda yazılmadık birşey terk olunmamasıdır,

ü ç ü n c ü s ü ; cümlesinin huzur-u ilâhiye haşrolunacaklarıdır.

***

Vâcib Tealâ kâfirlerin mevta mesabesinde işitmek şanlarından olmadığını beyandan sonra mevta mesabesinde olduklarını te'kid etmek üzere:

وَالَّذِينَ كَذَّبُواْ بِآيَاتِنَا صُمٌّ وَبُكْمٌ فِي الظُّلُمَاتِ مَن يَشَإِ اللّهُ يُضْلِلْهُ وَمَن يَشَأْ يَجْعَلْهُ عَلَى صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ ﴿39﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki, onlar bizim kudretimize delâlet eden âyetlerimizi tekzib ettiler. Onların kulakları sağır, hakkı duymazlar ve lisanları tat olup, hakkı söylemezler. Zira; onlar zulümat içindedirler. Bir kimsenin Allah-u Tealâ idlâlini murad ederse, idlâl eder ve eğer dilerse bir kimseyi tarik-i müstakime sevk eder.]

Yani; şol kâfirler ki, onlar bizim vücudumuza ve vahdaniyetimize ve kemal-i kudretimize delâlet eden âyetlerimizi tekzib ettiler. Onların kulakları hakkı işitmez ve lisanları doğru söylemez. Cehl ü inad ve küfr ü licac-ı zulümât içindedirler: Eğer Allah-u Tealâ bir kimsenin idlâlini murad ederse idlâl eder ve eğer dilerse tarik-ı müstakim olan imana muvaffak kılar ve tarik-ı sevaba irşad eder. Çünkü; abid iradesini doğru yola sarfettiğinde Allah da doğru yola irşad eder.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile Allah-u Tealâ'nın idİâlini murad ettiği kimsenin iradesini dalâle sarfetmesi üzerine Allahü Tealâ idlâl eder, yoksa iptida Allah-u Tealâ idlâlini irade eder de abid dalâli bilmecburiye ihtiyar eder manâsına değildir. Çünkü; abdin fiil-i ihtiyarîsinde Allah'ın iradesi abdin iradesine tâbidir. Abdin dalâli iradesi üzerine Allah-u Tealâ idlâl ettiğinden abid dalâli ihtiyarda mecbur değildir. Yani «Abid; kendi dalâli irtikâb eder. Allah-u Tealâ da onun iradesi üzerine halk eder» demektir. Hâdi-i hakîkî ve mudill-i hakîkî Allah-u Tealâ olduğuna bu âyet delâlet-i vâzıhayla delâlet eder. Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile her ne kadar kâfirler duyar ve söz söylerlerse de hakkı duymamak ve söylememekte sağır ve dilsiz kimselere teşbih olunmuştur. Binaenaleyh; kâfirlerin mevtaya teşbih olunması kaaide-i muttaridedir.

Hulâsa; Allah'ın vahdaniyetine delâlet eden âyetleri tekzib eden kâfirlerin zulümât içinde kalmış sağırlar ve dilsizler mesabesinde ve hakkı görüp işitmekten mahrum oldukları ve iradesini dalâle sarfeden kimseyi Allah-u Tealâ'nın idlâl edeceği ve dilerse Allah-u Tealâ'nın bir kimseyi doğru tarik üzerinde berkarar kılacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ kâfirlerin kemal-i cehaletlerini beyandan sonra bir beliye nazil olduğunda küfürleriyle beraber Cenab-ı Hakka iltica ettiklerini beyan etmek üzere:

قُلْ أَرَأَيْتُكُم إِنْ أَتَاكُمْ عَذَابُ اللهِ أَوْ أَتَتْكُمُ السَّاعَةُ أَغَيْرَ اللهِ تَدْعُونَ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ ﴿40﴾

بَلْ إِيَّاهُ تَدْعُونَ فَيَكْشِفُ مَا تَدْعُونَ إِلَيْهِ إِنْ شَاء وَتَنسَوْنَ مَا تُشْرِكُونَ ﴿41﴾

buyuruyor.

[Habib-i Zişanım ! Sen kâfirlere hitaben nasihat tankıyla de ki : «Haber verin bana, eğer size Allah'ın azabı veyahut vaad olunan kıyamet günü gelirse, Allah'ın gayrı ma'budlarınızı mı çağırırsınız? Ve sizi Allah'ın azabından veyahut kıyametin dehşetinden ma'budlarınız mı halâs eder ve onlara mı iltica, edersiniz? Yoksa, Allah-u Tealâ'ya mı iltica edersiniz? Eğer sözünüzde sadıksanız hakikat-ı hali beyan edin, belki ancak Allah-u Tealâ'ya iltica edersiniz. Çünkü; Allah'tan maada bir merci ve melce' yoktur. Allah-u Tealâ'ya iltica edince halâsınıza irade-i ilâhiye taalluk ederse sizin iltica ettiğiniz Rabbınız o belâyı ve azabı sizden keşf ve izale eder. O vakitte şüphe yok ki, şirkettiğiniz ma'budlarınızı unutursunuz.»] Zira; onlardan fayda göremeyince unutmak zaruridir. Madem ki haliniz böyledir. Her zaman Cenab-ı Hakka iltica ve ibadetinizi ona hasretmeniz lâzımdır. Şu halde niçin zaruret zamanında iltica ettiğiniz Babbinize ibadet etmezsiniz de faydasız putlara ibadet edersiniz.

Bu âyet-i celile müşrikleri ilzam için sevk olunmuştur. Zira; sia-i hallerinde ibadetlerini Allah-u Tealâ'ya şerik itikaad ettikleri putlara sarf ettikleri halde zaruret mes edip kendilerine bir belâ geldiğinde hemen Cenab-ı Hakka ilticaya müsaraat ve şirkettikleri putlarını derhal nisyan ettiklerini her zaman kendileri müşahede ederler. Şu halde hamakatlarını âyet kendilerine beyan etmiştir.

A l l a h ' ı n a z a b ı yla murad; Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile ümem-i salifeye nazil olan belâlardır ki, gark olmak, yere batmak, suratları tebdil olmak, yıldırım nazil olmak, fakr u fâkaya ve hastalığa müptelâ olmak gibi mesâibdir. Bu gibi belâlara müptelâ olanların Cenab-ı Hakka iltica etmeleri âdettir. Fakat mesâibden kurtulunca derhal eski hallerine avdet ederler.

Fahr-i Bazi'nin beyanı veçhile Allah-u Tealâ dilerse duâyı kabul buyuracağına ve dilerse kabul etmeyip reddedeceğine âyet-i celile delâlet eder ve belâyânın keşfi duâ üzerine terettüb ettiğini beyanla

herhalde belâyâya müptelâ olan kimsenin Cenab-ı Hakka ilticası lâzım olduğuna işaret için belâyânın keşif ve izalesini duâ üzerine tefri' buyurmuştur.

***

Vâcib Tealâ belâya indinde kâfirlerin Allah-u Tealâ'ya iltica ettiklerini beyandan sonra bazı belâyâda iltica etmeyip küfrüzere ısrar ettiklerini beyan etmek üzere :

وَلَقَدْ أَرْسَلنَآ إِلَى أُمَمٍ مِّن قَبْلِكَ فَأَخَذْنَاهُمْ بِالْبَأْسَاء وَالضَّرَّاء لَعَلَّهُمْ يَتَضَرَّعُونَ ﴿42﴾

فَلَوْلا إِذْ جَاءهُمْ بَأْسُنَا تَضَرَّعُواْ وَلَكِن قَسَتْ قُلُوبُهُمْ وَزَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ مَا كَانُواْ يَعْمَلُونَ ﴿43﴾

buyuruyor.

[Zat-ı Ulûhiyetime kasem ederim ki, muhakkak lûtf u keremimizle senden evvel Biz ümem-i maziyeye resûller gönderdik ve onların herbirini gûnâgûn mucizelerle te'yid ve davalarını ispat ettik. Onlar resûllerini tekzib ettiler. Biz Azimüşşan, onlar tazarru ve bize iltica etsinler için onları fakr u faka, şiddet-i ihtiyaç, emraz, evca' ve ilel-i saire gibi zararlarla muahaze ve davetimize icabet etmelerim tenbih ettik. Onlarsa bize iltica, tezellül ve tevazuda bulunmadılar. Keşke onlara bizim şiddetimiz geldiğinde bize iltica ve tazarru etmiş olsalardı o şiddetten halâs olurlardı. Lâkin kalpleri şiddet ve gılzat peyda ettiğinden asla mütenebbih ve müteessir olmadılar ve şeytan onların amellerini tezyin etmiş ve kendilerine amel ettikleri kabayinlerini gaayet güzel göstermiştir.] Binaenaleyh; küfrüzere inat ve İsrardan dönemediler.

Şeytan'ın iğfalâtına kapılan her sefihte batıla ısrar; her zaman görülmektedir.

Âyet-i celile Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile Resûlullah'ı tesliyedir. Bu kâfirlerin belâyâda Allah-u Tealâ'ya rücu' ve bazı aharda rücu' etmediklerinden evvelki âyette rücularını ve bu âyette adem-i rücu'larını beyan etmiştir. Yahut rücu' ve adem-i rücu' kabilelere nispetledir. Yani «Kâfirlerden bazı kavme bir belâ geldiğinde Allah-u Tealâ'ya rücu eder ve diğerine belâ geldiğinde Allah-u Tealâ'ya rücu' etmezler» demektir. Binaenaleyh; âyetler beyninde tenakuz yoktur.

Kâfirlerin küfrüzere temerrüdlerinin illeti iki şey olduğu beyan olundu:

B i r i n c i s i ; kalplerinin kasaveti,

i k i n c i s i de şeytan'ın amellerini tezyin etmesidir.Ş e y t a n ' ı n t e z y i n i yle murad; iğvâ ve iğfal etntekle masiyetin lezzetini tezyid etmektir. Şu halde imanı terketmekte özürleri, kalplerinin kasavetine ve amellerine taaccüb etmektir.

***

Vâcib Tealâ tenbih olsun için be'sâ ve darrâ ile ahzettiğini beyandan sonra onlar üzerine ebvâb-ı rızkı fethettiğini beyan etmek üzere:

فَلَمَّانَسُواْمَاذُكِّرُواْبِهِ فَتَحْنَاعَلَيْهِمْ أَبْوَابَ كُلِّ شَيْءٍحَتَّى إِذَافَرِحُواْبِمَاأُوتُواْ أَخَذْنَاهُم بَغْتَةً فَإِذَا هُم مُبْلِسُونَ ﴿44﴾

buyuruyor.

[Vakta ki, kâfirler tezkir olundukları vaaz u nasihatlarını unuttularsa Biz Azimüşşan onlar üzerine her nimetin kapılarını açtık, hatta kendilerine verilen nimetlere ferahlandıklarında biz onları azap ve kahrımızla ihlâk ederek ansızın ahzettik. Bir de görülür ki, onlar bu hallerden ümitsizlerdir.]

Yani; Vâcib Tealâ kâfirlere intibah ve vaaz ve nasihat olsun için bazı kere fakr u faka ve şiddet-i ihtiyaç ve derd ü elemle müptelâ kıldı. Asla bu iptilâdan mütenebbih olup intifa etmediler ve bazı kere şiddet-i ihtiyaçlarını vüs'ata ve kıtlığı ucuzluğa ve marazı, sıhhat ve afiyete tahvil etti. Kapalı olan her kapıları açtı, bol bol nimetler verdi. Refah-ı hâl ve saadete nail oldular, hatta verilen nimetlerle ferahlandılar ve kendi istihkakları zannederek gurur ve sürura daldılar. Nimeti veren mün'imin azametine ubudiyeti nisyan ettiler, asla tâib ve müstağfir olmadılar. Lâyık olan mütenebbih olmaktır. Çünkü; Vâcib Tealâ insanları musibetle imtihan ettiği gibi bolluk ve rahatla dahi imtihan eder ve birçok insanları, nimetin vüs'atı tuğyana sevk ettiği görülür ve kendilerine verilen nimeti hazmedemediğinden akıbet helâklerine sebep olur. Halbuki lâyık olan; hallerinin şiddetinden vüs'ata ve marazdan sıhhata inkılâb ettiği gibi amellerinde de mâsiyetten ibadete bir tebeddül görülmeliydi. Asla tebeddül görülmeyince biz onları azabımızla füc'eten tuttuk. Binaenaleyh; ansızın onlar envâ'-ı hayrattan ümitsiz oldular ve azaptan kurtulacaklarına ümitleri kalmadı.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile masiyete devam eden kimsenin nimeti tezayüd ettikçe masiyette ısrar ve inad ederse nimeti istidrac olup, hakkında lûtf-u ilâhi olmadığına bu âyet delâlet eder. Hasretleri ve hüzn ü kederleri ziyade olsun için nimete müstağrak oldukları zamanda muahaze olundukları beyan olunmuştur. Çünkü; felâket ve mesâib içinde bulunduğunda insan mevtine müştak olduğundan mesâibe müptelâ iken helâk olmak nüfus-u beşerde o kadar ziyade te'sir etmez, amma refah, saadet, afiyet ve sıhhat-ı bedenle ferah ve sürür içinde insan hayatına muhabbet ettiğinden helâkinde elbette te'siri ziyade

olduğu cihetle helâke müstehak olan kabileleri Vâcib Tealâ envâ'-ı nimete müstağrak oldukları zaman helâk ettiğini beyan buyurmuştur.(مُبْلِسُونَ) ; necat ümitleri kesilmiş ve envâ'ı hayrattan me'yus olarak hayret ve hasret içindeler demektir.

Hulâsa; evvelâ insanlara tenbih için nasihat olunduğu ve nasihattan müteessir olmayıp, nasihati unuttukları zaman onları imtihan için rızık kapılarının açıldığı ve kendilerine verilen nimetlerle tam ferahlandıkları bir zamanda azapla muahaze olundukları ve azap gelince herşeyden ümitsiz olarak hayrette kaldıkları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ kâfirler üzerine ebvâb-ı rızkı fethettiği gibi zulmeden kavmin arkasının kesildiğini beyan etmek üzere :

فَقُطِعَ دَابِرُ الْقَوْمِ الَّذِينَ ظَلَمُواْ وَالْحَمْدُ لِلّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿45﴾

buyuruyor.

[Zulmeden kavmin arkası kesildi. Hamd ü sena âlemlerin rabbi olan Allah-u Tealâ'ya mahsustur.]

Yani; kâfirlerin nimetleri tezayüd ve küfr ü maâsîleri teşeddüd edince rusûl-ü kiramı tekzib ve envâ'-ı maâsîyi irtikâpla küfriyâtta ısrar eden zâlimlerin füc'eten muahaze olunup helâk olmalarıyla arkası kesildi. Bilûmum helâk oldular, ferd-i vâhid kalmadı. Hamd ü sena ve medih şol Allah-u Tealâ'ya mahsustur ki, o Allah-u Tealâ; âlem-i ulvî olan semâvâtı ve âlem-i süflî olan arzı ve bunlarda olan zîrûh ve gayrı zîrûh mevcudatı

ve âlemin ednâ ve a'lâ her cüzünü haline lâyık olduğu veçhüzere kemaline îsâl eder mürebbîsidir.

Tefsir-i Taberî'de beyan olunduğu veçhile Vâcib Tealâ evvelâ kullarını şiddet ve darlıkla ve saniyen bollukla imtihan edip isyandan vazgeçmeyenleri defaten muahaze edince, zulümleri sebebiyle helâk olmaları itaat eden kulları hakkında onların zulmünden kurtulmaları ve bilhassa resûllerinin onları tekziplerinden halâs olmaları ehl-i arz üzerine pek büyük nimet olduğundan hamd ü sena etmiştir.

Fahr-i Razi'nin ve Hâzin'in beyanları veçhile rusûl-ü kirama ezâ eden ve davetlerinden imtina edip envâ'-ı iftirayı reva gören zâlimlerin kahr ü tedmiri ve ırklarından eser kalmayarak helâkleri nimet-i uzmâ olduğuna işaret için Vâcib Tealâ kendi zatına hamdetmekle nimet mukaabilinde hamdin lüzumunu alâtarikit-ta'lim kullarına beyan buyurmuştur. Binaenaleyh her şahsın; nail olduğu nimet mukaabilinde o nimeti halk eden hallâka hamd ü sena etmesi vaciptir.

***

Vâcib Tealâ ümem-i maziyeden zalimleri ihlâk ettiğini beyandan sonra vücuduna ve kudretine delâlet eden delâilden bazısını zikirle ümmet-i Muhammedden âsî olanları intibaha davet etmek üzere :

قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَخَذَ اللهِ سَمْعَكُمْ وَأَبْصَارَكُمْ وَخَتَمَ عَلَى قُلُوبِكُم مَّنْ إِلَهٌ غَيْرُ الله يَأْتِيكُم بِهِ انظُرْ كَيْفَ نُصَرِّفُ الآيَاتِ ثُمَّ هُمْ يَصْدِفُونَ ﴿46﴾

buyuruyor.

[Habibim ! Sen kâfirlere nasihat olmak üzere de ki: «Haber verin bana ey kâfirler ! Eğer Allah-u Tealâ kuvve-i sâmianıza mahal olan kulağınızı ve mevcudatı görmeye âlet olan gözlerinizi alır. ve hayatınıza ve akl ü irfanınıza mahal olan kalbiniz üzerine mühür basmakla üzerini setreder, idrak etmez bir hale getirirse Allah'ın gayrı ma'budunuz kimdir ki? Allah'ın sizden aldığı azalarınızı size kim verir ve hâlet-i asliyesine kim iade eder?» Nazar et habibim ! Biz onlara tenbih ve vaazu nasihatta asla noksan olmasın için âyetlerimizi nasıl tekrar ederiz. Bazan delâil-i akliye ve bazan vaaz u nasihat ve bazan da durub-u emsalle onları nasıl insafa ve imana davet ederiz. Bizim bu kadar müteaddid âyetlerimizi inzalle irşada davetten sonra gör ki, onlar âyetlerimizden nasıl i'raz ve kabulden nasıl istinkâf ederler.]

Fahr-i Razi'nin beyanına nazaran kalplerini hatm'in manâsı «Kalplerinde hasıl olan kasavet sebebiyle hidayeti idrak etmezler» yahut «Akılları zail olur, menâfii idrakten âciz olurlar» veyahut «Kalpleri ölür, hayat eseri kalmaz» demektir. Â y â t -ı t a s r i l le murad; vücuh-u muhtelife üzere irad ve yekdiğerine kuvvet verir derecede ukûl-ü mütefaviteye riayet etmek ve her şahıs için i'iizara mecal kalmamaktır. Vâcib Tealâ herkesin anlayabileceği bir raddede delâil sevk ettiği halde müşriklerin tıynetlerinde olan huşunet neticesi i'raz ettiklerini beyanla umur-u dinde kemal-i hamakatlarını meydana koymuştur. Nisâbûrî'de beyan olunduğu veçhile «Bu azaları Allah-u Tealâ alırsa» demek; «Menafiini ta'til ederse» demektir. Yani; «Allah-u Tealâ kulağınızı sağır, gözünüzü kör eder ve aklınızı giderirse, bunları size kim verebilir? Bu gibi âfetleri sizden defeden Allah-u Tealâ olunca, ma'budunuzun da Allah-u Tealâ olması lâzım» demektir.

Bu âyette beyan olunan a'zâ; eşref-i a'zâ olup, bunların zevaliyle insanın gerek umur-u din ve gerek umûr-u dünyada nizamı muhtel olduğundan Cenab-ı Hak bunların zevaliyle tehdid etmiştir ve eğer bunları Allah-u Tealâ izale ederse Allah'tan başka iade edecek kimse olmadığını beyanla

Allah'ın kudretini ve kâfirlerin ma'bud tanıdıkları putların acizlerini ispat eylemiştir.

***

Vâcib Tealâ insanın eşref-i azasını izale ederse, yerine getirecek Allah-u Tealâ'dan başka bir kimse olmadığını beyandan sonra, envâ'-ı azap nazil olsa, Allah'tan gayrı defedecek bulunmadığını beyanla imana davet etmek üzere :

قُلْ أَرَ أَيْتَكُمْ إِنْ أَتَاكُمْ عَذَابُ اللهِ بَغْتَةً أَوْجَهْرَةً هَلْ يُهْلَكُ إِلاَّ الْقَوْمُ الظَّالِمُونَ ﴿47﴾

buyuruyor.

[Ey Resûl-ü Ekrem ! Sen kâfirlere hitaben de ki: «Haber verin bana ey müşrikler ! Eğer Allah'ın azabı size bir emmâre ve alâmet sebketmeksizin füc'eten gelir veyahut emmâre ve alâmat sebkederek suret-i alâniyede gelirse, helâk olacak kimdir?» Bu misilli azapta helâk olmaz, ancak hudud-u ilâhiyeden çıkmış ve rusûl-ü kirama isyan etmiş olan kavm-i zâlimler helâk olur.] Zira; ümem-i sâlifede cereyan eden âdet-i ilâhiye bu minval üzere olduğundan sizde dahi carî olacak ahvalin bu minval üzere olacağında şüphe etmeyin. Binaenaleyh; Allah'ın azabından havf ve endişe ederek zulmü terkedip davet-i ilâhiyeye icabet ve rusûl-ü kirama ve şeriatlarına itaat etmek suretiyle helâkten kurtulmak çaresini arayın. Zira; helâke sebep olan günâhlardan kaçmak ve helâkten kurtulmak çaresini düşünmek her âkil için bir vazife-i diniyedir.

Fahr-i Razi'nin beyanına nazaran a z a b ı n b a ğ t e t e n g e l m e s i yle murad; gece gelmesi, c e h r e t e n g e l m e s i yle murad; gündüz

gelmesi olduğu İmam-ı Hasan'dan rivayet olunmuşsa da esah olan emmâre sebketmeksizin gelenden ihtiraz mümkün olmadığından (بَغْتَة) ve emmâre sebkedip mukaddemâtıyla tenbih olarak gelenden ihtiraz mümkün olduğundan (جَهْرَةً) denilmiştir.

Umum üzere gelen azaplarda, hayırlı ve hayırsız ve âbidle fâsık beyni fark ve temyiz olunmaksızın cümlesi helâk olursa da hakikatta helâk zalimlere olduğundan hasırla «Ancak zalimler helâk olur» denmiştir. Çünkü helâkten maksad-ı aslî; zalimlerdir. Muti' ve münkad olanların helâkleri tufeylî ve arızîdir, bizzat ve bilasıl değildir. Binaenaleyh; âsîler içinde helâk olan âbidlere onlarla helâklerinden dolayı ecr-i azîm ve derecât-ı refia olduğundan her ne kadar zahirde helâk gibi görülürse de batında helâki saadet-i uzmâdır. Amma zalimler azapla helâk olduklarında dünyada ve âhirette hâib ve hâsir olduklarından zahirî ve bâtınî helâk ve azaptır. İşte şu esasa binaen helâkin zalimlere münhasır olduğunu Vâcib Tealâ bu âyette beyan buyurmuştur. Çünkü; Nisâbûrî'de beyan olunduğu veçhile filhakika helâk; ta'zip ve gazap suretiyle helâk olduğundan zalimler içinde helâk olan âbidler gazap suretiyle helâk olmadıklarından ecr ü mesûbâtına nail olurlar. Binaenaleyh; âbidler için o misilli helâk zahirde belâ ise de hakikatta (آلآء) yani nimettir.

***

Vâcib Tealâ enbiya-yı ızâma itiraz eden kâfirlerin ahvalini beyan ettiği gibi rusûl-ü kiramın vazifelerini dahî beyan etmek üzere:

وَمَا نُرْسِلُ الْمُرْسَلِينَ إِلاَّ مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ فَمَنْ آمَنَ وَأَصْلَحَ فَلاَ خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلاَ هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿48﴾

وَالَّذِينَ كَذَّبُواْ بِآيَاتِنَا يَمَسُّهُمُ الْعَذَابُ بِمَا كَانُواْ يَفْسُقُونَ ﴿49﴾

buyuruyor.

[Biz Azimüşşan resûlleri göndermedik, ancak müminleri bizim rızamız ve sevap ve neticede Cennet'le tebşir edici ve kâfirleri bizim gazabımız ve azap ve neticede Cehennemle korkutucu oldukları halde gönderdik. Şu halde resûllerimize iman ve itaat edip ıslah-ı nefsedenler üzerine korku yok ve onlar mahzun da olmazlar. Zira; hüzün ve havfi icab edecek maâsîde bulunmadıklarından âhirette onlar için telâş olmaz. Amma sol kimseler ki, onlar bizim âyetlerimizi tekzib ettiler. Onların fısk ve fücurlarının şeameti ve evâmirve nevâhîye itaat etmemelerinin neticesi olarak onları azab-ı azîm messeder.]

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âyet-i celile enbiya-yı izamın vazifeleri müminlerin taatları üzerine sevabı beyanla tebşir ve âsîlerin isyanları üzerine ikaabı beyanla korkutmak olup, nâs'ın her yoruldukları yere bir han yaptırmak kabilinden, her istediklerini getirmeye memur olmadıklarını beyan etmiştir. Şu halde âyet; Resûlullah'ın mucizesine kanaat etmeyip başka âyet ve mucize isteyenlere cevaptır. Yani; «Rusûl-ü kiramın vazifeleri tebşir ve inzardır, yoksa sizin her istediğinizi icada memur değillerdir. Zira; herşeyi halketmek Allah-u Tealâ'nın meşiyetine mufavvazdır. Dilerse halk eder, dilerse reddeder. Kimse karışamaz» demektir. Şu halde enbiya-yı ızâm hazarâtı nübüvvetlerini ispata kâfi mucizelerini izhar ettikten sonra ümmetleri tarafından tekrar be tekrar istenilen şeyleri getirmediklerinde nübüvvetlerine bir halel gelmez ve vazifelerini ihlâl etmiş olmazlar.

***

Vâcib Tealâ bu cevabın bakiyesini beyan etmek üzere :

قُلْ لاَّأَقُولُ لَكُمْ عِندِي خَزَآئِنُ اللهِ وَلاأَعْلَمُ الْغَيْبَ وَلاأَقُولُ لَكُمْ إِنِّي مَلَكٌ إِنْ أَتَّبِعُ إِلاَّمَا يُوحَى إِلَيَّ قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الأَعْمَى وَالْبَصِيرُأَفَلاَ تَتَفَكَّرُونَ ﴿50﴾

buyuruyor.

[Habibim ! Senden Kur'ân'dan başka mucize talebinde bulunanlara hitab ederek kalplerini yumuşatmak üzere de ki: «Ben size Allah'ın hazineleri benim indimde mahfuzdur; istediğimi yaparım ve herşeye muktedirim demedim ki, sizin rızkınızı tevsi' edeyim ve gaaip bilirim demedim ki, sizin gelecekte olacak menâfi ve mazarratınızı size haber vereyim ve ben size meleğim demedim ki, yemek ve içmek ve çarşıda gezmek ve tâife-i nisvanla nikahlamak ve ünsiyet etmemle beni itham edesiniz. Zira; ben de sizin gibi beşerim. Binaenaleyh; beşerin zaruri muhtaç olduğu şeylere sizin gibi ben de muhtacım. Şu halde bende olan beşeriyetin levazımıyla beni niçin levmeder ve risaletimi inkâra kıyam edersiniz? Ben size tâbi olmam, ancak bana vahyolunan ahkâma tâbi olur, onu size haber verir ve tebliğ ederim dedim.» Zira risaletimden maksad; muti' olanlara tebşir ve âsîleri azapla inzar etmektir. Sen onlara ilzam tarıkıyla de ki, «Acâib-i mahlûkaatı görüp mütalaa ve tefekkür edenlerle göremeyip tefekkür edemeyen a'mâlar müsavi olurlar mı? Kör mesabesinde olan cahillerle gözü gören basiret sahiplerinin beyinlerinde olan tefavütte şekkeder de düşünmez misiniz? Bu gibi şeyleri düşünmek vazife-i insaniye değil mi? »] demekle nübüvvetine itiraz edenleri ilzam et.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile âyet-i celile üç cihetle kâfirlere cevaptır. Çünkü; kâfirler Resûlullah'a «Biz seni resûl tanımıyoruz. Eğer sen hakikatta resûl isen taleb et Rabbinden bizim rızkımızı tevsi' etsin ve menâfi-i dünya ve hayrat ve saadet kapılarını bizim üzerimize açsın. Biz de senin nebi olduğunu bilelim.» demelerine cevap olarak Vâcib Tealâ resûlüne sen kâfirlerin şu taleplerine cevapta «Ben size Allah'ın

hazineleri benim indimdedir, sarfına ben memurum, demedim ki, benden rızkınızın tevsiini isteyesiniz» demesi için emir buyurdu.

İkinci talepleri ileride olacak menfaat ve mazarratı haber vermesidir. Resûlullah bu taleplerine de gaaibi bilmediğini beyanla cevap vermiştir.

Üçüncü talepleri ise kâfirler «Risalet dâvasında bulunan zat yemek yer, çarşıda gezer, nâs'la ülfet ve ihtilât eder mi» demişlerdi. Bu itirazlarına Resûlullah «Ben size meleğim demedim» buyurmakla cevap vermiştir. Yani müşrikler «Nebi olan yemez ve içmez» demekle nübüvvetle yemek ve içmek arasında mübayenet görmüşlerdi. Binaenaleyh; birinci cevabıyla Resûlullah nefsinden tevazuu izhar ve ubuduyetini itirafla Nasara'nın İsa (A.S.) hakkında itikadlarının batıl olduğuna işaret ve kendi zat-ı nebeviyeleri hakkında Nasara'nın itikadları gibi bir itikad caiz olmadığını beyan buyurmuştur. İkinci cevabıyla enbiyanın gaaibi bilmediğini ve gaaibi Allah-u Tealâ bilip dilerse enbiyaya dahi bildirdiğini beyanla ulûhiyet dâvasında bulunmadığını ve mucizeyi istediği zaman halk etmeye kaadir olmayıp ancak Allah-u Tealâ halk ederse izhar edeceğini beyanla kâfirlerin taleb ettikleri şeylerin vazifelerinin harici olduğuna tenbih ve üçüncü cevabıyla da melekiyet dâvasında bulunmadığını beyan etmiştir. Resûlullah'ın ancak vahyile amel ettiğine bu âyet delâlet-i vâzıhayla delâlet eder. Zira; vahye tebaiyeti; hasır ye kasırla beyan olunmuştur. Gerçi Usuliyyûn indinde Resûlullah'ın içtihadla dahî ameli caizse de içtihadı üzere Cenab-ı Hakkın takrir buyurması vahiy kabilinden olduğu cihetle Resûlullah'ın cümle a'mali ve akvali vahiyledir.

Bu âyette a ' m â ile murad; kâfir ve b a s i r le murad; mümindir. Yahut dâll ile hâdîdir. Yahut câhil ile âlimdir. Herhangi manâ murad olunursa olunsun iki sınıf birbirine elbette müsavi olamaz.

***

Vâcib Tealâ resûllerin vazifelerinden birisi de, ümmetlerini inzar etmek olduğunu beyan ettiği gibi bu âyette resûlüne itizarla emretmek üzere:

وَأَنذِرْ بِهِ الَّذِينَ يَخَافُونَ أَن يُحْشَرُواْ إِلَى رَبِّهِمْ لَيْسَ لَهُم مِّن دُونِهِ وَلِيٌّ وَلاَ شَفِيعٌ لَّعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ ﴿51﴾

buyuruyor.

[Habibim ! Sana vahyolunan Kur'ân'la, sen sol kimseleri korkut ki, onlar Rablerinin huzuruna haşrolunmaktan korkarlar. Zira; onlar Allah'ın dûnunda umurlarına bir mütevelli olmadığını ve azab-ı ilâhiden halâs edecek bir şefi' de bulunmadığını itikaad ederler ve muharremâttan içtinabla nefislerini azaptan vikaaye etsinler için sen onları inzara devam et ki, onlar senin nûr-u nübüvvetinden müstefid olsunlar.]

İ n z a r ; Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile korkutmakla beraber bir hükmü bildirmektir. Şu halde inzârın manâsı; taraf-ı ilâhiden gönderilen resûlüne Allah'tan korkan kimselere Kur'ân'ın ahkâmını tehdidle beraber tebliğ ve ilân etmesiyle emirdir.

R a b l e r i n e h a ş r o l u n m a k t a n k o r k a n l a r la murad; müminlerdir. Zira; âhireti mukırr ve mu'terif oldukları için müminler kıyametin dehşetinden havf ve endişe ederler ki, Kur'ân'dan istifade edenler onlardır. Zira; âhiretten korkmayanlar Kur'ân'a iman etmezler ki, istifade etsinler. Yahut kâfirlerdir. Zira; onlar, haşrı mu'tekid olmadıkları cihetle Resûlullah' ın beyanıyla havfederlerdi. Binaenaleyh; inzar devam ettikçe havfleri tezayüd etmek suretiyle akıbet küfürden ittikaa ederek imanı kabul ederler. Nitekim çok kimselerde de bu suretle vuku buldu. Yahut mümin ve kâfir cümlesi muraddır. Çünkü; inzar mecmuuna ait olup yalnız bir sınıfa mahsus değildir. Müminler murad olunduğunda müminlerin şefi'leri vardır ki, Resûlullah, evliya ve

ulemadır. Şu halde bu âyette «Şafiin olmamasını beyana münâfidir» yollu irad olunan sual merduddur. Zira; her şefi'in şefaati Allah'ın izniyle olacağına binaen «Allah'ın gayrı şefi'leri yok» denmiştir, yoksa bilkülliye şefaat nefyolunmamıştır ki, şu sual varid olsun. Çünkü; Allah'ın gayrı şefi' yok demek, «Allah'ın izni olmadıkça şefi'leri yok» demektir.

İnzâra ittikaa etmeleri illet kılınmıştır. Yani «Sen onları inzar et ki, onlar Allah'tan korksunlar ve maâsîden vazgeçsinler» demektir.

***

Vâcib Tealâ resûlüne ümmetini inzar etmekle emrettiği gibi müminleri huzur-u nebevilerinden tardetmek caiz olmadığını dahi beyan zımnında:

وَلاَ تَطْرُدِ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُم بِالْغَدَاةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ مَا عَلَيْكَ مِنْ حِسَابِهِم مِّن شَيْءٍ وَمَا مِنْ حِسَابِكَ عَلَيْهِم مِّن شَيْءٍ فَتَطْرُدَهُمْ فَتَكُونَ مِنَ الظَّالِمِينَ ﴿52﴾

buyuruyor.

[Şol kimseleri huzurundan tard etme. Onlar öyle bir kimselerdir ki, gündüzün ve gecenin cemiisinde Rablerine tazarru ve niyaz ederler ve cemi' evkatta teveccühleriyle Rablerinin rızasını murad ederler. Onların hesabından senin üzerine birşey ve senin hesabından onların üzerine birşey vacip değil ki, sen onları huzurundan tardedesin. Eğer tardedersen zalimlerden olursun.]

Yani; Ey Resûl-ü Zişan ! Allah'ın rızasını murad ve nûr-u ilâhiyi müşahede ve cemâl-i bâkemâliyle müşerref olmak arzu eder oldukları halde, leyi ü nehar Rablerine ubudiyet ve tazarru ve niyazla evkatgüzâr olan fukarâ-yı müslimîni ehl-i bid'at ve dalâlet olan müşriklerin imanlarına tama'

ederek huzurundan tardetme. Zira; onların hesaplarından ve imanlarından senin üzerine menfaat ve mazarrat gibi birşey yoktur, kezalik senin hesabından onların üzerine de birşey yoktur ki, sen onları tardedesin. Eğer tard edersen zalimler zümresinden olursun. Zira; onlara iltifat lâzımken iltifatın hilafı tardetmek elbette zulüm olduğundan ehl-i imanı tardetmek sana lâyık olmaz.

Fahr-i Razi'nin beyanına nazaran bu âyette d u â ile murad; n a m a z d ı r.G a d a t ve a ş i y le murad; nehârın iki taraflarıdır. Şu halde «Evkaat-ı hamsede salât-ı mefruzeyi edâ etmekle ubudiyette devam ederler» demektir. Yahut d u â ile murad; zikrullahtır. Yani «Cemi' evkatta Allah'ı zikrederler» demektir. V e c i h le murad; Zat-ı İlâhidir. Zira; Vâcib Tealâ âlet-i câriha manâsına olan vecihten münezzehtir. Fakat bir; kimse muhabbet ettiği kimsenin vechini görmek âdet olduğundan Zat-ı ulûhiyetini görmeye muhabbetlerinden kinaye olarak vecih zikrolunmuştur. (مِنْ حِسَابِهِم) de bulunan zamir; müminlere râcidir. Çünkü; müşrikler ta'nettiler, dediler ki: «Ya Muhammed ! (S.A.) Sen bu fukaranın imanlarına emin olma. Zira; onlar senin indinde yemek ve içmek ve giyip kuşanmak için iman etmişlerdir. Eğer me'kûlât ve meşrubat ümidi olmasa iman etmezlerdi» demeleri üzerine Cenab-ı Hak resûlüne «Ey Resûl-ü Ekrem ! Sen müşriklerin sözlerine iltifat etme. Eğer hakikat-ı hâl onların dedikleri gibi olsa bile sen onların zahir-i hallerine itibar edeceksin. Çünkü; Allah'ın marzîsine muhalif birşey varsa onun hesabı Allah-u Tealâ'ya aittir. Onların hesabından ve imanlarından senin üzerine mazarrat veya menfaat gibi birşey yok ki onları tard edesin» buyurmakla ehl-i imanı daima nazar-ı inayetinde bulundurmak lâzım olduğunu tavsiye etmiş ve demiştir ki: «Sen vazifeni edâ ettikten sonra onların hesabından sana birşey ait değildir. Nitekim senin hesabından onlara birşey ait olmadığı gibi. Sen onların rızkından mesul değilsin ki, onları tardedesin ve onlar da senin rızkından mesul değillerdir. Çünkü; cümlenin râzıkı Allah-u Tealâ'dır. Binaenaleyh; ehl-i imar nı hâlleri üzere terket ve maiyetinde bulunsunlar, onları tardetme» demektir.

Bu âyette zamirin; müşriklere râci olması ihtimaline nazaran manâ-yı nazım: [Habibim ! Senin üzerine müşriklerin hesabından birşey ve senin hesabından müşrikler üzerine birşey yoktur ki, sen onları tardedesin. Ancak abdin umuru Allah-u Tealâ'ya müfevvazdır. Şu halde kâfirlerin ehl-i imana ta'n etmelerine iltifat etme.] Bu kelâmın gaayesi; Resûlullah'ın kâfirlerin imanlarına tama' etmesidir. Binaenaleyh; Cenab-ı Hak resûlüne «Sen, kâfirler iman etmiş veya etmemiş asla mübâlât etme. Zira; kulunu hidayette kılacak Allah-u Tealâ'dır. Senin için telâş yok» buyurmuştur. «Eğer tardedersen zalimlerden olursun» demek; «Hem kendi nefsine hem de tard ettiğin müminlere zulmetmiş olursun» demektir.

Fahr-i Razi, Hâzin ve Kazi'nin beyanlarına nazaran âyetin sebeb-i nüzulü; müşriklerin Resûlullah'a fukara-yı müslimîni maiyetinden tard etmesini teklif etmeleridir. Çünkü; Resûlullah Cenab-ı Ammar, Suheyb ve Selmân gibi fukara-ı ashapla musahabet esnasında Kureyş'in zenginleri geldiler, «Ya Muhammedi (S.A.) Bunlarla nasıl sohbet edersin. Biz sana iman edersek bunlara mı tâbi olacağız? Tardet bunları yanından, tâbi olalım sana,» dediler. Resûlullah «Ben müminleri tard edici değilim» buyurunca «Biz geldiğimizde huzurundan kalksınlar. Biz gittiğimizde onlar gelsinler» dediler. Hz. Ömer (R.A.) «Ya Resûlallah ! Sözlerine muvafakat et, bakalım ne yapacaklar. Sözlerinde sebat edecekler mi yoksa küfürlerinde ısrar mı edecekler?» dedi. Ve Resûlullah da imanlarına tamaan muvafakat edince kâfirler bu minval üzere bir muâhedenâme yazılmasını isteyip Resûlullah da Hz. Ali'ye muâhedenâmeyi yazmasını emretmesi üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir.

Resûlullah'ın hatırına gelen şey; evlâyı terk kabilinden ve sairlerine ta'rizdir, yoksa Resûlullah'tan tard vuku bulmak ihtimali yoktur. Rüesâ-yı müşrikinin imanlarına tama'la ehemmi mühim üzerine takdim kabilindendir. Çünkü; iman edeceklerini vaad eden rüesa huzur-u Resûlullah'a geldiklerinde bir müddet-i muvakkata ashabın huzur-u nebeviden çekilmeleri mühimse de diğerlerinin imanlarıyla İslâmm

şevket bulması noktasından Resûlullah'ın nazarında ehem olduğu cihetle bu sureti tercih etmek istemiştir.

***

Vâcib Tealâ kâfirlerin fukarâryı ashabın Resûlullah'ın huzurunda bulunmasına razı olmadıklarını beyandan sonra fukarâ-yı müslimîne hasedlerini beyan etmek üzere :

وَكَذَلِكَ فَتَنَّا بَعْضَهُم بِبَعْضٍ لِّيَقُولواْ أَهَؤُلاء مَنَّ اللهِ عَلَيْهِم مِّن بَيْنِنَا أَلَيْسَ اللهِ بِأَعْلَمَ بِالشَّاكِرِينَ ﴾53﴿

buyuruyor.

[Umur-u dünyada fakr ve gınâ, şeref ü denâette nâs'ın bazısı bazısıyla müptelâ olduğu gibi umur-u dinde dahî bazısı bazısıyla müptelâ olur. Binaenaleyh; Biz Azimüşşan onların bazısını bazısıyla müptelâ kıldık ki, onlar «Şu fukara ve zuafâ gürûhu mudur bizim beynimizde Allah'ın kendilerine in'am ve ihsan ettiği kimseler?» desinler. Onların fukarâ-yı ashabı tahkir etmeleri üzerine Vâcib Tealâ tekdir ve tevbih tarikıyla Allah-u Tealâ nimetine şükredici şâkirlerin hallerini daha ziyade bilir olmadı mı ve halk ettiği kullarından mümin-i mutiyle kâfirlerin beyinlerini tefrik etmez mi ve fukaranın belâyâya sabrı ve niam-ı ilâhiyeye şükrünü bilmez mi ve şükürlerine mukaabil onlara daha ziyade ihsan etmez mi?] buyurmuştur.

Allah-u Tealâ ashaptan fukara olanlarını imanla takdim ve şeref-i İslâmla müşerref olmakta Kureyş'in zengin ve hatırlılarını müptelâ kıldı. Çünkü; onlar müminlerde fakrı hâli ayıp ve noksan addederek dediler ki: «Bunlar birtakım miskin âcizler ve eşâfil gürûhundan oldukları halde bizden evvel

imana muvaffak ve rüşd ü salâha vasıl ve resûle tebaiyetle kesb-i şeref etsinler de biz kavmin ukalâsı, ekâbir ve rüesâsı olduğumuz halde geride kalalım; sonra da iman etmekle onlara tâbi olalım. Böyle şey olmaz» demekle kendilerinde gördükleri azamet ve fukarâ-yı ashapta gördükleri fakr u faka ve fukaranın imanda takaddümleri rüesâ-yı Kureyş'in kibirlerine muvafık olmadığından imandan i'razlarına vesile olduğu cihetle fukara ile onlar müptelâ ve fukara onlar hakkında imtihan oldu. Kezâlik ağniyanın gınâsı bazı fukaranın hasedine ve sabr ü sebatını kaybetmesine vesile olduğundan ağniyanın da fukara hakkında imtihan ve fitne olduğunu Vâcib Tealâ bu âyetle beyan buyurmuş olup her zaman âyetin sırrı görülmektedir. Çünkü; insanlar yekdiğeriyle daima müptelâdırlar.

Ağniyanın fukarayı tahkir ederek «Şunlar mı bizim beynimizde Allah'ın kendilerine ihsan ettiği kimseler?» demekle Allah'ın fukaraya imanı tevfik ettiğine itiraz etmiş olduklarından Allah-u Tealâ onları reddetti ve buyurdu ki: «Allah-u Tealâ şükredenleri bilmez mi? Elbette kullarından nimete şükredenlerle etmeyenleri bilir. Şu halde Allah'ın fiiline itiraza hakkınız yoktur.»

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile insanlarda sıfât-ı kemâl mütefâvittir. Binaenaleyh; bazısı şerif, bazısı hasîs, bazısı zekî, bazısı gabi, bazısı zengin, bazısı fakir olup sıfât-ı kemâlin cümlesi şahs-ı vâhidde cem' olamadığından, insanlar hasedden vareste olamadığı cihetle herkesin, âhar hakkında fitne olacağı beyan olunmuştur.

Ancak sâf kalbe mâlik olan kimse kazâ ve kadere ve Allah'ın sırrına iman ve Allah'ın verdiği nimete ve taksimde nasibine razı olduğundan halkın nimetine itirazdan sükût eder. Binaenaleyh; dünyada ve âhirette rahat yaşar ve mesud olur.

***

Vâcib Tealâ resûlüne kâfirlerin müminleri tardet huzurundan dediklerini redle tardın caiz olmadığını ve nâs'ın bazısı bazısıyla müptelâ olduğunu beyan ettiği gibi ehl-i imana iltifat ve hüsn-ü muaşeretle taltif etmesini dahî tavsiye zımnında:

وَإِذَا جَاءكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِآيَاتِنَا فَقُلْ سَلاَمٌ عَلَيْكُمْ كَتَبَ رَبُّكُمْ عَلَى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ أَنَّهُ مَن عَمِلَ مِنكُمْ سُوءًا بِجَهَالَةٍ ثُمَّ تَابَ مِن بَعْدِهِ وَأَصْلَحَ فَأَنَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿54﴾

buyuruyor.

[Habibim ! Bizim âyetlerimize iman ve ahkâmıyla amel eden müminler sana geldiklerinde, sen onlara taltif ve selâmetle duâ olmak üzere «Dünyada ve âhirette selâmet sizin üzerinize nazildir. Ey indallah makbul olan müminler ! Dünya ve âhirette azab-ı ilâhiden selâmettesiniz» dedikten sonra onları rahmet-i ilâhiyeyle tebşir et, de ki: «Allah-u Tealâ nefsi üzerine kullarına rahmetle hükmetti, yazdı ve buyurdu ki, cehaletle sizden bir kimse kötü bir ameli işler ve o amelden sonra tevbe eder ve ıslah-ı nefse ihlâs üzere sa'y ederse, Cenab-ı Hak tevbesini kabul buyurur. Zira; Allah-u Tealâ o kötülüğü ondan setredici ve tevbe edenlerin tevbesini kabul buyurucudur. »]

Yani; ey Resûl-ü Ekrem ! Her ne kadar kâfirler sana müminleri huzurundan tard etmeyi teklif ediyorlarsa da onlara rağmen bizim inzal ettiğimiz âyetlerimize iman eden müminler sana geldiklerinde selâmla 'onları taltif ve şanlarına ta'zîm et ve huzurundan teb'id etme, bilâkis yanına yakın oturtmakla onları i'zâz, dünya ve âhirette rahmet-i ilâhiyemizden hissemend olacaklarını kendilerine tebşir et ki, kâfirlerin tahkirlerine mukaabil tevkîr olunsunlar. Zira hal ü şan şöyledir : Sizden bir kimse cehaletle bir günâh işler ve sonra ihlâs üzere o günâhtan tevbe ve amelini ıslâh ederse, Allah-u Tealâ günâhını mağfiret eder. Zira; Vâcib

Tealâ kullarını mağfiret ve tevbelerini kabul etmekle merhamet buyurucudur.

Bu âyette m ü m i n l e r le murad; ashaptan bazı zevat olmak ihtimali varsa da lâfzın umumuna binaen Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile esah olan bilûmum müminler şu teşrifte dahillerdir. Selâm; Taraf-ı ilâhiden müminlere hediye olduğu gibi taraf-ı risaletten dahi taltiftir. Zira; bundan evvelki âyetlerde leyi ü nehar ibadete devamları ve bu âyette hücec-i akliye ve nakliyeye imanlarını beyanla ehl-i iman; fazilet-i ilim ve fazilet-i ameli cami olduklarından huzur-u Risaletten tard ü teb'ide müstehak olmayıp, bilâkis ta'zîm ve tekrime müstehak olduklarını beyan buyurmuştur.

Allah-u Tealâ'dan mâada cümle mevcudat Allah'ın vücuduna delil ve alâmet olup, herbirini tetkik etmek beşer için mümkün olmadığından, tafsil üzere tetkiki mümkün olanlara, tafsil üzere iman ve bakîlere icmalen imanla cümle âyetlere ve bilhassa Kur'ân'a imanla umumuna iman hasıl olduğundan her mümin icmalen ve tafsîlen her âyete iman etmiştir.

Bu makamda k i t a b e t ; vücub manâsına olduğu gibi (عَلَى) lâfzı da vücub ifade edip, Allah-u Tealâ üzerine ise birşey vacip olmadığından fazl u ihsan olarak elbette merhamet buyurup hilaf ihtimali, olmadığı cihetle vacip menzilesinde olduğuna (كَتَبَ عَلَى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ) cümlesiyle işaret buyurmuştur. Bu âyet-i celile; Vâcib Tealâ'ya z a t ve h a k i k a t manâsına nefis itlâkı caiz olduğuna delâlet eder. Amma cisim manâsına nefis ıtlâkı caiz değildir. Zira; cisim olan şey; mürekkep ve eczaya muhtaç olduğundan Cenab-ı Hak cisimden münezzeh ve müberrâdır. Binaenaleyh; (كَتَبَ عَلَى نَفْسِهِ الرَّحْمَة) demek (عَلَى ذاته الرَّحْمَةَ) «Allah-u Tealâ kullarına rahmet etmeyi zat-ı celili üzerine yazdı» demektir. Bazı ulema ehl-i imana tebşir olunan selâmet; dünyaya ve rahmet; âhirete mahsus demişlerse de esah olan hem dünya hem de âhirete şamil olmasıdır.

Bu âyette c e h a l e t ; hatâ ve galat manâsına değildir. Zira h a t â ; tevbeye muhtaç olmaz, belki cehalet; bilerek işlenen günâhtır. Zira günâhı işleyen kimse o günâhı sebebiyle fevtettiği sevabı ve müstehak olacağı azabın miktarını bilmediğinden cehalet denildiği gibi şehevât-ı nefsâniyesine tebaiyetle azıcık bir lezzeti hayr-ı kesir olan derecât-ı âhirete tercih ettiğinden cehalet denilmiştir. Çünkü kalîli kesîre tercihle bir takım mazarrat ve mefasidi icab eden masiyeti irtikâb etmek; süfehâ ve cühela şanı olduğu cihetle, masiyeti ihtiyar edenlere velev âlim olsa dahi, cahil demek seza ve lâyık olduğuna işaret olunmuştur.

Fahr-i Razi'nin beyanına nazaran âyet-i celile; kâfirlerin Resûlullah'a huzurundan tardını teklif ettikleri ashab-ı soffa veyahut Hz. Ömer (R.A.) hakkında nazil olmuştur. Çünkü; ânifen beyan olunduğu veçhile Hz. Ömer, Resûlullah'a kâfirlerin teklifinin kabul olunmasını rica etmiştir. Bu ricasının cehalet üzere bir günâh olduğunu Cenab-ı Hak beyan buyurmuştur ve âyet nazil olduktan sonra Hz. Ömer'in huzur-u Risalete gelip «Maksadım hayır idi yâ Resûlallah ! Mefsedet değildir» diyerek i'tizar ettiği mervidir.

***

Vâcib Tealâ tevhide dair delâili tafsil ettiğini beyan etmek üzere:

وَكَذَلِكَ نفَصِّلُ الآيَاتِ وَلِتَسْتَبِينَ سَبِيلُ الْمُجْرِمِينَ ﴿55﴾

buyuruyor.

[Bizim tevhide ve nübüvvete ve âhirete müteallik delâili şu sûre'de tafsil ettiğimiz gibi habibim ! Senin için hak zahir olsun, mücrimlerin tarîkları

ve mezhepleri tebeyyün etsin için biz Kur'ân'ni âyetlerini tafsil eder müminlerin ve mücrimlerin sıfatlarını beyan ederiz, herbirinin mezhepleri ve akıbet-i emirleri neye müncer olacağını haber veririz ki, hiç kimsenin i'tizara mecali olmasın ve kalpleri kasavetli, gözleri ve kulakları perdeli olan kimselerin halleri bilinsin.]

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile mücrimlerin tanklarını zikretmek; müminlerin tarîklarını zikre delâlet ettiğinden mücrimlerin tanklarını zikirle iktifa olunmuştur. Çünkü; hakla batıl arasında vasıta olmadığından ahadühümanın beyanıyla âharin beyan olunacağında şüphe yoktur. Zira herşey; zıddıyla münkeşif olur.

***

Vâcib Tealâ mücrimlerin tarîkları beyan olunsun için âyetleri tafsil ettiğini beyan ettiği gibi mücrimlerin tanklarına ittibadan nehyettiğini dahi beyan etmek üzere:

قُلْ إِنِّي نُهِيتُ أَنْ أَعْبُدَ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِن دُونِ الله

buyuruyor.

[Habibim ! Sen müşriklere «Ey müşrikler ! Allah'ın gayrı sizin ibadet ettiğiniz şeylere ibadet etmekten ben nehyolundum» de.]

قُل لاَّ أَتَّبِعُ أَهْوَاءكُمْ قَدْ ضَلَلْتُ إِذًا وَمَا أَنَاْ مِنَ الْمُهْتَدِينَ ﴿56﴾

[Ey Resûl-ü Ekrem ! Sen müşriklere «Ben sizin arzunuza ittiba etmem. Eğer arzunuza ittiba edersem muhakkak dalâleti ihtiyar etmiş olurum. Halbuki havanıza ittiba edince, ihtida edenlerden de olmam» de.]

Yani; Habib-i Zişan'ım ! Seni kendi arzularına ittiba ettirmek isteyen müşriklerin ümitlerini kesmek ve doğru yolu göstermek için sen de ki «Allah'ın gayrı sizin ibadet ettiğiniz putlara ibadet ekmekten ben nehyolundum. Zira; vahdaniyete delâlet eden edille-i kaatıa putlara ibadetten insanları menetti. Vâhid-i hakîkî ve kaadir ü kayyum olan Allah-u Tealâ'nın gayrı birtakım âciz mahlûklar nasıl ma'bud ittihaz olunur? Bunları ma'bud ittihaz etmek; hevâya ve arzu-yu nefsâniyete tebaiyetten başka birşey değildir. Binaenaleyh; ben sizin efkâr-ı fasidenize ve havâ-yı âtılanıza tâbi olamam, eğer sizin gibi hevâya tâbi olursam, bu suretle muhakkak ben de sizin gibi dalâleti ihtiyar etmiş olurum ve dalâleti ihtiyardan sonra ben tarik-i hakka vasıl olan mühtedîlerden olamam. Binaenaleyh; sizin ibadet ettiğiniz putlara ibadet edemem. Zira; onlar ibadete ehil değillerdir.»

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âye'tte Vâcib Tealâ kâfirlerin esnama ibadetleri mücerret havalarına ittiba ve taklide müptenî olup, bir delile müstenid olmadığını beyan buyurmuştur. Çünkü ibadet ettikleri şeyler; taş ve ağaç kabilinden kendi elleriyle yonttukları birtakım hasîs ve âciz mahlûklar olup, ibadet edenlerse ma'budlarından daha a'lâ ve daha şeriflerdir. Şu halde şerîf olan insanların, hasîs ve cemâdât kabilinden taş ve tahtadan ma'mul olan putlara ibadet etmesi hamakattan başka birşey değildir.

***

Vâcib Tealâ havaya ittiba caiz olmadığını beyandan sonra ittiba vacip olan şeyi beyan etmek üzere :

قُلْ إِنِّي عَلَى بَيِّنَةٍ مِّن رَّبِّي وَكَذَّبْتُم بِهِ

buyuruyor.

[Habibim ! Sen müşriklere de ki: ben Rabbimden ibadetine yakin üzereyim, siz o beyanı tekzib ettiniz.]

مَا عِندِي مَا تَسْتَعْجِلُونَ بِهِ

[Benim indimde sizin acele gelmesini istediğiniz azap yoktur.]

إِنِ الْحُكْمُ إِلاَّ للهِ

[Zira; hüküm ancak Allah'ındır. İsterse size azabını gönderir.]

يَقُصُّ الْحَقَّ وَهُوَ خَيْرُ الْفَاصِلِينَ ﴿57﴾

[Allah-u Tealâ hak söyler. Zira; hakla batıl beynini tefrik edenlerin hayırlısıdır.]

Yani; ey Resûl-ü Muhterem ! Sen havalarına tebaiyeti teklif eden kâfirlere de ki, «Ben Rabbim tarafından vahdaniyetine beyyine-i kafiye üzerineyim ki, o beyyine-i kafiye hakla batıl beynini tefrik eder. Binaenaleyh; ona ittiba etmek vaciptir. Siz Rabbimi ve âyetlerini tekzip ve mahlûkları halika şerik itikaad ettiniz ve bu kadarla da iktifa etmediniz, azabı isti'câl ile beni istihza ettiniz. Benim indimde ise sizin

isti'cal ettiğiniz azap yoktur. Zira hüküm; Allah'a mahsus ve herşey onun kabza-i kudretindedir. İsterse derhal size istihza ettiğiniz azabı gönderir, isterse göndermez. Daima hakkı haber verir, kelâmında hulfolmaz. Hakla batıl beynini tefrikle hükmeder. Zira; umum vakaayide hakimlerin hayırlısıdır. Binaenaleyh; onun hükmünün harici birşey olamaz. Şu halde ona ibadetle hükmüne razı olup, kazasına rıaadan başka çare yoktur.»

Beyzavi'nin beyanı veçhile b e y y i n e yle murad; hakla batıl beynini tefrik eder, delâlet-i vâzıhayla tevhide delâlet eden delâil-i akliye ve nakliyedir. Binaenaleyh; bu âyet delâile ittiba vacip olup, havaya ittiba caiz olmadığına dahi delâlet eder. Şu halde manâ-yı nazım: [Ben Rabbimin vahdaniyetine basiret ve ilm-i yakîh üzerineyim, yoksa sizin gibi şek ve tereddüd üzerine değilim] demektir. T e k z i b e t t i k l e r i ş e y le murad; Kur'ân ve mucizât-ı bahire ve berâhin-i vazıhadır.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile âyetin sebeb-i nüzulü; Resûlullah'ın müşriklere, iman etmezlerse azap geleceğini beyan edip, onların da istihza etmeleridir. Çünkü; Rasûlullah kâfirlerin küfrüzere ısrar ettikleri surette azap nazil olacağını beyanla tehdidini istihza ile karşılayarak azabı isti'câl etmelerine cevapta Cenab-ı Hak resûlüne şöyle demesini emretmiştir. «Sizin isti'câl ettiğiniz azap benim indimde değildir, belki Allah-u Tealâ'nın yed-i kudretindedir, istediği zaman inzal eder, ben onu zamanından evvel takdim edip getirmeye kaadir değilim. Zira; herşeyde hüküm; Allah-u Tealâ'ya mahsus olduğu gibi sizin azabınızın takdimi ve te'hiriyle dahi hüküm; Allah-u Tealâ'ya mahsustur, hakkı haber verip ve hakla hükmeder. Çünkü; hâkimlerin hayırlısıdır» buyurmakla, azabın taraf-ı ilâhiden her zaman gelmesi me'mûl olduğuna işaret etmiştir.

***

Vâcib Tealâ isti'câl ettikleri azabın, resûlünün indinde olmadığını beyanın bakiyesini zikretmek üzere :

قُل لَّوْ أَنَّ عِندِي مَا تَسْتَعْجِلُونَ بِهِ لَقُضِيَ الأَمْرُ بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ وَاللهِ أَعْلَمُ بِالظَّالِمِينَ ﴿58﴾

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusûl ! Azabın nüzulünü isti'câl eden kâfirlere sen de ki, eğer sizin isti'câl ettiğiniz azap benim indimde olmuş olsaydı ve ben istediğim zaman inzale kaadir olsaydım derhal sizi ihlâk ve nizaı kat'etmek suretiyle sizinle benim beynimde olan münazaa hallolur, bir an evvel şerrinizden halâs olurdum. Halbuki resûllerine isyanla nefislerine zulmeden zalimleri ve onların müstehak oldukları azabın vaktini Allah iyi bilir.] İradesi taalluk ettiği zaman derhal muahaze eder, te'hir etmez. Şu halde her zaman sizin azab-ı ilâhiden havf ve endişe etmeniz' lâzımdır.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile i s t i' c â l; birşeyi vaktinden evvel istemektir. Kâfirler azabı vakt-i merhûnundan evvel istedikleri için isti'câl denmiştir. S ü r ' a t ; birşeyi vaktinde takdim etmektir. Binaenaleyh; isti'câl mezmûm, sür'at memduhtur.

***

Vâcib Tealâ zalimlerin ahvalini bildiğini ve ta'cili lâzım olanı ta'cîl ve te'hiri lâzım olanı te'hîr eylediğini beyan ettiği gibi ilmi zâlimlerin ahvaline münhasır olmayıp, herşeyi muhit olduğunu dahi beyan etmek üzere :

وَعِندَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لاَ يَعْلَمُهَا إِلاَّ هُوَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَمَا تَسْقُطُ مِن وَرَقَةٍ إِلاَّ يَعْلَمُهَا وَلاَ حَبَّةٍ فِي ظُلُمَاتِ الأَرْضِ وَلاَ رَطْبٍ وَلاَ يَابِسٍ إِلاَّ فِي كِتَابٍ مُّبِينٍ ﴿59﴾

buyuruyor.

[Gaybın anahtarları ancak Allah'ın indindedir. Mefâtih-i gaybı hiç kimse bilmez, ancak o bilir. Karada ve deryada olan herşeyi bilir ve ağaçtan bir yaprak düşmez, ancak yaprağın düştüğünü ve zamanını bilir ve arzın zulümatına bir tane düşmez, ancak onu ve onun düştüğü mahalli bilir. Velhâsıl yaş ve kuru hiç birşey «olmadı, illâ cümlesi levh-i mahfuzda yazılıdır.]

Yani; Allah-u Tealâ zâlimlerin halini ve serâir-i umuru nasıl bilmesin? Elbette bilir. Zira; umum serâir ve hafâyânın hazineleri ve anahtarları Allah-u Tealâ'nın indinde mahfuzdur. Gizli esrarın meydana çıktığı zamanı, olmuş ve olacağı, ezelen ve ebeden carî olan ahvalin cümlesini bilir. Allah'tan mâada gaybı bilen yoktur, ancak Allah-u Tealâ bilir. Allah-u Tealâ karada ve denizde mevcut, sabit ve fasid cümlesini ve bir ağacın dalından yere düşen yaprağın miktarını ve düştüğü zamanı ve mekânı ve hangi sebepten düştüğünü ve toprağın içinde karanlık mahallinde olan bir taneyi bilir ve bilcümle kuru, yaş, biter ve bitmez, ölü ve diri, olmuş ve olacak, geçmiş ve geçecek herşeyi levh-i mahfuzda mezkûrdur ve onun haricinde birşey yoktur.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile h a z â i n ; gayb manâsınadır. Şu halde Allah'ın ilmi ve m e f â t i h – i g a y b ; herkesin eceline, rızkına, sevabına, azabına, saadet ve şekaavetine, a'mâlinin hatimesine, geçmiş ve gelecek kâinat ve fâsidâtın cümlesine şâmildir. Zira; Allah-u Tealâ'nın ilmi; her cümlesini ve her zerresini muhittir. Binaenaleyh; ilminden hariç birşey yoktur. Şu halde herşeyi bildiği gibi zâlimlerin zulmünü dahi bilir.

İmam-ı Mücahid'den naklen Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile b e r r ile murad; boş ovalar, ıssız dağlar ve b a h i r le murad; kura ve kasabattır. Bunlarda hadis olan herşeyin cümlesini Vâcib Tealâ bilir

demişse de cumhur-u müfessirînin beyanları veçhile b e r r ile murad; kara ve b a h i r le murad; deryadır. Zira; manâ-yı zahirîsini murad etmek mümkünken başka manâ ile te'vîle hacet yoktur. Karada ve deryada Allah'ın azametine ve kudretine delâlet eden nice yüzbinlerce acâib ve garâib mevcut ve onların herbirini ilm-i ilâhi muhittir. Binaenaleyh berr ve bahirle ma'ruf manâları murad; zahirdir.

Vâcib Tealâ mugayyebâtın cemisine ilmi lâhik olduğunu icmâlen beyandan sonra mevcudaatın kâffesine ilminin şümulünü tafsil sırasında berri bahre takdim buyurmuştur. Zira; deryada acâip ve garaip pek çok şeyler olduğu gibi karada da hayvanâtın envâ'ı, nebatat, maâdin, kura, kasabalar ve herbirinde lâyüad ve lâyuhsâ mahlûkat olduğundan kara; derya üzerine takdime şayandır. Binaenaleyh; Cenab-ı Hak bu âyette berri bahr üzerine takdim buyurmuştu?. Bundan sonra herkesin gözü önünde olan yaprak ve habbeyi zikir buyurmuştur ki, bu misilli ufacık şeyleri bilince büyüklerini bileceği evleviyetle sabit olur.

Badehu mevcudatın kâffesinin; ilm-i ilâhide veyahut levh-i mahfuzda münderiç ve mazbut olduğunu beyanla ibadın amellerinden hiçbir şey fevt olmayıp, cümlesi ilmi ilâhide münderiç olduğuna tenbih buyurmuştur ki, herkes hesabını düşünsün ve amelini ona göre tanzim etsin ve hiçbir kimseye bir diyeceği kalmasın.

Feth-ül Beyan'da zikrolunduğu veçhile müneccim, kâhin ve remmâl gibi birtakım yalanlarla halkı aldatmak isteyenlerin davalarını bu âyet-i celile iptal etmiştir. Zira; Fahr-i Kâinât'a verilmeyen gayba ilim, âhad-i nâs'tan fâsıklara nasıl verilir? Binaenaleyh; iddiaları bazan tesadüf ederse de istidraç kabilindendir, sıhhat üzere bildiklerinden değildir. Şu halde bu misilli yalancıların kelâmlarına inanmak nazar-ı şeri'de caiz olmayıp belki tasdik etmek küfürdür.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âyet Allah-u Tealâ'nın şeriki ve nazîri olmadığına delâlet eder. Çünkü; Vâcib Tealâ mefâtih-i gaybın ancak kendi indinde olduğunu hasırla beyan buyurmuştur. Eğer Allah'ın gayrı

Vacib-ül Vücud olmuş olsaydı, onun indinde dahi mefâtih-i gayb olur da ilm-i gayb Allah-u Teâlâ'ya münhasır olmazdı. Halbuki zatına münhasır olduğunu beyan buyurmuştur ki, vahdaniyetini ispattır.

***

Vâcib Tealâ ilminin vüs'atını beyan ettiği gibi kudret-i kâmilesini dahi beyan etmek üzere :

وَهُوَ الَّذِي يَتَوَفَّاكُم بِاللَّيْلِ وَيَعْلَمُ مَا جَرَحْتُم بِالنَّهَارِ ثُمَّ يَبْعَثُكُمْ فِيهِ لِيُقْضَى أَجَلٌ مُّسَمًّى ثُمَّ إِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ ثُمَّ يُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿60﴾

buyuruyor.

[Allah-u Tealâ şol zat-ı eceli ü a'lâdır ki, sizin gece rûhlarınızı kabzeder ve gündüz kesbettiğiniz a'malinizi bilir ve ecel-i muayyeniniz olan mevtinize kadar ömrünüzün kaza olması için gündüz sizi ihya eder ve uykunuzdan uyandırır. Ecel-i muayyeniniz kaza olunduktan sonra vefat eder ve kıyamette ancak kendisine rücu' edersiniz. Huzur-u ilâhiye rücuunuzdan sonra amel ettiğiniz şeyi size haber verir.] Çünkü; her ameliniz yerli yerinde defter-i a'mâlinizde yazılıdır.

Yani; Allah-u Tealâ gecede sizi uyutur, temyiz ve tefrika âlet olan nüfusunuzu kabzeder, idrakten salim olarak uykuya varırsınız ve a'zâ-yı cevarihinizle gündüz kesbettiğiniz hayır ve şer cümle a'mâlinizi bilir. Gece uykusunu bitirdikten sonra sizi uyandırır ki, ind-i ilâhide mukadder olan ecelinizi kaza ve ömrünüzün müddetini ikmal edesiniz ve öldükten sonra merdiniz ancak huzur-u manevî-i ilâhidir, onun gayrı merci yoktur.

Huzur-u manevîye rücudan sonra sizin amelinizi birer birer, miktarını ve işlediğiniz zamanı, mekânı, sebebini size haber verir.

T e v e f f î ; Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile birşeyi tamamıyla kabzetmektir. Bu makamda insanın idrakine medar olan rûhunun kabzıyla idrakten tecerrüd etmesidir ki, uyku demektir. Çünkü; uyku sebebiyle ervahta tasarruf kalmadığından uyku yarı mevt mesabesindedir. Zira rûh; uyku halinde zahirden batına tesettür ettiğinden a'zâ-yı zahire ve havâss-ı hamse muattal olup mevtle cümle beden muattal olduğundan, uyku mevtin yarısı gibidir. Binaenaleyh; mevtle uyku beyninde müşabehet vardır. Şu halde mevte v e f a t denildiği gibi uykuya dahi vefat denilmiştir. Bu âyette vefat; uyku manâsına olunca b a ' s da uyanmak manâsınadır.

Hulâsa; Cenab-ı Hakkın insanları, geceyle uyutup gündüzle kesbettikleri şeyleri bildiği ve ecel-i muayyenleri olan mevte kadar ömürlerini kaza etmek için uykularından uyandırdığı ve sonra vefat etmek suretiyle, mercileri ancak huzur-u Bârî olup, amellerini haber vereceği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ kudret-i ilâhiyeye delâlet eden delâilden bazı âhari beyan etmek üzere:

وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ وَيُرْسِلُ عَلَيْكُم حَفَظَةً حَتَّىَ إِذَا جَاء أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ تَوَفَّتْهُ رُسُلُنَا وَهُمْ لاَ يُفَرِّطُونَ ﴿61﴾ ثُمَّ رُدُّواْ إِلَى اللّهِ مَوْلاَهُمُ الْحَقِّ أَلاَ لَهُ الْحُكْمُ وَهُوَ أَسْرَعُ الْحَاسِبِينَ ﴿62﴾

buyuruyor.

[Allah-u Tealâ kullarının üzerinde kudretiyle gaalip ve âlîdir ve sizin üzerinize hayır ve şer a'mâlinizi hıfzeder melekler gönderir. Hatta sizden birinize mevt geldiğinde takdim ve te'hir'le asla kusur etmez oldukları halde mevt kendisine gelen kimsenin, bizim mevte müvekkel olan resûllerimiz rûhunu kabzederler ve rûhları kabzolunduktan sonra hak ve sabit ve daim mevlâları olan Allah-u Tealâ'nın huzuruna reddolunurlar ki, amellerinin cezasını görsünler. Agâh olun ve uyanık bulunun ki, hüküm ve emir ve a'mâle ceza vermek ancak Allah-u Tealâ'ya mahsustur. Allah'ın gayrıda hüküm yoktur. Halbuki Allah-u Tealâ hesap görücülerin gaayet sür'atlisidir.] Çünkü; ibadının her halini ve amellerinin her cüz'ünü bilir. Binaenaleyh; Allah-u Tealâ için hesapta külfet yoktur.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âyette f e v k ; cihet ve mekân manâsına değildir. Ancak kahır ve galebe ve kudretiyle istediği gibi kullarında tasarruf etmek ve emri nafiz olmak manâsınadır. Çünkü; Vâcib Tealâ mekândan ve cihetten münezzeh olduğu gibi Allah'ın kahrı ve galebesi bir mekâna mahsus olmayıp umum emkinede ve mevcudatın kâffesinde caridir. Zira; Cenab-ı Hak ma'dumu icad ve mevcudu i'dam, nûru zulmete ve zulmeti de nûra kalp ve geceyi gündüzle, gündüzü geceyle kahreder. Çünkü; birşey makhur ve muzmahil olmayınca diğer zıddı yerine gelmez. Şu halde birini kahırla ifna eder, yerine diğerini getirir ve bunlar hep kudretinin eseridir. Vücud-u beşer, birbirine zıd ve münâfî olan anâsır-ı erbaadan terekküb edip yeğdiğeriyle imtizaç etmek yekdiğerine kahır ve Cenab-ı Hakkın icbarıyla husul bulacağından Allah'ın kaahir olduğuna delâlet-i vâzıhayla delâlet eder. Kezalik kesif zulümâtı olan cesedin lâtif nûrânî olan rûhla imtizacı Allah-u Tealâ'nın kahrıdır.

Vâcib Tealâ'nın cümle-i kahrından birisi de kullarının a'malini muhafaza ve murakabe etmek üzere hafaza melekleri gönderir ki, o melekler kullardan sudur eden ef'âl ve akvâlin, hayır ve şerrin cümlesini yazarlar. Binaenaleyh; hiçbir kimsenin defter-i a'mâlinden tek bir ameli bile hariç kalmaz. Meleklerin yazmasında fayda; insanları maâsîden nehyiçindir.

Zira insan; a'malinin her cüz'ünün yazıldığını ve yevm-i kıyamette ehl-i mahşer indinde kıraet olunup herkesin muttali olacağını bilince elbette kabayihten ihtiraz eder. Yahut sahâif-i a'malin mizanda tartılmak için yazılmak ihtimali de baid değildir.

A'mâli muhafazaya me'mur olan melekler; mevte müvekkel olan meleklerin başkasıdır. Melek-ül mevt nazarında yeryüzü bir tas mesabesinde olup herkes gözünün önünde olduğu mervidir ve bir dakika içinde kürre-i arz üzerinde binlerce nüfusun vefat etmesi de bu rivayeti te'yid etmektedir.

Ervahın ebdandan evvel mevcud olduğuna da bu âyet delâlet eder. Zira; vefatından sonra reddolunan rûhtur, ceset değildir. Rûhtan halî cesedin reddolunmak ihtimali olmadığından reddolunan rûh olduğu taayyün eder. Cesetten sonra âlem-i ervaha reddolunması cesedden evvel mahlûk olduğuna delâlet eder ve bu manâyı Resûlullah'ın «Allah-u Tealâ ervahı ecsaddan çök sene evvel halk etti» hadîsi şerifi de te'yid etmektedir.

Vâcib Tealâ'nın kullarına kurbiyet-i maneviyeyle karib olduğuna ve bir kimsenin vefatından sonra dahi ancak Mevlânın tasarrufuna dahil olacağına bu âyet delâlet eder. Çünkü insan; dünyada nefis, şeytan ve kuvve-i şehevâniye ve gazabiye gibi bir takım şeylerin tasarrufâtı tahtında esir olur ve lâkin vefatından sonra onlarınhiçbirinin alâkası kalmadığından, ancak Mevlâ'nın tasarrufuna mahsus kalır. Mevlâ'nın ibada izafeti merhametini izhar içindir.

Taâtın sevabı ve masiyetin azabı icab etmediğine âyet delâlet eder. Çünkü; eğer taat sevabı ve masiyet azabı mucip olsa mutun Allah-u Tealâ üzerine sevabını almak hükmü olur. Halbuki cümle hüküm; Allah-u Tealâ'ya mahsus olup, Allah'ın gayrı bir hüküm sahibi olmadığını Vâcib Tealâ bu âyette beyan buyurmuştur. Binaenaleyh; ameline sevap vermek Allah'ın kuluna fazl u keremi ve masiyet üzere azab etmekte adaletidir.

***

Vâcib Tealâ vücuduna ve kudretine delâlet eden delâilden bazı âhari beyan etmek üzere :

قُلْ مَن يُنَجِّيكُم مِّن ظُلُمَاتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ تَدْعُونَهُ تَضَرُّعاً وَخُفْيَةً لَّئِنْ أَنجَانَا مِنْ هَذِهِ لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ ﴿63﴾ قُلِ اللّهُ يُنَجِّيكُم مِّنْهَا وَمِن كُلِّ كَرْبٍ ثُمَّ أَنتُمْ تُشْرِكُونَ ﴿64﴾

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusûl ! Müşriklere hitaben sen de ki: «Karanın şedaidinden zulmet ihata ederek yol şaşırıp dağ başlarında kaldığınızda ve deryada gemiye binip fırtınaya tutulduğunuzda ve gecenin karanlığı etrafınızı ihata ettiğinde gerek karanın ve gerek denizin karanlıklarından sizi kurtaran kimdir? Halbuki siz Allah-u Tealâ'ya aşikâr tazarru ve niyaz eder ve gizlice yalvarır olduğunuz halde yemin eder ve «eğer Allah-u Tealâ şu zulümât ve meşakkattan bizi kurtarırsa elbette biz nimet-i halâsa şükredicilerden oluruz» demekle ahd ü inisak edersiniz. Habibim ! Eğer onlar şu sualine cevaptan sükût ederlerse sen onlara cevabında de ki, «Allah-u Tealâ o zulümâttan ve her gam ve eseften size necat verir ve zulümâttan halâs olduktan sonra siz şirkedersiniz. Çünkü, derhal nimeti unutmak sizin âdetinizdir.»]

Fahr-i Razi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran k a r a n ı n z u l m e t i ; gecenin karanlığı, bulutun kesafeti ve a'dânın hücumundan havf ve endişe ve yol şaşırıp maksud olan tarika ihtida edememek korkusudur. D e r y a n ı n z u l m e t i ; gecenin karanlığı ve şiddetli fırtına, bulutun ve şiddetli rüzgârın kesafeti ve geminin gark olmak ihtimalinden hasıl olan havf ve endişedir. Bunlarıncümlesi mevcud olduğuna işaret için

zulümât; cemi' sıyğasıyla varid olmuştur. İşte bu gibi şiddetlere maruz kaldığında insanlar hafî ve celî Allah'a yalvarır ve kurtulursa şükredeceğine ahd ü peyman eder de o şiddetten kurtulunca hepsini unutmak ve eski haline avdet etmek âdet hükmündedir. Şu beyan olunan ahvalin cümlesinde insanın Cenab-ı Hakka iltica ederek duâ ve Allah'ın gayrısından kat'-ı ümid edeceğini Vâcib Tealâ bu âyette beyan buyurmakla insan için her zaman ve herhalde bu İhlasın devamı lâzım ve vacip olduğuna işaret etmiştir.

Şu zulümât ve şedâid gibi belâyâya müptelâ olduğunda insanın dört şeyle meşgul olduğuna âyet delâlet eder :

B i r i n c i s i ; duâ etmek,

i k i n c i s i ; tazarru ve niyaz edip Cenaba Hak'tan halâsını rica eylemek,

ü ç ü n c ü s ü ; kalbiyle Cenaba, Hakka teveccüh edip duâsında ihlâs etmek, dördüncüsü; halâs olursa şükretmesini taahhüd etmektir. Lâkin bu şedaidin zevaliyle beraber hal-i aslîsine rücu ederek şirkettiklerini Vâcib Tealâ beyan buyurmuştur.

Hulâsa; karada ve denizde insanlara arız olan şedâid ve mihnetten ancak Allah-u Tealâ kurtarıp, başka kurtaran olmadığı ve bu misilli belâyâya müptelâ olduklarında eğer belâdan halâs olurlarsa Cenab-ı Hakka şükredip şâkirler zümresinden olacaklarına yemin etmek âdetleri olduğu halde bu taahhütlerinden nükûl ettikleri bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ vahdaniyetine delâlet eden delilleri beyandan, sonra tevhide rücu etmedikleri surette azab etmeye kaadir olduğunu beyanla tehdit etmek üzere :

قُلْ هُوَ الْقَادِرُ عَلَى أَن يَبْعَثَ عَلَيْكُمْ عَذَابًا مِّن فَوْقِكُمْ أَوْ مِن تَحْتِ أَرْجُلِكُمْ أَوْ يَلْبِسَكُمْ شِيَعاً وَيُذِيقَ بَعْضَكُم بَأْسَ بَعْضٍ انظُرْ كَيْفَ نُصَرِّفُ الآيَاتِ لَعَلَّهُمْ يَفْقَهُونَ ﴿65﴾

buyuruyor.

[Ya Ekrem-el Enbiyâ ! Sen müşriklere hitaben tehdid tankıyla de ki, «Eğer siz iman etmezseniz Allah-u Tealâ her cihetinizden size azab eder. Zira; Allah-u Tealâ sizin, üzerinizden şiddetli sayha ve taş yağdırmak ve tûfân gibi veyahut ayağınızın altından zelzele ve yere batırmak suretiyle veyahut muhalif fırkaları size mülâbis ve musallat kılıp, bazınızın şiddetini bazınıza tattırıp birbirinizi katil ve itlaf ettirmek suretiyle azap göndermeye kaadirdir.» Nazar et ki, onlar vahdaniyeti fehmetmeleri için biz âyetlerimizi nasıl beyan eder ve birbirini müteakip ukul-ü mütefâviteye göre nasıl getiririz ve onlara hakikati nasıl beyan ederiz.]

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âyet azabın her taraftan geleceğini beyan etmiştir. Çünkü azap; Nuh (A.S.)'ın kavmine ve sair akvama semâdan nazil olduğu gibi fevk cihetinden geleceğini ve Kaarun gibi veyahut kıtlık gibi nebatat ve hububat bitmemekle alt cihetten dahi geleceği beyan olunmuştur. Millet-i vahide beyninde ihtilâfın azab-ı azîm olduğuna âyet delâlet eder.

Çünkü; (شِيَعاً) şî'anın cem'idir. Ş î ' a ; fırka manâsınadır. Binaenaleyh;

(أَوْلْبِسَكُمْ شِيَعا) demek; «Sizin işinizi birbirine karıştırır ve ıztırap içinde bırakırız ki, umurunuz muhtel ve müşevveş olur, sözünüz bir araya gelmez, efkârınız müteferrik olduğundan kendiniz de fırka fırka olursunuz. Hatta bu fırka ileri gittikçe beyninizde mudarabe ve mukaatele olur. Binaenaleyh; bazınız bazınızı katleder; birbirinizin şiddetini tadarsınız» demektir. Allah'ın ahkâmıyla amel etmeyen milletler hep böyle helâk olmuşlardır. Binaenaleyh; âyetin sırrı âlemde çok kere zuhur etmiştir.

Bu âyet nazil olunca Resûlullah üzerine meşakkat verip Cibril'i Emin'e «Eğer benim ümmetim bununla muamele olunursa bekaa bulamaz» demesi üzerine Cibril-i Emin «Ya Resûlallah ! Ben de senin gibi bir kulum. Rabbine duâ et, ümmetini fırka kılmasın» buyurmuştur. Bunun üzerine Resûlullah ümmeti beyninde tefrika olmamasını ve sair azaptan masun kalmalarını Cenab-ı Hak'tan istirham buyurur. Cibril tekrar gelir ve der ki, «Ya Resûlallah ! Allah-u Tealâ ümmetinden kavm-i Nuh gibi semâdan azap nazil olmasını ve Karun gibi ayak altında helâk olmalarını menetmiştir. Lâkin efkârlarının ihtilâfı sebebiyle teferrikayı ve bazıları bazılarının kılıcıyla şiddetini tatmasını ve yekdiğeriyle mukaateleyi menetmemiştir» dediği Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile (İbn-i Abbas) Hazretlerinden mervidir.

(Müslim) Hazretlerinin beyanı ve (Sa'd b. Ebî Vakkas) (R.A.) ın rivayetiyle varid olan bir Hadîs'te birgün Resûlullah Beni Muâviye mescidini teşrifle, iki rekât namaz kılıp, uzun duâ ettikten sonra ashabına hitaben «Ben Rabbimden üç şey istedim; birini reddetti, ikisini verdi. Ümmetim kıtlıktan helâk olmamasını istedim, verdi. Garkla helâk olmamasını istedim, onu da verdi. Beyinlerinde mukaatele ve ihtilâf-ı efkâr olmamasını istedim, bunu menetti, vermedi» buyurdukları Tefsir-i Hâzin'de mezkûrdur.

Ümmet-i Muhammediye beyninde bu misilli fitne hicret-i nebeviyenin yirmi beşinci senesi Hz. Osman (R.A.)'ın katil vak'asından bilitibar başladı ve Hz. Ali ve Muâviye (R.A.) vak'aları onu takib etti. Ve ilâ yevminâ hazâ İslâm beyninde ihtilâf-ı efkâr devam etmektedir.

Hulâsa; ümmet beyninde ihtilâf-ı efkâr, ümmet hakkında tedavisi kaabil olmadık bir musibet olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir. Cenab-ı Hak ümmet-i Muhammediyeyi mazarrat-ı tefrikalardan muhafaza buyursun. Âmin yâ Muin.

***

Vâcib Tealâ her cihetten azabı halketmekle âsîleri ihlâke kaadir olduğunu beyandan sonra Kur'ân'ı tekzib edenleri tehdid etmek üzere:

وَكَذَّبَ بِهِ قَوْمُكَ وَهُوَ الْحَقُّ قُل لَّسْتُ عَلَيْكُم بِوَكِيلٍ ﴿66﴾
لِّكُلِّ نَبَإٍ مُّسْتَقَرٌّ وَسَوْفَ تَعْلَمُونَ ﴿67﴾

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusûl ! Kavmin Kur'ân'ı hak olduğu halde tekzib etti. Sen onlara de ki, «Ben sizin hafızınız ve vekiliniz değilim ki, tekzibiniz üzerine sizi mücâzât etsem. Ben korkutucuyum, Allah-u Tealâ mücâzât edicidir. Kur'ân'ın her haberi için bir hakikat vardır. O haber o hakikata müntehi olur ve orada karar eder. Amma bazısı dünyada vücut bulur, bazısı da âhirette vücût bulur. Bu haberlerin sıhhatini siz dünyada veyahut âhirette elbette bilirsiniz.»]

Şu manâ (به) zamiri Kur'ân'a râci olduğuna nazarandır. Amma Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile (به) zamiri azaba veyahut tasrife râci olduğu surette manâ-yı nazım: [Habibim ! Senin kavmin hak olan azabı veyahut bizim âyetleri tasrifimizi tekzib etti. Sen onlara, ben sizin üzerinize vekil ve sizi hıfzedici değilim, ancak geleceği size haber verir ve inzar ederim. Benim sözümü dinleyip nefsinizi muhafaza edecek sizsiniz. Kur'ân'da zikrolunan her haberin bir mahall-i kararı vardır ki, muhakkak vücut bulacaktır. Hilafı yoktur. Elbette siz yakında bilirsiniz] demektir.

***

Vâcib Tealâ Kur'ân'ı tekzib edenlere resûlünün hafız ve vekil olmadığını ve Kur'ân'ın her haberinin bir müntehâsı olup elbette o müntehâda nihayet bulacağını beyan ettiği gibi Kur'ân'a itiraz ve dine ta'nedenlerden ihtiraz lâzım olduğunu dahi beyan etmek üzere:

وَإِذَا رَأَيْتَ الَّذِينَ يَخُوضُونَ فِي آيَاتِنَا فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ حَتَّى يَخُوضُواْ فِي حَدِيثٍ غَيْرِهِ وَإِمَّا يُنسِيَنَّكَ الشَّيْطَانُ فَلاَ تَقْعُدْ بَعْدَ الذِّكْرَى مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ﴿68﴾

buyuruyor.

[Habibim ! Sen sol kimseleri gördüğünde onlardan i'raz et ki, onlar bizim âyetlerimiz hakkında batıl söze başlarlar. Onlar bizim âyetlerimizin gayrı başka bir söze dalıncaya kadar onlarla oturma. Eğer sen şeytan'ın unutturmasıyla oturmuş bulunursan, hatırına geldiğinde derhal meclislerinden kalk, kavm-i zâlimle oturma.]

Yani; yâ Ekrem-er Rusûl ! Sen şol kimseleri gördüğünde ki, onlar bizim sana inzal ettiğimiz âyetlerimize istihza tarikıyla dalıp ve oyuncak suretiyle Kur'ân'dan bahse başlarlar. Onlar bu suretle söze başladıklarında sen onlardan i'raz ve onların sohbetini terk et ve onlar Kur'ân'ın gayrı başka bir söze başlayıncaya kadar yanlarında oturma. Eğer şeytan sana unutturup da sen oturacak olursan, hatırına geldikten sonra derhal kalk, onları terket, zâlim olan kavimle beraber oturma. Zira; onlar Kur'ân'ı tasdik edecek yerde tekzib ettiklerinden zulmetmişlerdir. Zâlimlerle senin musahabetin münâsip değildir. Binaenaleyh; onlarla sohbet etme ki, senin sohbetin onların istihzâsına sebep olmasın.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile hitap; Resûlullah'a olduğuna nazaran murad; gaynlandtr. Zira; ehl-i imanın bu misilli zâlimlerle sohbeti muvafık-ı maslahat değildir. Veyahut hitap; rü'yet şanından olan her

insanadır. Çünkü; müşrikler müminlerle bir mecliste bulunduklarında Resûlullah'a ve Kur'ân'a fena sözler söyler ve itiraz ederlerdi. Cenab-ı Hak zâlimlerle oturmaktan ehl-i imanı nehyetmiştir. Binaenaleyh; Kur'ân'a ve şeriatına ta'neden zâlimlerle bulunmaktan bulunmamak daha hayırlıdır. Resûlullah'ın kıyamında havf olsa dahi kıyamı vaciptir, terki caiz değildir. Amma âhad-i ümmetin onlardan i'razında havf olursa i'razı terk etmek caizdir. Zira; âhad-i ümmet için havfından naşi farzı terk etmek caiz olabilir.

Resûlullah için umur-u dünyada nisyan caiz olup ancak umur-u vahiyde nisyan bilittifak caiz değildir. Vahyin mâadasındaki umur-u dinde nisyan caiz olduğuna bu âyet delâlet eder.

Feth-ül Beyan'da zikrolunduğu veçhile hava ve bid'atı irtikâpla Kur'ân'ı kendi arzularına uydurmak isteyen fasıklarla oturanlar için bu âyette men' vardır. Zira; onların meclisinde bulunmak emellerinin tervicini müş'ir olduğundan Cenab-ı Hak o meclisten derhal i'raz olunmak lâzım olduğunu tavsiye buyurmuştur. Çünkü her insan için lâzım olan; muktedir olduğu kadar bu misilli münkerâtı nehy ü tağyir etmektir. Tağyir etmeye muktedir olamayınca, kalkıp gitmesinde bir mani olmadığı surette hemen kalkmak lâzımdır.

Hususiyle Kitabullah'a ve sünnet-i Resûlullah'a âlim olmayan kimsenin, onların sohbetinden itikaadına bir halel târî olmak korkusu olduğu cihetle o misilli insanlar için ehl-i bid'atla asla sohbet caiz değildir.

Hulâsa; Kur'ân'a ve Hadîs'e ve bilcümle ahkâm-ı şer'iyeye ta'n eden zâlimlerle sohbet caiz olmadığı ve hatfa şeytan unutturacak olsa bile, hatırına gelince derhal kalkmak vacip olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindedir.

***

Vâcib Tealâ Kur'ân'a ve din-i Muhammediye ta'nedenlerden i'raz lâzım olduğunu beyan ettiği gibi hasbel'icab bir yerde bulunduğunda herkesin kendi amelinden mesul olacağını dahi beyan etmek üzere:

وَمَا عَلَى الَّذِينَ يَتَّقُونَ مِنْ حِسَابِهِم مِّن شَيْءٍ وَلَكِن ذِكْرَى لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ ﴿69﴾

buyuruyor.

[Maharimden ittikaa eden müminler üzerine müşriklerin hesabından birşey terettüb etmez. Ve lâkin kâfirlerin ittikaa etmeleri için vaaz u nasihat etmek müminler üzerine lâzımdır.]

Yani; müminlerle kâfirler bir mecliste bulunurlarsa şirk, kebâir ve fevâhiş ve sair günâhlardan ittikaa eden müminler üzerine dini istihza eden kâfirlerin hesabından birşey lâzım gelmez, lâkin bir mecliste bulunduklarında kâfirlerin müptelâ oldukları istihzadan içtinab etmeleri için onlara nasihat etmek lâzımdır.

Said b. Müseyyeb'den bu âyetin mensuh olduğu mervi ise de cumhur-u müfessirîn âyetin mensuh olmadığını ve kâfirlere nasihat etmek şartıyla müminlerin kâfirlerle beraber bulunmasına müsaade olunduğunu beyan etmişlerdir. Ancak nasihata muktedir olmaz veya nasihat te'sir etmezse herhalde o meclisten kalkmak vacip olduğu bundan evvelki âyette beyan olunmuştur.

Âyetin sebeb-i nüzulü; bundan evvelki âyet nazil olunca ashab-ı kiram «Biz Beyt-i Şerifi nasıl tavaf edelim? Müşrikler daima Beyt-i Şerifte bulunur ve ta'n ederler» demeleri üzerine nazil olduğu (İbn-i Abbas) Hazretlerinden mervidir. Şu halde bu âyet-i celile evvelki âyetin hükmünü takyid etmiştir. Yani evvelki âyette i'razla emr-i ilâhi; i'razdan bir mani-i şer'i olmamak kaydıyla mukayyeddir, mutlakaa i'raz değildir.

Binaenaleyh «Bir ibadet mahallinde kâfir veya fasık vardır, dine ta'n ve ibadeti istihza eder» diyerek o mahalle ve o zamanda ibadeti terketmek caiz değildir.

Hulâsa; Kur'ân'a ta'neden mülhidler ve açıktan kâfirlerle bir mecliste bulunmamalı. Şayet bulunacak olurlarsa meclisin hakkı müminlerin onlara nasihat etmesidir. Nasihatin te'siriyle onların da ittikaa etmeleri me'muldür. Ancak nasihat te'sir etmezse müminler vazifelerini ifa ettikleri için onlara mesuliyet yoktur.

***

Vâcib Tealâ dinlerini oyuncak ittihaz edenleri terketmek lâzım olduğunu ve onlarla ülfet caiz olmadığını beyan etmek üzere:

وَذَرِالَّذِينَ اتَّخَذُواْدِينَهُمْ لَعِبًاوَلَهْوًاوَغَرَّتْهُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَاوَذَكِّرْ بِهِ أَن تُبْسَلَ نَفْسٌ بِمَا كَسَبَتْ لَيْسَ لَهَا مِن دُونِ اللهِ وَلِيٌّ وَلاَ شَفِيعٌ

buyuruyor.

[Ey Resûl-ü Ekrem ! Terket sol kimseleri ki, onlar dinlerini oyuncak ve lehviyât ittihaz ettiler. Allah'tan korkup kuldan utanmadılar ve onları hayat-ı dünya mağrur kıldı. Metâ'-ı dünyaya aldandılar, âhiret cihetine asla meyletmediler. Bırak onları halleri üzere oynasınlar ve Kur'ân'la onlara vaazet ki, keshettiği masiyetle nefsi helâk olmasın. Zira; o nefis için Allah'ın gayrı bir yardımcı ve şefaat edici yoktur.]

Yani, terket Habibim ! Şol kimseleri ki, onlar emr-i dinlerini nefislerinin arzusu üzerine bina ettiler. Dünyada ve âhirette kendilerine menfaat ait olmayacak putlara ibadet gibi şeylerle tedeyyün ve dinlerini istihza ve

maskara etmekle oyuncak ittihaz ettiler. Binaenaleyh; i'razet onlardan. Sözlerine ve ef'âl-i kabihalarına da iltifat etme. Zira; onları hayat-ı dünya ve lezâiz-i fâniye mağrur ettiğinden inat ve istikbar ettiler, hakkı kabule meyil ve rağbetleri yoktur ve Kur'ân'la onlara vaazet ki, Allah'ın gayrı azaptan kurtaracak ve umuruna mütevelli olacak bir yardımcısı ve şefaat edicisi olmayan nefis, iktisab ettiği kabâyih ve cinayâtla ihlâk olunup ebedî Cehennçm'de kalmasın ve âhiretçe bilkülliye sevaptan mahrum olmasın.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile iki sıfatla muttasıf olanları terketmek lâzım olduğunu beyan zımnında Vâcib Tealâ bu âyette resûlüne emretti:

B i r i n c i s i ; dinlerini oyuncak ittihaz etmek,

i k i n c i s i ; hayat-ı dünyaya mağrur olup dünyanın muhabbetini âhirete tercih etmektir. Binaenaleyh; bu iki sıfat-ı zemîme kendisinde bulunan kimselerle mümkün olduğu kadar ülfeti terketmek'vaciptir. Dini laîb ve lehiv ittihaz etmekte beş ihtimal vardır.

B i r i n c i   i h t i m a l : Dinle murad; Din-i İslâmdır. Zira; Din-i İslâmı istihza edenler o dinle oynamışlardır.

İ k i n c i   i h t i m â l : Dinle murad; putlara ibadet ve Allah'ın helâl kıldığı şeyleri haram ve haram kıldığı şeyleri helâl kılmak gibi birtakım menfaat olmadık şeylerle meşgul olmak faydasız oyun kabilinden olduğu için oyun ittihaz ettiler denmiştir.

Ü ç ü n c ü   i h t i m â l : Dinle murad; kâfirlerin âdât-ı keriheleridir. Zira; onlar emr-i dinde mücerret taklide itimad ederek bir takım vâhî ve faydasız oyun kabilinden olan şeyleri din ittihaz etmişlerdir.

D ö r d ü n c ü   i h t i m â l ; Dinle murad; bayramlarıdır. Çünkü; kâfirler bayramlarını mücerret oyuncak ittihaz edip asla ibadetle meşgul olmazlar, amma müminlerin bayramı; namaz kılmak, tekbir almak, fitre vermek ve kurban kesmek gibi ibadetten ibarettir. Binaenaleyh ehl-i iman için bayram; bir ibadetle meşru olan bayramdır.

B e ş i n c i i h t i m â l : Dinle murad; Din-i İslâma nusret eden şeylerdir. Dine yardım ve dini ikaame için menâsıb almak ye riyâsete nail olmak ve hasma galebe eylemek ve emval cem'etmek gibi umur-u dünyaya vesile kılarak dini oyuncak ittihaz etmek ve dini havâ-yı nefsine tâbi kılmak ve dini maskara etmektir.

B e ş i n c i i h t i m a l e nazaran âyetle murad; bu misilli dini dünyasına vesile ittihaz eden ulema kıyafetinde olan süfehâdır. Çünkü; bu hâl Yehûd ve Nasara'nın ulemasında olduğu gibi ümmet-i Muhammedin ulema suretinde olan birtakım kimselerinde dahi carîdir.

(أَن تُبْسَلَ) B e s i l ; tahrim ve menetmektir. Buna nazaran manâ-yı nazım: [Sen Kur'ân'la onlara vaazet ki, nefis kesbettiği cinayet sebebiyle sevaptan ve Cennetten mahrum ve memnu' kılınmasın.] demektir. Yahut b e s i l ; helâk ve hapsolmak manâsınadır. Buna nazaran manâ-yı âyet: [Onların nefsi kesbettiği kabayih-i ef'âl, cinayet ve küfür sebebiyle ebedî Cehennem'de hapis ve ihlâk olunmak korkusuna binaen Kur'ân'la onlara vaazet] demektir. Yahut b e s i l ; fezâhat ve rezil ve rüsvâ olmak manâsınadır. Buna nazaran manâ-yı nazım: [Onların nefisleri irtikâb ettiği cinâyat sebebiyle yevm-i kıyamette rezîl ve rüsvâ olunmak korkusuna binaen onlara Kur'ân'la ve Din-i İslâmla nasihat et ki, fezâhat ve rüsvalıktan kurtulsunlar] demektir; Zira; dinden maksad; nefsi mehlekeden kurtarmaktır.

وَإِن تَعْدِلْ كُلَّ عَدْلٍ لاَّ يُؤْخَذْ مِنْهَا أُوْلَئِكَ الَّذِينَ أُبْسِلُواْ بِمَا كَسَبُواْ لَهُمْ شَرَابٌ مِّنْ حَمِيمٍ وَعَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُواْ يَكْفُرُونَ ﴿70﴾

[Eğer sen o nefs-i âsîye için bilkülliye dünya metâını feda etmekle azaptan kurtarmak arzu etsen nefs-i âsîye mukaabilinde fidye alınmaz ve kabul olmaz ki, azaptan halâs olunsa. İşte şu dinlerini maskara ittihaz edenler kesbettikleri cinayetleri sebebiyle Cehennem'e teslim olunup

helâk olanlardır. Onlar için sıcak sudan şarap ve küfürleri sebebiyle azab-ı elîm vardır.]

Yani; dinini maskara ittihaz eden kimse, nefsini azaptan kurtarmak için bütün dünyayı fedâ etse kabul olunmaz. Binaenaleyh; o nefs-i âsîye için azaptan halâs olmak ihtimali yoktur. Zira; umuruna mütevelli ve azaptan necatına sa'yedecek bir velîsi veyahut şefaat edecek bir şefii olmadığı gibi azap mukaabilinde fidye de kabul olunmaz ki, fidye versin de azaptan kurtulsun. İşte bu misilli nüfus-u âsiye kesbettikleri cinayetleri sebebiyle ihlâk olunup Cehennem'e teslim olanlardır. Onlar için Cehennem'de karınlarını yakıcı sıcak sudan şarap ve elem verip acıtıcı azap vardır. Zira; küfrettiklerinden küfrün cezasını göreceklerdir.

(وَإِن تَعْدِلْ كُلَّ عَدْل) , (وَإِن تَعْدِلْ كُلَّ قدية) demektir ki, «Azaptan kurtarmak için her türlü fidye versen o fidye ondan kabul olunmaz» demektir.

***

Vâcib Tealâ dinlerini maskara ittihaz eden kâfirlerin Cehennem'de hapsolunacaklarını beyandan sonra din olarak ittihaz ettikleri putperestliği red ve iptal etmek üzere :

قُلْ أَنَدْعُو مِن دُونِ اللهِ مَا لاَ يَنفَعُنَا وَلاَ يَضُرُّنَا وَنُرَدُّ عَلَى أَعْقَابِنَا بَعْدَ إِذْ هَدَانَا اللهِ كَالَّذِي اسْتَهْوَتْهُ الشَّيَاطِينُ فِي الأَرْضِ حَيْرَانَ

buyuruyor.

[Yâ Ekrem-er Rusûl ! Sen putlara ibadete davet eden müşriklere hitaben de ki, «Biz Allah'ın gayrı bize menfaat ve mazarrata muktedir olmayan putlara ibadet mi edelim? İbadet olunacak ma' bud ibadet eden kimseye

menfaata ve ibadeti tefkeden kimseye mazarrata muktedir olmalı değil mi? Biz birtakım âcizlere ibadet edelim de Allah-u Tealâ bizi tevhidine hidayette kılıp tarîk-ı savâba irşad ettikten sonra, arkasın arkaya ökçelerimizin üzerine şirke mi dönelim? Eğer sizin davetinize icabet eder imandan küfre avdet edersek şol kimse gibi oluruz ki, o kimseyi şeytanlar iğfal eder, alır götürür, arzın bir tenhâ mahalline hayran ve mütereddid olduğu halde atıverir. Ne yapacağını bilmez, şek içinde dünya ve âhiret hasretinde helâk olur gider.] Bizim de onun gibi mütereddid bir halde şaşkın ve perişan olmaklığımızı mı istersiniz ve â'lâ olan imandan ednâ olan şirke mi inelim ve sevaptan hatâya mı gidelim?» demekle mezheplerinin mezheb-i şeyâtîn olduğunu kendilerine tebliğ et ki, mezheplerinin bâtıl olduğunu bilsinler, ve ehl-i hidayeti dalâlete davet etmekten vazgeçsinler.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile insanda asıl olan cehildir. Marifet-i ilâhiye ve evsaf-ı celileyle muttasıf olup, ilim ve irfan sahibi olduktan sonra cehalete rücu etmek insan için mertebe-i ulyâdan mertebe-i süflâya tedenni demektir. Bu ise zevilukulün sânı değildir.

Böyle denâeti irtikâb eden kimsenin şeytan'ın berr ü beyabana atıverip de hayran olarak mütereddid kalan ve ne yapacağını bilmeyen kimse gibi olacağını Cenab-ı Hak bu âyetle beyan buyurmuştur.

Dininden irtidad edenler; hidayetten sonra cehalet ve dalâlete rücu' edip şek içinde kaldıkları için m ü r t e d denmiştir. (اسْتَهْوَتْهُ الشَّيَاطِينُ فِي) ,

(ذهبت به الشَّيَاطِينُ) manâsınadır ki, «Şeytan o kimseyi aldı götürdü. Şenlikleri ve yüksek bir mahalden ıssız ve engin bir mahalle attı, o kimse de hayrette kaldı, ne yapacağını şaştı» demektir.

لَهُ أَصْحَابٌ يَدْعُونَهُ إِلَى الْهُدَى ائْتِنَا قُلْ إِنَّ هُدَى الله هُوَ الْهُدَىَ وَأُمِرْنَا لِنُسْلِمَ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿71﴾
وَأَنْ أَقِيمُواْ الصَّلاَةَ وَاتَّقُوهُ وَهُوَ الَّذِيَ إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿72﴾

[Şeytan'ın iğvâ ve idlâl ettiği cihetle mütahayyir olan kimse için musahabet eder ahbabı ve yârânı vardır. Onu rüşd ve hidayete davet eder ve derler ki «Gel bize sözümüzü dinle. Zira; biz tarik-i müstakim ve cadde-i savab üzerindeyiz. Bize tebaiyet edersen selâmet bulacaksın.» Halbuki onların bu rüşd ve salâha davetlerini asla kabul etmez, belki şeytan'ın arkasına gider, hayrette kalır. Şu halde habibim ! Sen de ki, «Ancak hidayet; Allah'ın hidayetidir. Çünkü; hâdî-i hakikî Allah-u Tealâ'dır. Binaenaleyh; Allah'ın hidayetinin gayrı hidayetin tesiri olamaz ve hidayet-i ilâhiye eseri olarak âlemlerin Rabbisine tefviz-i umur etmek, muti' ve münkad olmak ve salât-ı mefruzayı ikaame etmek ve muharremâttan içtinapla Allah'a ittikaa eylemekle emrolunduk. Allah-u Tealâ şol zat-ı eceli ü a'lâdır ki, ancak onun cânib-i manevîsine siz haşr olunursunuz» demekle hakikati beyan et.]

Yani: Şeytan'ın iğfâliyle dalâleti ihtiyar eden kimseyi hida yete davet ederi ahbapları bulunursa da, sözlerini dinlemez ve dalâlden vazgeçmez. O halde habibim ! Sen bu gibi adamlara de ki, «Hidayet; ancak Allah'ın resûlü üzerine inzal buyurduğu din-i İslâm'dır ve bizler âlemlerin Rabbine itaat, namazı ikaame ve Allah'tan korkmakla me'muruz. Zira; sizin haşrolunacağınız ancak Allah'ın huzur-u manevîsidir, başka melceniz yoktur. Şu halde huzur-u ilâhiye varacağınızı düşünün ve ona göre tedârikte bulunun» demekle doğru yolu göster.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile Vâcib Tealâ bu âyette evvelâ; hidayetin ancak hidayet-i ilâhiye ve insana nafi' olan din-i İslâm ve iman olduğunu beyanla imana terğib etti. Saniyen; din-i İslâmın erkân-ı mühimmesi ve ibâdât-ı bedeniyenin reisi olan salâtla emir buyurdu. Sâlisen; ittikaayı emirle menhiyatın kâffesini terkin lüzumuna işaret etti. Çünkü; menhiyatı tamamen terketmeyince ittikaa hasıl olamaz. Râbian; bu ibadetin ecr ü mesûbâtını iktitâfa işaret için hasrı beyan buyurmuştur ki, haşrolmasa ibadâtın ve menhiyatı terkin faydası olamaz. Çünkü; herkes ibadetinin sevabını ve kabahatinin azabını haşrile görebilecektir.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile emr-i ilâhiye şiddetle imtisalin lüzumuna işaret için Vâcib Tealâ bu âyette âlemlerin Rabbisi olduğunu beyan buyurmuştur. Çünkü âmir; âlemlerin Rabbisi olunca me'mur olan kimselerin de Rabbisi olduğundan herkesin Rabbisinin emrine elbette imtisal etmesi lâzımdır. Çünkü; abd için Rabbi Tealâ'nın emrine imtisalden başka çare yoktur.

***

Vâcib Tealâ abede-i esnâmın tarikatlarının butlanını beyan ettiği gibi vahdaniyetin delillerini dahi beyan etmek üzere:

وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضَ بِالْحَقِّ وَيَوْمَ يَقُولُ كُن فَيَكُونُ قَوْلُهُ الْحَقُّ وَلَهُ الْمُلْكُ يَوْمَ يُنفَخُ فِي الصُّوَرِ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ وَهُوَ الْحَكِيمُ الْخَبِيرُ ﴿73﴾

buyuruyor.

[Nasıl ittikaa olunmasın, elbette ittikaa ve itaat lazımdır. Zira; Allah-u Tealâ sol zat-ı eceli ü âlâdır ki, semâvât ve arzı hakka mukaarin, hikmet ve maslahata muvafık muhkem olarak icad etti ve irade-i ilâhiyesi taalluk edip âlemi halkı murad buyurduğu şol günde vuku buldu ki, o günde semâvât ve arza ol dedi, onlardan herbiri vücut buldu. Emr-i ilâhiden vücutları asla taahhur etmedi. Zira; emri haktır. Tahallüf mümkün değildir. Emrine muhalefet asla tasavvur olunmaz. Yeri ve göğü halk etmek hususunda kavli haktır, Zira; semâvât ve arzın mülkü ancak onundur. İcad ve tasarrufu ona aittir. Onun gayrı bir mülk sahibi yoktur. Sûr, İsrafil tarafından üfürüldüğü günde mülk onundur. Çünkü; gaaibe ve hâzıra âlimdir. Olmuş ve olacak, gelmiş ve gelecek cümlesini bilir. Zira;

Allah-u Tealâ ef'âlini itkan üzere icad eder hakim ve her şey i bilici habîrdir.]

Yani hidayet; ancak Allah'ın hidayetidir. Zira; o Allah-u Tealâ semâvât ve arzı hak olarak halketti ve bu âlemlere ol dediği günde derhal oldu ve herşeye emri ve sözü daima haktır. Çünkü; emri hilâfında birşey olmak ihtimali yoktur. Ve sûra üfürüldüğü gün cümle mevcudatın mülkü onundur. Zira; hâzırı ve gaibi bilir bir hakîm ve habîrdir.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile hallâk-ı âlem; semâvât ve arzın ve cümle kâinat ve mevcudatın maliki olduğu cihetle halkı hakka mukaarindir. Zira; mülkünde sahib-i tasarruftur ve her ne yapsa kendi hakkında tasarruf olduğundan vakıa mutabıktır. Binaenaleyh; abes ve bâtıl değildir.

Yevm-i kıyamette bir muarız ve müdafi bulunamayacağına işaret için yevm-i kıyamette mülk kendine mahsus olduğunu beyan buyurmuştur.

Vâcib Tealâ kudret-i kâmilesini ve cemi' malûmata âlim olduğunu beyanla muti' ile âsî beynini tefrik edeceğine ve mutia sevap ve âsiye ikab eyleyeceğine işaret buyurmuştur. Çünkü; cemi' cüz'iyâta âlim olmasa muti' ile âsî beynini tefrik etmezdi. Binaenaleyh; a'malin cezasını tertipte hatâ olurdu. Vâcib Tealâ ilmini ve kudretini beyan buyurdu ki kavli hak ve hükmü sadık ve sevap ve azabının tevzii adalet üzere olup zulüm ve abesten beri olacağını beyan buyurmuştur

***

Vâcib Tealâ vahdaniyetine delillerini beyan ettiği gibi İbrahim (A.S.)'ın pederine vaki olan müdafaasını beyanla müşriklerin kelâmlarını red ve mezheplerini dahi iptal etmek üzere :

وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ لأَبِيهِ آزَرَ أَتَتَّخِذُ أَصْنَامًا آلِهَةً إِنِّي أَرَاكَ وَقَوْمَكَ فِي ضَلاَلٍ مُّبِينٍ ﴿74﴾

buyuruyor.

[Zikret yâ Ekrem-er Rusûl ! Şol zamanı ki, o zamanda İbrahim (A.S.) pederi Âzer'e dedi ki, sen putları ma'budlar mı ittihaz edersin? Ben seni ve kavmini açık bir dalâl içinde görüyorum.] Zira; kaadir-ü kayyûm olan Allah-u Tealâ'ya ibadeti terkle birtakım âciz ve hasîs olan eşyâ-yı deniyeye ibadet ediyorsun. Bu ise dalâlden başka birşey değildir, demekle pederini imana davet etti.

İbrahim (A.S.)'ın pederinin ismi (Târah) olmasına dair bazı rivayet varsa da bu âyet pederinin isminin (Âzer) olduğunu beyan etmiştir. (Âzer) puta taptığından, İbrahim (A.S.) pederine muâraza ederek «Seni ve kavmini tarîk-ı haktan çıkmış meydanda bir dalâl içinde görüyorum» demiştir ki, mezheplerinin batıl olduğunu beyanla tarîk-ı hakka ircâa çalışmıştır. Fakat (Âzer) kendi iradesini hidayete sarf etmediği için, oğlunun sa'yi faydasız kalmıştır. Zira; hidayeti tevfik edecek Allah'tır. (Âzer)'in Küfe civarında (Kevsâ) namında bir karyeden olduğu mervidir. İbrahim (A.S.) Araplar indinde muhterem ve fazlü kemali müsellem ve kendilerini neseb cihetinden İsmail (A.S.)'a nispet ettiklerinden her cihetle sünnetine ve âdetine riayet etmek istediklerine binaen Cenab-ı Hak müşriklere onun kelâmıyla ihticac buyurmuştur ki, «Şirki terk ve ma'budun bilhakka İbrahim (A.S.) gibi ibadet etsinler, yoksa pederi Âzer gibi olmasınlar» demektir.

İbrahim (A.S.) Vâcib Tealâ'ya olan ahdini tamamiyle ifa ettiğinden Vâcib Tealâ onun kadrini bilûmum milletler beyninde terfi buyurmuştur. Binaenaleyh; cemi' milel İbrahim (A.S.)'a ihtiram ederler ve sünnetini ihya etmek isterler, lâkin ihyanın tarikini bilmezler. Zira; mürur-u zamanla din-i İbrahim'in ahkâmı kaybolmuş ve erbabı kalmamış ve bu cihetle küfür ve dalâlet yolları açılmış ve bilhassa putperestlik Araplar arasında meydan almıştır.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile putperestlik eski bir mezheptir. Hatta Nuh (A.S.)'dan evvel mevcut olduğundan Nuh (A.S.) da halka tevhidi tebliğ için ba's olunmuştur. Zira; putperestlik batıl ve şirk-i mahz olduğu cihetle Cenab-ı Hak Hz. Nuh'u tarîk'i hak olan tevhide davet için göndermiş ve o da davet etmiştir. Hz. Nuh'un tarîk-ı tevhide davet etmesi üzerine nâs iki kısma ayrılıp, bir kısmı muvahhid, diğer kısmı müşrik olmuştur. Müşrikler de iki kısımdır: Bir kısmı yıldızlara, diğer kısmı da putlara ibadet ederlerdi. Binaenaleyh; Nuh (A.S.)'ın davetine icabet edenler gazab-ı ilâhiden kurtuldu. İcabet etmeyenler mahallinde beyan olunacağı veçhile gazab-ı ilâhiye mazhar olarak tufanla gark oldu gitti.

Yıldızlara ibadetin sebebi; âlem-i süflide olan havadisin yıldızlara merbut olduğunu gördüklerinden, yıldızların vâcib-ül vücud olduğuna kaani oldular. Zira; şemsin kurbiyeti ve bu'diyeti sebebiyle fusûl-ü erbaa hasıl olur ve fusûl-ü erbaada ayrı ayrı ahhâmlar carî olduğundan eflâki ve eflâkte olan yıldızları bu âlem-i mükevvenâtın müdebbiri addererek ma'bud itikaadına kadar ileri gittiler ve yıldızların aralık aralık kaybolmasından onların suretlerini yaparak putlar icad ettiler.

İnsanların bir kısmı da âlemin müdebbiri melekler diyerek, meleklere ve meleklerin suretlerine ibadet ederler ve âlemde carî olan rızk, ecel, yağmur, hastalık ve afiyet gibi mühim meselelerin herbirine bir melek müdebbir olduğunu itikad ettiklerinden, herbirinin suretinde farzettikleri putlardan o surette olan meleğin vazifesini kendi itikadlarınca melek suretinde 'yaptıkları ve taptıkları putlardan isterler ve onlardan istimdad ederlerdi.

Bazı insanlar ve kavimler de büyük addettikleri ve pek ziyade sevdikleri kimselerin unutmamak üzere suretini yapıp, ara sıra ona ta'zîm ederlerken, fart-ı muhabbetlerini ibadete kadar ileri götürmüşler ve sonra gelenler, evvel geçenleri taklide devam ederken putperestlik âlemde intişar etmiş ve ekser-i akvam gûnâgûn te'villerle müptelâ olmuşlar ve her kavme nebiler gelerek bu halin menine çalışmışlarsa da rüşd ve hidayeti kabul èden az bulunmuştur. Bu hâl bizim

peygamberimiz (A.S.) efendimizin zamanında dahi carî olduğu gibi ilâ yevmil kıyam imtidad edip gitmektedir. Gerçi bu zamanda putlarınhakîkî ma'bud olduklarını itikad edenler âlemde pek az kalmışsa da yine birtakım te'vilâtla putlara ibadet edercesine uğraşanlar çoktur. Hususan şu zamanda ehl-i İslâmın haneleri âdeta Nasara haneleri gibi resimlerle dolu ve herbiri bir gûnâ te'vil ile müptelâdır. Her ne kadar bu gibi resimlere ibadet kasdıyla tazim yoksa da ihtiramkrâne herbirini bir mevki-i muallâda bulundurdukları da münker değil ve her zaman ve mekânda görülen ahvaldendir. Gerçi ehl-i İslâm onları ma'bud tanımazlarsa da tazim de bir hatadır. Çünkü; faydasız ve abesle iştigal olduğunda şüphe yoktur. Binaenaleyh; terketmek lâzımdır. Zira; fotoğraf bulundurmak ve tazim etmekte Nasârâ'ya teşebbüh vardır. Çünkü; bir şahsın suretini hanesinde bulunduran bir kimseye dünyada zerre kadar bir faydası olmadığı gibi âhirette ise birçok zararı bulunduğu hadîs-i nebeyî ile müspettir. Binaenaleyh; mümin olan kimse için bu misilli âdât-ı kefereden ihtiraz etmek lâzımdır. Zira şer'-i şerifin kabih addettiği şey her zaman kabîhtir.

***

Vâcib Tealâ İbrahim (A.S.) ın pederini din-i hakka davet edip putlara ta'nettiğini beyan ettiği gibi, İbrahim (A.S.) a semâvât ve arzın garaibini gösterdiğini beyan etmek üzere :

وَكَذَلِكَ نُرِي إِبْرَاهِيمَ مَلَكُوتَ السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضِ وَلِيَكُونَ مِنَ الْمُوقِنِينَ ﴿75﴾

buyuruyor.

[Biz İbrahim (A.S.) a putlara ibadetin kabih olduğunu gösterdiğimiz gibi semâvât ve arzın mülkünü ve acayip ve garaibini dahi gösterdik ki, o melekûtla akaaid-i hakka istidlal eylesin ve akaaid-i hakkı yakînen bilenlerden olsun.]

Yani; Biz Azîıriüşşan İbrahim (A.S.) a putlara ibadetin çirkin olup, akla ve nakle muhalif olduğunu lutûf ve keremimizle gösterdiğimiz gibi, yerde ve göklerde olan mülk-ü tâmmımızı ve acâib ve garâib-i sanatlarımızı gösterdik ki, vahdaniyetimize istidlal eylesin ve erbab-ı iykandan asla kalplerine şek târî olmayan zümreden olmakla kalb-i nebevileri mutmain olsun.

Fahr-i Razi ve Hâzin'in beyanları veçhile m e l e k û t ; mülk-ü azim manâsına mübalâğa içindir. Şu halde manâ-yı nazım: [Bu makamda semâvât ve arzın acâibini ve bedayi-i sanayiini ve onlarda mevcud olan bilûmum mahlûkaatı gösterdik] demektir.

Vâcib Tealâ İbrahim (A.S.) a semânın kapılarını açıp, semâda olan melekleri, sair mevcudatı, Arş-ı Â'lâ'yı, Kürsi'yi ve sair sanâyi-i garibeyi ve hatta Cennet-i A'lâ'da makaamını ve arzın kapılarını açıp arzda olan mevcudatı, acâib ve garaibi gözleriyle gösterdiği mervidir. Bunların cümlesini göstermekten maksat; azamet-i ilâhiyeye ve ceberût-u sübhâniyeye istidlal ile kendisi herşeyi görüp, Allah'ın kudret ve vahdaniyetini yakîn üzere bilenlerden olmasıdır. Melekût-u ilâhiyeyle vahdaniyete istidlalin nihayeti olmadığına ve âlemin her cüz'üyle ilelebed istidlal mümkün olduğuna ve düşündükçe istidlalin teceddüd edip, birbiri akabinde zuhur ederek her defasında, bir devre-i uhrâya gireceğine ve aynı cüzle evvelki istidlalin gayrı istidlal hasıl olacağına işaret için (نرا) teceddüd ve istimrara delâlet eden müzari sıyğasıyla varid olmuştur. Meselâ; Suyun vücuduyla Vâcib Tealâ'nın kudretine istidlal ederken, suda bir de kuvve-i elektrikiyenin zuhuru ve keşfi, istidlal için ikinci bir devre dahi küşad etmiştir.

Y a k î n ; teemmül ve tefekkürle hasıl olan ilimdir. Çünkü; insan iptidâ-yı halinde şek ve şüpheden hâlî olamaz, matlûp üzere delâil tekessür ve delâilde teemmül ettikçe şüphe zail olur ve kalpte itmi'nan ve istirahat hasıl olur. Matlûbun hak olduğunda şekki kalmaz. İtikaadiyâtta muteber olan da bu manâca itmi'nânın husulüdür. Binaenaleyh itikadda taklid; muteber değildir.

İbrahim (A.S.) a Vâcib Tealâ melekûtu gösterdiğinden şecaati ve celâdeti tezâyüd edip asla nâstan perva etmez ve emr-i dini tebliğde kimseden çekinmez bir halde kalbi metin olduğundan, Nemrud gibi zâlim ve gaddar bir melike karşı, melikin dinini zemmedip kendine ta'netmekten korkmamıştır. Binaenaleyh; Allah'ın inayetine istinad edenler her zaman şecaat ve salâbet sahipleridir. Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile İbrahim (A.S.) Nemrud isminde bir melik-i zâlimin zamanında dünyaya gizli olarak tulü' etmiştir. Çünkü; o zamanın kâhin ve müneccimleri o sene içinde bir çocuk meydana gelip, Nemrud'un dinini tağyir edip, mülkünü tahrip edeceğini haber vermeleri üzerine, Nemrud erkekleri hatunlara yakın olmaktan menetti, tarassut ve nezâret için on hâne başına gözcüler koydu ve taze doğan oğlan çocuklarının katlolunmasına emir verdi. Fakat irade-i ilâhiyeye birşey hail olamadığından vakt-i merhûnu gelince (Âzer)'e bir fırsat vermekle (Âzer) haremine yakın oldu. İbrahim (A.S.) validesinin rahmine düştü, velâdet zamanı geldi. Ufk-u saadetten İbrahim (A.S.) tulü' etti. Validesi götürdü, bir mağaraya emânet-i ilâhiye olarak tevdi eyledi ve fırsat buldukça gider emzirirdi. Bu minval üzere İbrahim (A.S.) kudret-i ilâhiyeyle az zaman içinde büyüdü ve vahdaniyeti istidlale iktidar geldi meydana çıktı ve din-i Nemrud'u iptal ve mülkünü tahrib eyledi. Binaenaleyh; İbrahim (A.S.) hükümet-i Nemrudiyenin inkırazına sebep olmuş ve bu suretle irade-i ilâhiye yerini bulmuştur.

***

Vâcib Tealâ vahdaniyeti istidlalinin keyfiyetini beyan etmek üzere:

فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ رَأَى كَوْكَبًا قَالَ هَذَا رَبِّي فَلَمَّا أَفَلَ قَالَ لا أُحِبُّ الآفِلِينَ ﴿76﴾ فَلَمَّا رَأَى الْقَمَرَ بَازِغًا قَالَ هَذَا رَبِّي فَلَمَّا أَفَلَ قَالَ لَئِن لَّمْ يَهْدِنِي رَبِّي لأكُونَنَّ مِنَ الْقَوْمِ الضَّالِّينَ ﴿77﴾

buyuruyor.

[Vakta ki gecenin karanlığı İbrahim (A.S.) üzerine setrettiyse, İbrahim (A.S.) Zühre veyahut Müşteri yıldızını parlayıp çıkar gördü ve kavmi yıldıza ibadet ettiklerinden onları ilzam ve iskât için «İşte şu yıldız benim rabbimdir» dedi ki, kavminin zu'm-u bâtıllarına zahirde mümâşâtla onları kelâmını dinlemeye meylettirdi. Bundan sonra mezkûr yıldız kaybolunca dedi ki, «Ben kaybolup giden şeylere muhabbet etmem. Zira; devamı yoktur. Devamı olmayan şey; rab ittihaz olunmaz. Çünkü; sebatı olmayınca ibadet edenlere menfaat ve ibadet etmeyenlere mazarrat etmek elinden gelmediğinden ma'bud ittihazına şayan değildir». Vakta ki, kameri tulü' edici olduğu halde görünce İbrahim (A.S.) dedi ki: «İşte şu benim rabbimdir». Vakta ki, ay gurub edip indiyse dedi ki, «Eğer benim rabbim bana hidayet verip tarik-i müstakime beni irşad etmezse, elbette ben dalâleti ihtiyar eden kavimden olurum.»] Bu sözüyle kavminin dalâleti irtikâb ettiklerine işaret etti ve kavminin mezheplerinin batıl olduğunu meydana koydu.

فَلَمَّا رَأَى الشَّمْسَ بَازِغَةً قَالَ هَذَا رَبِّي هَذَآ أَكْبَرُ فَلَمَّا أَفَلَتْ قَالَ يَا قَوْمِ إِنِّي بَرِيءٌ مِّمَّا تُشْرِكُونَ ﴿78﴾ إِنِّي وَجَّهْتُ وَجْهِيَ لِلَّذِي فَطَرَ السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضَ حَنِيفًا وَمَا أَنَاْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿79﴾

[Vakta ki, İbrahim (A.S.) güneş tulü' ederek sair kevâkibe galebe eder ve ziyası cümlesini ihata eder olduğu halde görünce dedi ki, «İşte şu parlayıp çıkan benim rabbimdir. Zira; büyüktür». Güneş batınca dedi ki, «Ey kavmim ! Sizin şirkettiğiniz şeylerin cümlesinden beriyim. Zira; ben kalbimin veçhini semâvât ve arzın halikına rabıtla edyân-ı batılanın cümlesini terk ve hakka meyledici olduğum halde tevcih ettim, çevirdim, ben müşriklerden değilim.»] İbrahim (A.S.) bu sözleriyle onların dinlerinden külliyen teberrî etti ve dinlerinin butlanını beyanla onların akide-i fâsidelerini meydana koydu.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile İbrahim (A.S.) iri yıldızlara rabbim dediği sözü cezmüzere kavmine ihbar tarikıyla değildir. Zira cezmen yıldıza rabbim demek küfürdür. Enbiyadan küfrün suduru; bilittifak mümtenidir. Çünkü; küfürden ismet-i ilâhiyeyle masumlar ve sûn-u samedânî ile masunlardır. İbrahim (A.S.) ın bu kelâmı pederini hakka davet ve putperestliğin kabih olduğunu beyan ve kavminin mezheplerinin butlanını zikrettikten sonra vaki olması dahi delâlet eder ki, bu sözü kat'i surette haber vermek üzere değildir. Belki İbrahim (A.S.) ın münazara ettiği kavmi yıldıza ibadet edip yıldızlara «Bizim rabbimiz» dediklerinden aynıyla onların kelâmını iade kabilindendir. Zira; münazarada hasmın kelâmını aynıyla iade edip, sonra iptal etmek âdettir. İbrahim (A.S.) da münazarada bu mesleği ittihaz etmiştir. Yoksa yıldızın rububiyetini haber vermedi, belki hasmın kelâmını hikâyeyle badehu iptal etti. Binaenaleyh; (هذاربى فى اعتقادكم) demektir ki, «Sizin itikaadınıza nazaran bu benim rabbim» demiştir. Yahut kelâmda istifhâm-ı inkârî mukadderdir. Yani; «Şu görülen yıldızlar benim rabbim mi? Nasıl oluyor ki, gurub edip biten şey benim rabbim olur ve siz bunların rab olduğunu nasıl itikad edersiniz?» demektir.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile u f û l ; ziyalı olan birşeyin kaybolup batmasıdır. Binaenaleyh; İbrahim (A.S.) yıldızların batmasıyla hadis olup, rab olmadıklarını ispat etmiştir. Yahut; Maksadı onların rububiyetini itikad ettikleri şeylerle kavmini istihza ve onların

itikadlarına muvafakat eder gibi görünmekle sözünü dinlemeye onları meylettirmektir. Zira; vehle-i ûlâda tevhide davet etse, nefret edeceklerini ve sözünü dinlemeyeceklerini bildiği için, onlara mümâşât göstermiş ve bu sureti onların mezheplerini iptale vesile ittihaz etmiştir. Ufûl edip biten şeyde hareket olup, harekette emmâre-i hudûs olduğundan, yıldızların ma'bud olmaya salâhiyeti olmadığını ufûl yani gurub etmeleriyle ispat etmiştir. Birşeye teveccüh etmek cihet iktiza ettiği cihetle, bu âyette teveccüh manâ-yı hakîkîsine hamlolunsa Cenab-ı Hakka cihet ispat etmek lâzım geldiğinden, bu âyette t e v c i h l e murad; ibadet ve taatımı tevcih ve kalbimi raptettim yahut kalbimin veçhini tevcih ettim demektir ki, «Ben kalbimi yeri ve gökleri halk eden hallâka raptettim» demektir.

***

Vâcib Tealâ İbrahim (A.S.) ın delillerini beyandan sonra mezhebinin sıhhatına işaret ve kavminin istidlalleri üzerine İbrahim (A.S.) ın irad ettiği kelâmını beyan etmek üzere :

وَحَآجَّهُ قَوْمُهُ قَالَ أَتُحَاجُّونِّي فِي اللهِ وَقَدْ هَدَانِ وَلاَ أَخَافُ مَا تُشْرِكُونَ بِهِ إِلاَّ أَن يَشَاء رَبِّي شَيْئًا وَسِعَ رَبِّي كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا أَفَلاَ تَتَذَكَّرُونَ ﴿80﴾

buyuruyor.

[İbrahim (A.S.) ın tevhide davet etmesi üzerine kavmi muhasame ve muâraza ettiler. Mezheplerinin sıhhatına deliller iradıyla İbrahim (A.S.) ı dinlerine davet ve putlarıyla tehdid etmeleri üzerine İbrahim (A.S.) dedi ki, «Siz muhakkak beni hidayette kılıp matlûba irşad ettiği halde vâhid-i hakikî ve Kaadir ü kayyûm olan Allah-u Tealâ hakkında benimle

muhasame mi ediyorsunuz? Ben sizin şirkettiğiniz putlardan hiçbir vakitte korkmam. İllâ, Allah-u Tealâ bana bir mazarrat murad etmek vakti müstesnadır.' Zira; menfaat ve mazarrat onun yed-i kudretindedir. Bana mekruh isabet etmesini dilerse isabet eder. Yoksa sizin ma'budlarınızın menfaat ve mazarrata iktidarları olmadığından, benim için onlardan çekinmek yoktur. Ancak rabbimden korkarım. Zira; rabbimin ilmi herşeye vâsidir. Putları ma'bud ittihaz eder de, âciz olduklarım düşünmez misiniz ve teemmül ve tezekkür edip de hakla bâtıl ve kaadirle âciz beynini tefrik ve temyiz etmez misiniz? Ne kadar ahmak kişilersiniz ki kaadir olan Allah'ı terk eder de, birtakım âcizleri ma'bud ittihaz edersiniz. Asla düşünceniz yoktur. »] demekle kavmini red ve mesleklerini iptal etti.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile İbrahim (A.S.) ın kavmi iki cihetle mücadele ettiler:

B i r i n c i s i ; «Biz âbâ' ve ecdadımızı bu din üzerine bulduk, O dini terkedemeyiz. Zira; biz onun hakkaaniyetini itikad ettik, ondan vazgeçemeyiz. Çünkü; babalarımız ukalâdandır. Onların dini elbette ma'kuldür» dediler ve şirk üzerine ısrarla tevhidi inkâr ettiler. İbrahim (A.S.) «Beni hidayette kılan Allah-u Tealâ hakkında mı bana ihticac edersiniz?» demekle cevap vermiştir.

İ k i n c i s i ; «Sen bizim ma'budlarımıza ta'nedersen elbette onlardan sana bir mazarrat isabet eder, korkarız senden, yazık ediyorsun kendine» dediler. İbrahim (A.S.) «Ben sizin şirk ettiğiniz ma'budlarınızdan korkmam. Zira; onların elinden menfaat ve mazarrat gelmez, âcizlerdir» demekle cevap vermiştir.

Fakat ömründe insana bazı arıza isabet etmek ihtimaline binaen İbrahim (A.S.) «Bana bir mazarrat gelirse Rabbimden gelir» demiştir ki, öyle arızaya tesadüf ederse putlarına isnad etmesinler için o arızanın. Allah'tan geleceğini beyan etmek üzere «İllâ Rabbimin bana birşey isabetini murad etmek vakti müstesna» demiştir. Çünkü; herşeyde

müessir-i hakîkî Allah-u Tealâ olduğundan insanlara isabet eden bilcümle mesâib ve hasenat Allah-u Tealâ'nın iradesi ve halkıyladır. Çünkü; Allah'ın iradesi haricinde hiçbir şey vücut bulmaz. Binaenaleyh; İbrahim (A.S.) hak olan itikaadın bu olduğunu kavmine tebliğ etmiştir.

***

Vâcib Tealâ İbrahim (A.S.) ın cevabının bakiyesini alâtarikül hikâye beyan etmek üzere :

وَكَيْفَ أَخَافُ مَا أَشْرَكْتُمْ وَلاَ تَخَافُونَ أَنَّكُمْ أَشْرَكْتُم بِاللهِ مَا لَمْ يُنَزِّلْ بِهِ عَلَيْكُمْ سُلْطَانًا فَأَيُّ الْفَرِيقَيْنِ أَحَقُّ بِالأَمْنِ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿81﴾

buyuruyor.

[Ben sizin şirkettiğiniz putlarınızdan nasıl korkarım? Zira; onların menfaat ve mazarrata iktidarları olmadığı cihetle korkmaya şayan değillerdir. Halbuki siz kaadir ü kayyûm olan Allah-u Tealâ'ya muhakkak şirkettiniz, korkmuyorsunuz. Ve Allah-u Tealâ'ya şirkinizin sıhhatına dair üzerinize hasma galebe edecek bir delil nazil olmadı. Bir delil-i aklî veya nakliye müstenid olmaksızın herşeye kaadir olan Allah-u Tealâ'ya şirkettiğinizden dolayı korkmazsınız da sizin âciz ma'budlarınıza ta'netiğimden dolayı ben mi korkacağım. Elbette korkmam. Lâkin siz korkmalısınız. Zira; benim ma'budum kaadir, sizin ma'budlarınız âciz olunca korkmaya şayan ve emniyete elyak olan şu fırkalardan hangisidir. Eğer bilirseniz emniyete şayan ve müstehak olan fırkayı bana haber verin.]

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile sultanla, murad; delâû ve berâhindir ki; Onların şirkleri bir delile müstenid olmadığını beyandan ibarettir. Yani «Benim sizi davet ettiğim tevhidin hakkaaniyetine delâil-i kat'iye mevcutken siz tevhidden imtinadan korkmuyorsunuz da, ben sizin mücerret taklidiniz ve zu'm-u fasidinizden ibaret olan şirklerinizden imtina ettiğim için neden korkarım?»

F ı r k a l a r la murad; müşrikler ve ?? muuahhidlerdir. İbrahim (A.S.) tezkiye-i nefisten ihtiraz için «Fırkalardan hangisi azaptan emin olmaya elyaktır» dedi, yoksa mütekellim sıyğasıyla «Hangimiz elyaktır» demedi.

***

Vâcib Tealâ İbrahim (A.S.) ın cevabından bakiyesini beyan etmek üzere:

الَّذِينَ آمَنُواْ وَلَمْ يَلْبِسُواْ إِيمَانَهُم بِظُلْمٍ أُوْلَئِكَ لَهُمُ الأَمْنُ وَهُم مُّهْتَدُونَ ﴿82﴾

buyuruyor.

[Yevm-i kıyamette azaptan emin olanlar şol kimseler ki, onlar Allah'ın vahdaniyetine iman ettiler de imanlarını zulm-ü manızdan ibaret olan şirkle karıştırmadılar. İşte şu evsafı haiz olanlar için yevm-i kıyamette azaptan emniyet vardır ve onlar tarik-ı savâba vâsıllardır.]

Yani; yevm-i kıyamette azaptan emin olan kimseler iki sıfatı cami olanlardır. İki sıfattan

b i r i n c i s i ; imandır ki, kuvve-i nazariyenin kemâli ve neticesidir. Zira delâili tetkikin neticesi; Allah-u Tealâ'nın vücudunu, kudretini ve vahdaniyetini tasdikle iman etmektir. Emniyete vesile olan

i k i n c i s ı f a t ; imanı zulümle karıştırmamaktır. Zira kuvve-i ameliyenin neticesi; bütün a'mali zulümden berî olmaktır. Zulümle karışmış olan amel safî olamaz ki, indallah makbul olmakla emniyete sebep olsun. Fâsık olan bir kimsenin fıskıyla beraber mümin olduğuna bu âyet delâlet eder. Zira; bu âyette Vâcib Tealâ zulmü terketmeyi emniyeti mucip olan imanın şartından kıldı. Eğer fıskı ve zulmü terketmok nefs-i imanda dahil olsa, zulüm lâfzının zikri abes olurdu.

Bu âyette z u l ü m ; şirk manâsınadır. Çünkü; Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile (Buhârî) ve (Müslim) Hazretlerinin beyanlarıyla İbn-i Mes'ud (R.A.) dan rivayet olunduğuna nazaran bu âyet nazil olunca, ashab-ı kiram me'yus olurlar ve derler ki, «İman etmekle beraber nefsine zulmetmeyen kimdir? Hangimiz zulmetmeyiz ve herbirimiz az ve çok nefsimize zulüm ve ibadette kusur ederiz. Şu halde bizim için emniyet yoktur» dediler. Resûlullah (S.A.) «Emniyete mani olan sizin hatırınıza gelen gibi amelde kusur olan zulüm değildir, belki emniyete mani olan zulüm; şirktir. Lokmanın oğluna nasihatında (ان الشرك لظليِم) dediğini işitmediniz mi?» buyurmuştur. Şu halde bu Hadîs-i şerife nazaran bu âyette zulüm le murad; şirk olduğuna delâlet eder. Bu âyet İbrahim (A.S.) ın kelâmından bakiye olmak ihtimali olduğu gibi İbrahim (A.S.) la kavmi beynini fasl için taraf-ı ilâhiden İbrahim (A.S.) ın sualine cevap olmak ihtimali de vardır. Her iki ihtimale nazaran, âyetten maksad; «Hangi fırka emniyete elyaktır?» sualine cevaptır. Binaenaleyh; emniyete elyak olan fırka, Allah-u Tealâ'ya iman edip şirkten berî olan fırka olmasını beyanla cevap verilmiştir.

***

Vâcib Tealâ İbrahim (A.S.) ın kavmini ilzam için sevketmiş olduğu delâili beyan ettiği gibi, o deliller sebebiyle İbrahim (A.S.) ın derecâtını terfi buyurduğunu dahi beyan etmek üzere :

وَتِلْكَ حُجَّتُنَا آتَيْنَاهَا إِبْرَاهِيمَ عَلَى قَوْمِهِ نَرْفَعُ دَرَجَاتٍ مَّن نَّشَاء إِنَّ رَبَّكَ حَكِيمٌ عَلِيمٌ ﴿83﴾

buyuruyor.

[Şu beyan olunan delâil bizim vahdaniyetimiz üzere delâlet eder hüccetlerimizdir ki, o hüccetleri kavmine galebe ve ilzam suretiyle iskât etsin için biz İbrahim (A.S.) a verdik. Dilediğimiz kullarımızın derecelerini biz yukarı kaldırır, ilim, hikmet, kuvvet ve kudret veririz ki, umur-u dinde sairlerine tefevvuk etsin. Zira; senin Rabbin Tealâ bazı kullarının derecelerini ref etmekte hakimdir ve herkesin isti'dad ve kaabiliyetini bilir] ve kaabiliyetine göre derecesini lûtfeder.

Vahdaniyete ve sair itikad-ı hak üzere delâil serdetmek ve tevhidin gayrı itikaadiyâttan nâsı meneylemek merâtibin a'lâsı ve derecâtın rif'atına sebeb-i kavî olduğuna bu âyet delâlet eder. Şu halde tetkik-i delâille meşgul olmak ve halkı tarik-ı müstakime sevketmek nübüvvetten sonra insan için ihraz olunacak merâtib ve mezâyânın en bâlâsıdır. Binaenaleyh; emribilmaruf ve nehy-i anilmünkerle meşgul olan zümrenin derecesi her zaman yüksektir. Şu halde d e r e c â t la murad; Fahr-i Razi'nin beyantna nazaran dünyada ilm ü irfan ve a'mâl-i sâliha, âhirette Cennet ve sevaptır ki, hulâsası rıza-yı ilâhiye nail ve cemâl-i bâkemâlini müşahedeyle müşerref olmaktır ve insan için bundan daha büyük bir mertebe olamaz.

***

Vâcib Tealâ İbrahim (A.S.) ın derecelerini terfi ettiğine işaretten sonra İbrahim (A.S.) a vermiş olduğu nimetlerinden bazılarını ta'dâd etmek üzere :

وَوَهَبْنَا لَهُ إِسْحَقَ وَيَعْقُوبَ كُلاًّ هَدَيْنَا وَنُوحًا هَدَيْنَا مِن قَبْلُ وَمِن ذُرِّيَّتِهِ دَاوُودَ وَسُلَيْمَانَ وَأَيُّوبَ وَيُوسُفَ وَمُوسَى وَهَارُونَ وَكَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ ﴿84﴾

buyuruyor.

[Biz Azîmüşşan İbrahim'e lûtf u kerem ve fazl u ihsanımızdan İshak'ı ve Yakub'u verdik. Onlardan herbirini tevhidimize îsâl ettik ve İbrahim (A.S.) dan evvel cedd-i a'lâsı olan Nuh (A.S.) ı dahi hidayette kıldık ve tarik-i tevhide îsâl ettik ve İbrahim (A.S.) ın zürriyetinden Dâvûd, Süleyman, Eyyûb, Yusuf, Musa ve Hârûn (A.S.) ı hidayette kıldık. Şu isimleri ta'dad olunan enbiyayı hidayette kıldığımız gibi erbâb-ı ihsanı hüsn-ü ceza ile cezalandırırız.]

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile Vâcib Tealâ'nın İbrahim (A.S.) a vermiş olduğu nimetlerin pek büyük olduğuna işaret için azamete delâlet eden mütekellim maalgayr sıyğasryla irâd buyurmuştur. İbrahim (A.S.) ın nimetleri çoktur. Çünkü; Cenab-ı Hak kendini enbiya neslinden halkettiği gibi ilâ yevm-il kıyam şeref-i nübüvveti neslinde ibkaa ettiği cihetle nâsın eşrefi kıldı. Zira; insan için bundan büyük sürür ve şeref olamaz.

Beyzâvî'nin. beyanı veçhile babanın şerefi evlâdına şeref olduğuna işaret için Nuh (A.S.) ı hidayette kıldığını Vâcib Tealâ İbrahim (A.S.) ın nimetlerinden ma'dud kıldı. Zira; İbrahim (A.S.) Nuh (A.S.) neslindendir. Binaenaleyh; insanın büyük bir zata mensup olup da o zatın şerefini kendinde muhafaza etmesi insan için meziyet-i âliyedendir. İshak (A.S.) İbrahim (A.S.) ın sulben oğlu ve Yakub (A.S.) oğlunun oğlu yani İshak (A.S.)ın oğludur. Bu makamda maksud; Benî İsrail'in nebilerini zikretmek olduğundan İbrahim (A.S.)ın sulben diğer oğlu İsmail (A.S.) zikrolunmamıştır. Çünkü; İsmail (A.S.) ın neslinden bizim peygamberimiz Muhammed (S.A.) i nebi ba's etmiştir. Bu makamda Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bizim nebimizi zikretmek makaama muvafık değildir. Zira;

Allah-u Tealâ resûlüne emir buyurdu ki, İbrahim (A.S.)'a şirki terk ve tevhide devam ve ısrarı sebebiyle niam-ı cesîme verdiğini ve cümle-i nimetlerinden pek büyüğü, neslinden enbiyâ-yı kiramın ba's olunduklarını beyanla Arap üzerine ihticac etsin ve bu ihticâcı sebebiyle Arap'tan şirki izale eylesin. Çünkü Arap; İbrahim (A.S.) ı teslim ettiklerinden menâkıbını beyanla tevhide davet etmek kalplerine mülayim olduğu cihetle Cenab-ı Hak bu mesleği resûlüne irâe buyurmuştur. Müşriklere İbrahim (A.S.) ın menâkıbını beyan sırasında Resûlullah kendini dahî İbrahim (A.S.) ın menâkıbı cümlesinden addetmek, Arapların huşunet ve şiddetlerini arttıracağından o meyanda nefs-i nebevileri zikrolunmamıştır.

H i d a y e t le murad; din-i hakka ve marifet-i ilâhiyeye ve onun teferruatına hidayettir. Enbiyâ-yı ızâm tarik-i hakka vâsıl olmak için sa'y-i beliğle sa'ylarıyla kendi nefislerine ve nâsı irşadla halka ihsan ettiklerinden Cenab-ı Hak muhsinlerin cezasıyla cezalandırdığını beyan buyurmuştur ki, herkes kendinin gerek nefsine ve gerek gayra ihsan eden zümreden olmasına sa'y etsin.

وَزَكَرِيَّا وَيَحْيَى وَعِيسَى وَإِلْيَاسَ كُلٌّ مِّنَ الصَّالِحِينَ ﴿85﴾

[Azen b. Berkiyân'ın oğlu (Zekeriyâ) ve Zekeriyâ'ınn oğlu (Yahya) ve Meryem'in oğlu (İsa) ve Sinan'ın oğlu (İlyas) şu zikrolunan enbiya (A.S.) dan herbiri salihler zümresindendir.] Zira; bunların herbiri dünyadan i'raz etmiş, zühd ü takva ile meşgul olmuş, sıfat-ı insaniyete lâyık olan şeyi işlemiş ve lâyık olmayan şeyleri terketmiş olduklarından salâhla muttasıf olmuşlardır.

Hz. Hasan ve Hüseyn (R.A.) nın Resûlullah'ın zürriyetinden olduğuna bu âyet delâlet eder. Zira; Cenab-ı Hak İsa (A.S.) ın validesi cihetinden İbrahim (A.S.) ın zürriyetinden olduğunu beyan buyurunca Hasan ve

Hüseyin (R.A.) nın da valideleri cihetinden Resûlullah'ın zürriyetinden oldukları sabit olur. Çünkü; valide cihetine zürriyet ıtlakına âyet-i celile delâlet etmiştir. Binaenaleyh; Hz. Hasan ve Hüseyin zürriyet-i nebeviyedendir.

Fahr-i Razi'nin beyanına nazaran (Haccac-ı Zâlim) «Hasan ve Hüseyin Resûlullah'ın zürriyetinden değillerdir. Zira zürriyet; baba cihetinden sabit olur, ana cihetinden zürriyet sabit olmaz» deyince (Ebu Ca'fer Bakır) bu âyetle Hz. Hasan ve Hüseyin (R.A.) nın Resûlullah'ın zürriyetinden olduklarını ve ana tarafından da zürriyet sabit olduğunu ispat etmiş ve Haccac da teslim etmiştir. Zürriyetin kız evlâdının nesline de şamil olduğu Beyzavi'nin cümle-i beyânâtındandır.

وَإِسْمَاعِيلَ وَالْيَسَعَ وَيُونُسَ وَلُوطًا وَكُلاًّ فضَّلْنَا عَلَى الْعَالَمِينَ ﴿86﴾

[İbrahim (A.S.) ın oğlu İsmail ve Ahtub'un oğlu Elyesâ ve Meta'nın oğlu Yunus ve İbrahim (A.S.) ın biraderi Hârâ'ının oğlu Lût şu.ta'dâd olunan enbiya (A.S.) dan herbirerlerini Biz Azîmüş-şan zamanları âleminin cümlesi üzerine tafdil ettik.]

Fahr-i Razi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran bu âyet-i celile enbiyâ-yı izamın melâike üzerine tafdil olunduklarına delâlet eder.

Zira; âlem Allah-u Tealâ'dan maada mevcudatın kâffesine şâmil olup, mevcudat içinde melekler de dahil olduğundan enbiyanın melekten efdal olmasına delâleti sarihtir.

وَمِنْ آبَائِهِمْ وَذُرِّيَّاتِهِمْ وَإِخْوَانِهِمْ وَاجْتَبَيْنَاهُمْ وَهَدَيْنَاهُمْ إِلَى صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ ﴿87﴾

[İsimleri zikrolunan enbiyanın babaları ve zürriyetleri ve kardeşlerinden bazılarını envâ-ı nimetlerimizle tafdil ve onları lûtf u keremimizle ihtiyar ve doğru yola hidayette kılıp tarık-ı savaba irşad ettik.]

Bu âyette enbiyâ-yı izamın bazılarının pederlerinde ve bazılarının zürriyetlerinde mümin olmayanlar bulunduğuna işaret için ba'za delalet eden (من) lafzıyla varid olmuştur.

***

Vâcip Tealâ enbiyâ-yı izamdan zikrolunanların mezhepleri ve meslekleri ve dinlerinin esası tevhid olduğunu beyandan sonra ancak iktidaya şayan bu meslek olduğuna işaret etmek üzere :

ذَلِكَ هُدَى اللهِ يَهْدِي بِهِ مَن يَشَاء مِنْ عِبَادِهِ وَلَوْ أَشْرَكُواْ لَحَبِطَ عَنْهُم مَّا كَانُواْ يَعْمَلُونَ ﴿88﴾

buyuruyor.

[İşte enbiyanın takarrubuna sebep olan din ve tevhid; Allah'ın hidayetidir. Bu hidayetle kullarından dilediğini Allah-u Tealâ hidayette kılar, matlubuna îsâl eder. Hidayet-i ilâhiyenin gayrıda matluba vuslat yoktur. Şu hidayette kıldığımız zevat bilfarzı vettakdir tevhidi bırakıp da şirketmiş olsalardı, müddet-i ömürlerinde işledikleri amellerinin sevabı onlardan zayi' ve batıl olur, asla faydasını görmezlerdi.]

Bu âyet-i celileden maksad; müşrikleri tehdidle şirkten menetmektir. Zira; indallah derecât-ı âliyeye vasıl ve mertebe-i nübüvvete nail olmuş

olan enbiyadan şirk sudur etmiş olsa, envâ'-ı hayratlarım iptal edince âhad-ı nâstan şirk sudur ederse, daha fena olacağı bedahettedir.

Hulâsa; hidayet ve doğru yol ancak tevhid ve iman-ı sadık olduğu ve kullarından iradesini hidayete sarfedenlerin Allah-u Tealâ'nın hidayette kılacağı ve hidayetten sonra şirkedenlerin amelleri bilkülliye batıl olup, faydasını göremeyecekleri bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ enbiyâ-yı izamdan isimleri zikrolunan zevât-ı kirama ihsan etmiş olduğu nimetlerden bazılarını beyan etmek üzere:

أُوْلَئِكَ الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنُّبُوَّةَ فَإِن يَكْفُرْ بِهَا هَؤُلاء فَقَدْ وَكَّلْنَا بِهَا قَوْمًا لَّيْسُواْ بِهَا بِكَافِرِينَ ﴿89﴾

buyuruyor.

[İşte şu evsaf-ı cemileleri zikrolunan zevat şol kimselerdir ki, biz onlara zahir ve batını tehzib ve ahkâm-ı şer'iyeyi beyan eder kitap ve hakla batıl beynini tefrik eder hüküm ve erbab-ı şek ve dalâli irşad edecek nübüvvet verdik. Eğer şu kâfirler enbiyâ-yı kiramın nübüvvet, kitap ve hükümlerine küfrederlerse biz muhakkak o ahkâma riayeti bir kavme tevdi ve o kavmi ahkâmı muhafazaya tevkil ettik ki, o kavim enbiyaya asla küfredici olmadılar.]

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile k i t a p la murad; ilm-i kesir h ü k ü m le murad; enbiyanın nâs üzerine hükkâm olmalarıdır. Çünkü; nâs üzerine hâkim; üçtür:

B i r i n c i s i ; ulemadır. Zira ulema; nâsın bâtınlarına ve rûhlarına hükmederler.

İ k i n c i s i ; rüesâ-yı hükümettir ki, nâsın zahirine kahr u galebeyle hükmederler.

Ü ç ü n c ü s ü ; enbiyâ-yı kiram hazarâtıdır ki, Allah-u Tealâ onlara bâtınlarında tasarrufa kâfi ilim, irfan ve kuvve-i kudsiye verdiği gibi zahirlerinde de tasarrufa kâfi kudret ve müknet vermiştir. Binaenaleyh; bu âyette Vâcib Tealâ enbiyâ-yı ızâma kitap ve hüküm verdiğini beyan buyurmuştur ki, hem batına hem de zahire hâkim olan ancak enbiyâ-yı izam hazarâtıdır. Çünkü; diğer iki sınıftan ulema yalnız batına ve rüesa ise yalnız zahire hükmederler.

K i t a b a v e e n b i y a y a k ü f r e t m e y e n k a v i m le murad; ehl-i Medine'dir, yahut ashab-ı kiramdvr diyenler varsa da esah olan ehl-i imanın kâffesi dahildir ve her nebinin ümmetinde dahi ahval böyle cereyan etmiştir.

Bu âyette Vâcib Tealâ resûlüne nusretini ve Kureyş'i kahır ve tedmir edeceğini vaadla resûlünü tesliye ve Kureyş'i tehdid etmiştir. Çünkü; «Onlar küfrederse yerlerine küfretmedik bir kavim getirir kitabın ahkâmına riayeti onlara tevdi ederiz» demek; «Onların mahv ü münkariz kılınacağını haber» vermektir ki, akıbet haberin mazmunu aynıyla zuhur ettiğinden Eesulullah için mucizedir. Kureyş'in bir kısmı iman etmekle himaye-i Resûlullah'ta kaldılar, kitaba ve enbiyaya küfretmeyen kavim zümresinden oldular; diğer bir kısmı da şirke ısrar ettiler ve kılıçtan geçmekle mahv ü münkariz oldular.

***

Vâcib Tealâ enbiya-yı kirama kitap, hüküm ve nübüvvet verdiğini beyan ettiği gibi onların meslek ve hidayetlerine iktida ile Resûlullah'a emretmek üzere :

﴿أُوْلَئِكَ الَّذِينَ هَدَى اللهِ فَبِهُدَاهُمُ اقْتَدِهْ قُل لاَّ أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِنْ هُوَ إِلاَّ ذِكْرَى لِلْعَالَمِينَ ﴿90﴾

buyuruyor.

[İşte şu müşarünileyhim olan enbiya-yı sabıka şol kimselerdir ki, Allah-u Tealâ onları hidayette kıldı. Binaenaleyh; habibim! Ancak emr-i tevhidde onların hidayet ve mesleklerine iktida et. Zira; ehl-i tevhidin cümlesinin maksadı birdir. İtikaadiyâtta cümle enbiyanın şeriatı müsavidir. Şu halde habibim ! Sen onlara «Ben tarik-i tevhidi beyan ve hakkı tebliğde sizden ücret taleb etmem. Binaenaleyh; malınıza tamaım yoktur. Zira; tebliğimden maksad olmadı, illâ âlemlere vaaz ve nasihat oldu. Şu halde dinleyin sözümü, kabul edin tevhidi» demekle maksadın mücerret onların salâh-ı halleri olduğunu kendilerine beyan et.]

Fahr-i Razi ve Beyzavi'nin beyanları veçhile bu âyette iktidasıyla Resûlullah'ın memur olduğu h i d a y e t le murad; enbiyanın şeriatlarında ihtilâf etmeyen usul-ü itikaadiye ve emr-i tevhiddir. Yoksa ihtilâfı caiz olan furu-u a'mâlde iktida ile emir değildir. Ahlâk-ı hamidede ve süfehânın emri tebliğde ezalarına sabır ve kusurlarını affetmek ve şirki iptale sa'yeylemek gibi umur-u esasiyenin hepsi iktidada lâzım olan şeyler cümlesindendir.

Bu âyet-i celile bizim peygamberimizin cümle peygamberlerden efdal olduguna delâlet eder. Zira; enbiya-yı kiramdan herbiri bir hasletle mümtazdır. Meselâ; Dâvûd ve Süleyman (A.S.) nimet üzere şükürle meşgul olanlardandır. Eyyûb (A.S.') belâya sabırla meşgul ve Yusuf (A.S.) her ikisini cem' edenlerdendi. Musa (A.S.) mucizat-ı kaahire sahibi ve Zekeriyâ ile Yahya ve İsa (A.S.) zühd ü takva sahipleridir. Cenab-ı Hakkın resûlüne bunların cümlesinin hidayetlerine iktida ile emri her cümlesinin hasletlerini cem' etmekle emir olduğundan cemisinde mevcûd olan

fezailin Resûlullah'da cem' olmasını iş'âr ettiği cihetle cümlesinden efdal olduğuna işaret etmiştir. Zira; herbiri bir hasletle mümtaz olduğu halde Resûlullah'ın cümle enbiyanın hasletleriyle muttasıf olması cümlesinden mümtaz ve efdal olmasına delâlet eder. Şu halde ümmetinin de efdal-i ümem olması lâzım gelir.

***

Vâcib Tealâ İbrahim (A.S.) ın serdettiği delâili beyanla vahdaniyete müteallik mesaili beyan ettiği gibi nübüvvete müteallik mesaili dahi beyan zımnında :

وَمَا قَدَرُواْ اللهِ حَقَّ قَدْرِهِ إِذْ قَالُواْ مَا أَنزَلَ اللهِ عَلَى بَشَرٍ مِّن شَيْءٍ قُلْ مَنْ أَنزَلَ الْكِتَابَ الَّذِي جَاء بِهِ مُوسَى نُورًا وَهُدًى لِّلنَّاسِ تَجْعَلُونَهُ قَرَاطِيسَ تُبْدُونَهَا وَتُخْفُونَ كَثِيرًا وَعُلِّمْتُم مَّا لَمْ تَعْلَمُواْ أَنتُمْ وَلاَ آبَاؤُكُمْ قُلِ اللهِ ثُمَّ ذَرْهُمْ فِي خَوْضِهِمْ يَلْعَبُونَ ﴿91﴾

buyuruyor.

[Kâfirler Allah-u Tealâ'yı hakkaa sıfatıyla tavsif edemediler veyahut hakkaa azametiyle tazim edemediler veyahut hakkaa marifetiyle marifet edemediler. Şol zamanda ki, o zamanda onlar «Allah-u Tealâ beşer üzerine birşey inzal etmedi» dediler. Zira; onlar vahyi ve rusûl-ü kiramın bi'setlerini inkâr ettiklerinde şu inkârlarına karşı Allah-u Tealâ'nın sıfat-ı gazabını ve kahrını bilemedikleri halde Cenab-ı Hak onlara merhamet buyurdu. Binaenaleyh; ihlâk etmedi. Merhamet sıfatını dahi bilip lâyıkıyla takdir edemediler. Nübüvveti inkâra cesaretlerinden dolayı Allah'ın şiddetle muahazesinden korkmadılar. Habibim ! Senin risaletini inkâr eden Yehûd taifesine de ki, «Zulmet-i dalâletten nâsa ziya verici nûr ve hakla batıl beynini tefrik eder hidayet olduğu halde nâsı indallah

marzî olan ahkâma îsâl edici olarak Mûsâ (A.S.) ın getirdiği kitabı kim inzal etti? Siz o kitabı kâğıt parçalarına yazar, tab'ınıza mülayim kısımlarını izhar eder ve reyinize muvafık olmayan kısımlarından çoklarını gizlersiniz. Siz ve babalarınızın bilmediğiniz çok şeyleri bildiniz ve öğrenmediğinizi öğrendiniz. Cevap verin, bu kadar ahkâmı cami olan Tevrat'ı Musa'yı inzal eden kimdir?». Eğer bu sualine cevaptan sükût ederlerse habibim ! Sen de ki «Kitabı inzal eden Allah-u Tealâ'dır». Çünkü; cevap meydandadır, inkâra mecal yoktur. Cevabı beyandan sonra oynar ve mütereddid oldukları halde irtikâb ettikleri yalanları ve butlanlarıyla beraber terket onları, istedikleri gibi meşgul olsunlar.] Zira; âkıbet-i umurları zayi ve helâk olduğunu bilirler, fakat fayda etmez.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile Vâcib Tealâ, bu âyette sıfât-ı ilâhiyesini lâyıkıyla bilemediklerinin sebebi olarak rusûl-ü kiramın bi'setini inkâr etmeleri olduğunu beyan buyurmuştur. Çünkü; rusûl-ü kiramın bi'setini inkâr eden kimsenin hali; ikiden hâlî değildir : Ya tekâlifin küllisini inkâr eder, tekâlifi inkâr ise bilkülliye batıldır. Zira; münkerât ve kabâyihin kâffesi mubah olmak lâzım gelir. Halbuki zulüm ve iyiliğe kötülükle mukaabele gibi aklın kabih olmasıyla hükmettiği birçok şeylerin dahi mubah olmasını müstelzim olduğu cihetle butlanı meydandadır. Yahut tekâlifi kabul eder. Bu suretle rusûl-ü kiramın bi'setlerini zarurî olarak ikrar etmek lâzımdır. Zira; rusûl-ü kiramın bisetlerini ikrar etmese taraf-ı ilâhiden tekâlifi tebliğ eden bulunmaz. Şu halde rusûl-ü kiramın bi'setini' elbette ikrar etmek lâzımdır. Binaenaleyh; bi'seti inkâr eden hikmet-i ilâhiyeyi inkâr ettiğinden Cenab-ı Hakkın sıfatını inkâr etmiş ve hakkaa marifetiyle marifet edememiştir.

Âlemin hudûsu Vâcib Tealâ'nın halik ve cümle kullarına malik ve kendisinin emr ü nehyine itaat olunur bir ma'bud-u muazzam olmasını iktiza edec Emrine itaat olunan ma'budun emr ü nehyi ve kullarına teklifi ve ibadet edenlere vaadi ve isyan edenlere vaîdi olmak elbette lâzımdır. Bunların cümlesini kullarına tebliğ ancak rusûl-ü kiram vasıtasıyla

olacağından rusûl-ü kiramın bi'setini inkâr eden Cenab-ı Hakkın azametini lâyıkıyla takdir edememiştir.

Tevrat nâsa hakkı gösterip ve hakla batıl beynini tefrik ederek halkı matluba îsâl eder tarika sevkettiğinden Vâcib Tealâ Tevrat'ı nûr-u hidayet olmasıyla tavsif buyurmuştur. Şu halde halkı zulümât-ı cehilden nûr-u ilme ihraç ettiği için teşbih tarikıyla Tevrat'a n û r denmiştir.

Yahûd taifesi Tevrat'ı levhalardan kâğıtlar üzerine aldıklarından Cenab-ı Hak kâğıtlara yazdıklarını ve Tevrat'ın âyetlerinden işlerine yarayanı izhar edip yaramayanlarını ihfâ etmek ve Tevrat'ın maânîsini arzularına muvafık tevcîhâtla tevcih etmek gibi hiyanetliğe cür'et ettiklerini beyan buyurmuştur.

Tevrat'ın birçok âyetlerinin manâlarına zaman-ı saadete kadar Tevrat'ı kıraat etseler de fehmetmediklerini beyan için «Sizin ve babalarınızın bilmediği şeyleri bildiniz» buyurmuştur. Çünkü; Yehûddan ekserisi Resûlullah'ın evsâfına müteallik olan âyetlerin ne demek olduğunu anlamazlardı. Vakta ki, Resûlullah ufk-u risaletten tulü' etti, bildiler ki, âyetlerden maksad Resûlullah'ın bi'setidir. Şu evsafı cami olan Tevrat'ı inzal eden Allah-u Tealâ olunca elbette Kur'ân'ı inzal eden dahi Allah-u Tealâ'dır.

Fahr-i Razi, Hâzin ve Beyzavi'nin beyanları veçhile bu âyet; Yehûd'dan (Mâlik b. Essayf) isminde bir haham hakkında nazil olmuştur. Çünkü; (Mâlik) birgün huzur-u Risalete geldi. Resûlullah'la muhasame ve mücadele etti. Resûlullah «Ey Mâlik ! Senden sual ederim Tevrat'ta şişman ve semiz hahama Allah'ın buğzedeceğine dair âyet var mıdır?» buyurunca haham «Evet ! Vardır» dedi. Resûlullah (S.A.) «İşte Allah'ın buğzettiği şişman haham sensin» buyurdu. Çünkü Mâlik; gaayet şişman bir cehennem kütüğü idi. Haham, Resûlullah'ın bu kelâmından gazab ederek «Allah-u Tealâ beşer üzerine birşey inzal etmedi» demesi üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir. Yehûd bu âyetin nüzulüne sebep olduğundan dolayı Malik'i hahamlıktan azlile yerine (Kâ'b b. Eşref)'i

haham tayin ettiler ve bu suretle Mâlik dünyada ve âhirette hüsrân-ı ebedî ile hâib ve hâsir oldu. Zira; Resûlullah'a karşı mabhût olup açık bir yalanı irtikâb etmesine binaen, dünyada mansıbından azlolunduğu gibi itikaad-ı batıl üzere ısrar ettiğinden âhirette ebediyen muazzep olacaktır. Şu rivayete nazaran bu sûre Mekke'de nazil olmuşsa da bu âyetin Medine'de nazil olduğu mervidir. Çünkü Mekke'de nazil olan sûrelerde Medine'de nazil olan âyet bulunduğu vardır. İşte birisi de bu âyettir.

Bazı rivayette âyetin sebeb-i nüzulü; beşer üzerine birşey nazil olmadığını iddia eden Kureyş kabilesidir. Kureyş'in Yehûd'la ihtilâtları olup Tevrat'ın Mûsâ (A.S.) üzerine nazil olduğunu Yehûd'dan işitip Yehûd kelâmına itimad ettiklerinden Cenab-ı Hak Tevrat'ın nüzûlüyle onları ilzam etmiştir. Yani «Beşere kitap inzal olmaz dersiniz. Halbuki Mûsâ (A.S.) beşer olduğu halde ona kitap inzal olunduğuna inanıyorsunuz» demektir.

Fakat ekser-i müfesirînin beyanları veçhile esah olan Yehûd hakkında nazil olmuştur ve âyetin mazmunu da bu ciheti teyid etmektedir. Çünkü kâğıtlara yazdıklarını ve ahkâmını ihfâ ve izhar ettiklerini beyan; Yehûd hakkında nazil olduğunu te'yid etmektedir.

***

Vâcib Tealâ kâfirlerin beşer üzerine birşey nazil olmadı dediklerini iptal ettikten sonra Kur'ân'ı inzal ettiğini beyan etmek üzere :

وَهَذَا كِتَابٌ أَنزَلْنَاهُ مُبَارَكٌ مُّصَدِّقُ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ وَلِتُنذِرَ أُمَّ الْقُرَى وَمَنْ حَوْلَهَا وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالآخِرَةِ يُؤْمِنُونَ بِهِ وَهُمْ عَلَى صَلاَتِهِمْ يُحَافِظُونَ ﴿92﴾

buyuruyor.

[İşte şu Kur'ân bir kitap ki, biz onu resûlümüz üzerine inzal ettik. O kitab-ı mübarek hayrı çok, bereketi daim ve menfaati büyüktür. Zira; ibadet edenleri sevap ve mağfiretle tebşir ve isyan edenleri azapla tehdid eder ve kütüb-ü sabıkada olan envâ'-ı fevaidi maa ziyadetin camidir. Bundan evvel inzal olunan Tevrat'ı ve İncil'i tasdik edici ve taraf-ı ilâhiden nazil olduklarını bildiricidir ve ümmülkurâ olan Mekke ahalisini ve Mekke'nin etraf mı ve aktâr-ı arzın her tarafında meskûn ahaliyi ya habibim ! Sen inzar etmen için biz bu kitabı sana inzal ettik ve şol kimseler ki, onlar âhirete ve Kur'ân'a dahi iman eder ve onlar salât-ı mefruzelerine devam ederler. Çünkü; Kur'ân'a imanın muktezası ibâdât-ı mefruzeye devam etmektir.]

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile kütüb-ü sabıkadaki usul-ü itikaadiye Kur'ân'a muvafık olduğundan, Kur'ân kütüb-ü sabıkada beyan olunan akaidi tamamiyle tasdik ve furu-u a'mâlde onlarda mezkûr olan ahkâmın bekaası Kur'ân'ın nüzulüne kadar olup, Kuran nazil olduktan sonra mensuh olacağını beyan ettikleri cihetle fun, a'mâlde dahi bu cihetle Kur'ân kütüb-ü sabıkayı tasdik ettiğinden Kur'ân'ın kütüb-ü sabıkayı musaddik olduğunu. Vâclp Tealâ bu âyette beyan buyurmuştur.

Ü m m ü l k u r â ile murad; Mekke'dir. İ n z a r o l u n a c a k l a r la murad Mekke'nin ahalisidir. Mekke; ehl-i arzın kıblesi olup usul-ü diniyeden ferâiz-i haccı edâ, o beldede hasıl olduğu cihetle bütün aktâr-ı arzdan evlâdın anaya içtimai gibi bilâd-ı şâire ahalisi o beldeye içtima ettiğinden Mekke'ye ümmülkurâ denmiştir. Hac için cemaât-ı kesîre bulunduğundan şâir bilâdda hasıl olmayan ticaret ve menâfi' o beldede hâsıl olmakla Mekke asıl olduğundan şâir bilâd da tâbi kabilindendir. Ve şâir bilâdın kâffesi Mekke'nin havlinde dahildir. Şu halde Kur'ân'ı inzal ve Kur'ân'la inzar bilûmum dünya ahalisine şâmildir. Çünkü; Mekke ortada, bütün dünya beldeleri onun etrafındadır.

Âhirete iman; enbiyaya imanı müstelzim olduğundan, âhirete iman edenin din-i Muhammedîye iman edeceği ve âhirete iman edenlerin salâtı muhafaza edecekleri bu âyette beyan olunmuştur. Çünkü; âhirete iman eden kimsenin sevaba, azaba, Cennet'e ve Cehennem'e imanı olduğundan taâta rağbeti ve mâsiyetten havf ü haşyeti muhakkaktır. Şu halde âhirete iman din-i Muhammedîye elbette imanı müstelzimdir. Din-i Muhammedîye iman ise salât-ı muhafazayı müstelzimdir. Çünkü; salât o dinin erkân-ı mühimmesindendir. Binaenaleyh; namazı terketmekte devam eden kimse ta'zir-i şer'iye müstehak olur.

***

Vâcib Tealâ Kur'ân'ın taraf-ı ilâhisinden münzel bir kitap olduğunu ve evvel geçen kitapları tasdik ettiğini beyan buyurduğu gibi yalan olarak nübüvvet iddiasında bulunanların hallerini dahi beyan etmek üzere:

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى عَلَى اللهِ كَذِبًا أَوْ قَالَ أُوْحِيَ إِلَيَّ وَلَمْ يُوحَ إِلَيْهِ شَيْءٌ وَمَن قَالَ سَأُنزِلُ مِثْلَ مَا أَنَزلَ اللهِ

buyuruyor.

[Allah-u Tealâ'ya yalan olarak iftira eden kimseden daha ziyade zâlim kim olur. Veyahut Allah-u Tealâ beni gönderdi demekle nübüvvet iddiasında buluiianr halbuki nebi olmayan kimseden daha ziyade zâlim olabilir mi? Veyahut bana vahyolundu diyen, halbuki kendisine hiçbir şey vahyolunmayan böyle vâhî iddiada bulunandan ziyade zâlim olur mu? Ve Allah'ın inzal ettiğinin mislini ben de inzal ederim diyen kimseden ziyade zâlim kim olabilir? Elbette kimse olamaz.] Çünkü; gerek yalan olarak «Ben nebiyim» demek ve gerek hiç birşey vahyolunmadığı halde

bana vahyolundu demek ve gerek «Allah'ın inzal ettiği Kur'ân'ın mislini yakın zamanda ben de inzal ederim» demek Allah'a karşı pek büyük cinayet olduğu için bu cinayâtı irtikâb edenden daha ziyade bir zâlim olamaz. Çünkü; bunların cümlesi Allah-u Tealâ'ya iftiradır.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âyet Yemâme'de nübüvvet davasında bulunan (Müseylemetül Kezzâb) ile [(Müseyleme) Yemâme'de nübüvvet davasında bulundu. Hz. Ebubekir (R.A.) ın hilâfetinde Hz. Hamza'ınn kaatili (Vahşi) tarafından katlolundu. Vahşinin «Nâsın hayırlısı olan Hamza'yı ve nâsın şerlisi olan Müseyleme'yi ben katlettim» demekle min cihetin esef ve min cihetin ferah izhar ettiği mervidir.] San'a da nübüvvet davasında bulunan (Esved-ül Ansî) [(Esved Ansî) San'a'da nübüvvet davasında bulundu. (Firazu Deylemî tarafından katlolundu. Resûlullah'ın vefatından iki gün evvel ashab-ı kiram tarafından katli haber verildiğinde Cenab-ı Peygamberin (Fâze Fîruz) buyurduğu mervidir ki, «Esved Ansî'yi katli sebebiyle Fîruz fevz ü necat buldu» demektir. Görmediği halde yalan hikâye edenlerde, iftira alâllah edenlerde dahil ve zâlimlerdir.] haklarında nazil olduğunu beyan edenler varsa da esah olan Allah-u Tealâ'nın gerek zatında ve gerek sıfatında berî olduğu şeyi isnad eden kimselerin cümlesi âyetin mazmununda dahillerdir. Çünkü; itibar lâfzın umumunadır, sebeb-i nüzulün hususuna değildir. Binaenaleyh; her ne sebeple olursa olsun Allah'a iftira edenden daha ziyade zâlim bir kimse olamaz.

وَلَوْ تَرَى إِذِ الظَّالِمُونَ فِي غَمَرَاتِ الْمَوْتِ وَالْمَلآئِكَةُ بَاسِطُواْ أَيْدِيهِمْ أَخْرِجُواْ أَنفُسَكُمُ الْيَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذَابَ الْهُونِ بِمَا كُنتُمْ تَقُولُونَ عَلَى اللهِ غَيْرَ الْحَقِّ وَكُنتُمْ عَنْ آيَاتِهِ تَسْتَكْبِرُونَ ﴿93﴾

[Ey Resûl-ü Ekrem ! Zâlimleri sekerât-ı mevt içinde oldukları zaman sen görmüş olsan, emr-i acîb görürsün. Onların her taraflarını mevtin şiddeti ihata ettiğinde melekler «Çıkarın cesedinizden rûhlarınızı, ey zâlimler !» diyerek canlarını almak üzere ellerini uzatırlar ve derler ki, «Allah-u Tealâ

üzerine hak ve vaki olmayan şeyi iftira edip, söylediğiniz sözleriniz sebebiyle hakaret ve rezalet azabıyla bugün cezalanırsınız, halbuki siz Allah'ın âyetlerini kabulden kendinizi büyük addedip kibrediyordunuz. Bugün kurtarın nefsinizi azaptan» demekle, azaplarını tezyid ederler.] Çünkü; onlar hakkı kabulden istinkâf ederek ne kadar tekebbür ettilerse, onun mukaabili rezil ve hakîr olarak can vereceklerdir.

Âyetin evvelinde herkesten ziyade zalim olduklarını beyanla icmalen vaki olan tehdidi, âyetin âhiri tafsil etmiştir. Çünkü; âyetin mazmununda bu makuule kimselerin ölümlerinin şiddeti gaayet fazî' olacağı ve meleklerin şiddetle rûhlarını kabzedecekleri ve All'ahü Tealâ'ya iftiralarından ve âyetleri kabulden istikbarlarından dolayı zelîl ve hakîr olarak azab olunacakları beyan olunmuştur. Vefat edecek olan kâfirlerin rûhlarını çıkarmaya kudretleri olmadığı halde, meleklerin rûhlarını ihraçla kâfirlere emirleri azaplarını teşdid içindir. Binaenaleyh bu emir; hakikatta emir değildir, belki onları tahkir ve azab üzere azab olsun içindir. Çünkü; hiçbir kimsenin kendi rûhunu almaya kudreti olmadığı halde bunlara «Siz nefsinizi çıkarın» diyerek emretmek onları ta'ciz içindir. Şu azabın sebebi ikidir.

B i r i n c i s i ; iftira alâllah,

i k i n c i s i ; âyât-ı ilâhiyeyi kabulden istikbardır.

Hulâsa; zâlimlerin sekerât-ı mevtleri gaayet şiddetli olduğu ve melâike-i kiram onların rûhlarını kabziçin ellerini uzattıklarında «Çıkarın rûhunuzu, cezalanın Allah'a iftiralarınızın cezasıyla» dedikleri bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ iftira alâllah edenlerin azlem-i nâs olduklarını ve mevtlerinde şiddet-i azaba tesadüf edeceklerini beyandan sonra alâtarikittevbih onlara vârid olacak hitabı beyan etmek üzere:

وَلَقَدْ جِئْتُمُونَا فُرَادَى كَمَا خَلَقْنَاكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ وَتَرَكْتُم مَّا خَوَّلْنَاكُمْ وَرَاء ظُهُورِكُمْ

buyuruyor.

[Zat-ı ulûhiyetime yemin ederim ki, biz sizi dünyada yalnız olarak halk ettiğimiz gibi âhirette bizim huzurumuzu muhakkak yalnız olarak geldiğiniz ve bizim size verdiğimiz emval ve evlâdınızı dünyada terkettiniz.]

وَمَا نَرَى مَعَكُمْ شُفَعَاءكُمُ الَّذِينَ زَعَمْتُمْ أَنَّهُمْ فِيكُمْ شُرَكَاء

[Halbuki biz sizinle beraber sizin itikaadınıza şefaat edecek ve bize şerik addettiğiniz ma'budlarınızı görmüyoruz.]

لَقَد تَّقَطَّعَ بَيْنَكُمْ وَضَلَّ عَنكُم مَّا كُنتُمْ تَزْعُمُونَ ﴿94﴾

[Muhakkak ma'budlarımzla sizin aranız faslolundu veya yalan olarak ma'bud ittihaz ettiğiniz putlarınız sizden kayboldu. Binaenaleyh; faydasını görmediniz.]

Yani; zat-ı ulûhiyetime kasem ederim ki, muhakkak yevm-i kıyamette bizim dünyada sizi evvelemirde uryân, evlâd ü ahfâddan ve a'vân ü etbâ'dan hâlî olarak halk ettiğimiz gibi siz hesap ve ceza için yevm-i kıyamette bizim huzurumuza evlâddan, etbâ'dan, maldan ve servetten ârî olarak yalnız olduğunuz halde geleceksiniz ve size bizim verdiğimiz

malınızı ve şâir evlâd ve etbâınızı dünyada ve arkanızda terkettiniz ve biz sizin yanınızda şefaat edecek şol şeyleri görmüyoruz ki, siz onları kendi hakkınızda bizimle şerikler sanıyordunuz ve birtakım ma'budlara ibadet eder ve onların şefaat edip azaptan kurtaracağını itikaad ederdiniz. Nerede kaldı onlar ki, sizin maiyetinizde görünmüyorlar? Muhakkak sizinle onların beyinleri faslolundu, birbirinizi göremediniz. Size şefaat edecek itikaad ettiğiniz putlarınız sizden gaaip ve emekleriniz zayi oldu.

Bu âyet-i celile yevm-i kıyamette taraf-ı ilâhiden Vâcib Tealâ'nın kâfirlere tevbih ve tekdir tankıyla irad edeceği kelâmını haber vermek ihtimali olduğu gibi hîn-i vefatlarında rûhlarını kabzeden melekler tarafından veyahut yevm-i kıyamette Cenab-ı Hakkın kelâmını hikâye tarikıyla meleklerin âsîlere irad edecekleri kelâmlarını hikâye ve haber olmak ihtimali dahi vardır.

Her kimin kelâmı olduğu farz olunursa olunsun insanların yevm-i kıyamette veyahut hîn-i vefatlarında etbâ' ve a'vândan, ahbâb ü yarandan, evlâd ve emvalden tecerrüd ederek meydana çıkacaklarını âyet-i celile beyan etmiştir. Hîmi mevtinde tabut üzerinde uryân olduğu gibi uryân olarak haşrolunacaklarına dahi âyette işaret vardır. Binaenaleyh; uryân olarak haşrolunacağına ve herkesin kendi meşguliyetinden kimseyi göremeyeceğine dair birçok ehâdis-i celile de mevcuttur.

Hulâsa; yevm-i kıyamette kâfirlere taraf-ı ilâhiden tekdir tankıyla dünyada yalnız olarak halk ettiğimiz gibi şimdi de huzurumuza yalnız olarak geldiniz. Etbâ' ve a'vânınızdan yanınızda kimse yoktur ve size verdiğimiz nimetleri arkanızda terk ettiniz ve şefaat edecek zannettiğiniz ma'budlarınız yanınızda görülmüyor, onlar ile sizin beyniniz tefrik olundu. Binaenaleyh; zu'munuz boşa çıktı denileceği ve bu minval üzere rezîl ve rüsvâ olacakları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ tevhide ve nübüvvete müteallik mesaili beyan ettiği gibi Sâniin vücuduna ve kudretine delâlet eden delillerin bazılarını dahi beyan etmek üzere :

إِنَّ اللّٰهِ فَالِقُ الْحَبِّ وَالنَّوٰى يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَمُخْرِجُ الْمَيِّتِ مِنَ الْحَيِّ ذٰلِكُمُ اللّٰهُ فَأَنّٰى تُؤْفَكُونَ ﴿95﴾

buyuruyor.

[Muhakkak Allah-u Tealâ taneyi ve çekirdeği yarıcı ve onlardan otları ve ağaçları bitiricidir ve diriyi ölüden ve ölüyü diriden çıkarıcıdır. İşte şu ölüyü diriden ve diriyi ölüden çıkaran; ulûhiyete ve rububiyete müstehak olan Allah-u Tealâ'dır. Kuru taneden yaş nebatatı ve kuru çekirdekten büyük ağaçları ve ölüden diriyi ve diriden ölüyü icad eden Allah-u Tealâ olduğu halde ne acâib ifk ü iftirada bulunur ve ibadetinizi Allah'ın gayrıya sarfla ifk ü iftira ediyorsunuz?]

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bir tane; altından yarılır, köklerî yerin içine gider, üstünden yarılır, dalları yerin üzerine gider bu hal-ı acîb, Sâniin vücuduna ve fâil-i muhtar olduğuna delâlet-i vâzıhayla delâlet eder. Eğer dehriyyûnun dedikleri gibi tabiat vasıtasıyla olmuş olsaydı tabiatın iktizası aşağı gitmekse daima aşağı gider, yukarı gitmez ve eğer yukarı gitmekse daima yukarı gider, aşağı gitmez. Çünkü; birşeyin tabiatı bir olduğundan iktizası da birdir. Hem yerin içine hem de dışına gitmesi fail-i muhtarın vücuduna pek büyük bir delildir. Arzın iğne geçmez gayet sertliğiyle beraber ipek gibi yumuşak köklerin o sert yerlere arşınlar miktarı geçip gitmesi kudret-i hallâka delil-i sarihtir.

Kezâlik bir çekirdekten hâsıl olan ağaçta tabayi-i muhtelife mevcuttur ki, kabuğu ve altında ağacın gövdesi, içinde özü, ağacın yaprakları, meyva için çiçekleri, meyvanın dışı ve içi, meyvanın içinde aynı çekirdeğin husulü hiçbiri birbirine benzemez acîb şekiller ve suretler vücud-u Bârî'ye elbette delâlet eder. Zira; şu ahvalin cümlesi tabiat-ı vahide sahibi olan bir çekirdekten zuhur ediyor. Eğer bunlarda müessir, tabiat olsaydı bir şekil ve bir renk üzere olması lâzım gelirdi. Halbuki birisinin diğerine benzememesi fâil-i muhtarın eseri olduğunda şüphe bırakmaz. Kezâlik nebatattan ve meyvalardan bir tanesinin bir hayvana gıda, diğerine zehir olduğu dahi görülmektedir. Tabiat-ı vahide sahibi bir meyvanın bazan zehir ve bazan da gıda halinde zuhuru, Cenab-ı Hakkın ilminin kemâline ve kudretinin vüs'atına delâlet-i sarihayla delâleti meydandadır.

Kezalik ağaçların yaprağından bir tanesi nazar-ı itibare alındığında o yaprağın hatt-ı vasatından bir hatt-ı müstakim ve hatt-ı mustakimin etrafına hutut-u münhaniye ve o hututtan tekrar hututların çıkması âlât-ı hendesiye ile ölçülmüş olsa o kadar mevzun olamaz bir haldedir. Vücud-u insanda damarlarınherbiri bir vazife başında devam ettiği gibi mezkûr yaprakta o hatların herbiri esas ağacın yerden aldığı gıdadan hissesine isabet eden miktar, kuvve-i cazibesiyle cezbedip şubelerine taksim vazifesiyle herbiri meşgul olmak tabiat vasıtasıyla olmayıp hemen hallâk-ı âlemin kudretiyle olduğuna delil-i zahirdir.

Fahr-i Razi'nin beyanına nazaran h a y y ile murad; beşerdir. M e y y i t ile murad; nutfedir. Beşeri nutfeden ve nutfeyi beşerden Cenab-ı Hak çıkarıyor. Hayy ile meyyit birbirine zıd olduğu halde herbirini yekdiğerinden ihraç etmek fâil-i muhtarın ihtiy arıyladır, tabiatla değildir. Çünkü; tabiat-ı vahide iki zıddı birbirinden ihraç edemez. H a y y veyahut m e y y i t le murad; kuru taneden yaş otu, yaş ottan kuru taneyi, müminden kâfiri, kâfirden mümini, âsîden mutii, muti'den âsîyi, cahilden âlimi ve âlimden cahili çıkarır manâsına mecazdır.

***

Vâcib Tealâ Sâniin vücudune delil-i aharı beyan etmek üzere:

فَالِقُ الإِصْبَاحِ وَجَعَلَ اللَّيْلَ سَكَنًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ حُسْبَانًا ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ ﴿96﴾

buyuruyor.

[Allah-u Tealâ gecenin zulmetinden sabahı yarıp meydana çıkarıcıdır ve geceyi nâsın rahatı için mahall-i sükûnet kılıcıdır ve şemsle kamerin harekesini; günler, haftalar; aylar ve seneler için hesaba âlet kılıcıdır.] Zira; şemsle kamerin harekelerinden muhtelif devreler ve mütefâvit vaziyetlerle kış, yaz, bahar ve güz. mevsimleri meydana gelmekle ticaret ve ziraata müteallik hesâbâtın ve vaktin husûlüyle insanlar erzakını ve kuut-u yevmiyelerini tahsil ederler. [İşte şu minval üzere gecenin zulmetini şakkile sabahı ihraç ve geceyi mahall-i rahat ve sükûnet ve şemsle kameri hesaba âlet kılmak aziz ve hakîm olan Allah'ın takdiridir.]

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bundan evvelki âyette otların ahvaliyle Saniin vücuduna istidlal olunduğu gibi bu âyette dahi ahval-i felekiyeyle Sâniin vücuduna istidlalde terakki vardır: Zira ahval-i felekiyeyle istidlal; ahval-i arziyeyle istidlalden büyüktür.

Sabahın ziyası şemsin ziyasıyla olması Vâcib Tealâ'nın vücuduna delâlet eder. Çünkü; ecsam cümleten mütesâviye olduğu halde bazısının ziya verici olup, bazı aharın ziya vermemesi ancak Halik Tealâ'nın halkıyla olmasına delildir. Eğer tabiat vasıtasıyla olsaydı cismin hepsinin müsavi olması lâzım gelirdi. Çünkü; cümle ecsamda tabiat müsavidir.

Gecenin karanlığı insan için nimet-i uzmâdır. Zira; insan gündüz maişetini kesb için hâsıl olan yorgunluğunu istirahatla izaleye muhtaç olduğundan

Cenab-ı Hak zulmet-i leyli halkedince cümlenin istirahat zamanı olup, vahşet de arız olduğundan hemen herkes olduğu mahalde sükûnete ve uykuya başlar, hareketi durur ve te'sirat tatil olur. Bu hal sabaha kadar devam eder. Sabahın zuhuruyla sûr üfürülüp kabirden kalkılıyor gibi sükûtun harekâta inkılâbıyla ahval tebeddül eder, atâlet gider, faaliyet başlar ve herkes maişetini tahsile sür'at ettiğinden sabahın zuhuru da insanlar için gecenin zulmetinden daha ziyade bir nimet-i uzmâdır. Çünkü; hayatın bekaasını te'min eden maişet ekseriyetle gündüzde kesbolunduğundan gündüzün hizmeti geceden daha ziyadedir.

***

Vâcib Tealâ kemal-i kudrete delâlet eden delâilden bu makamda üçüncü bir nev'ini beyan etmek üzere :

وَهُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ النُّجُومَ لِتَهْتَدُواْ بِهَا فِي ظُلُمَاتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ قَدْ فَصَّلْنَا الآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿97﴾

buyuruyor.

[Allah-u Tealâ şol zat-ı eceli ü âlâdır ki, karanın ve deryanın karanlıklarında ihtida edip yollarınıza vâsıl olmanız için sizin menfaatınıza yıldızları halk etti. Erbab-ı ilim olan kavim için tevhide delâlet eden âyetleri biz tafsil ettik.]

Yıldızların halk olunmasında ibad için menâfi-i kesîre vardır:

B i r i n c i s i ; Fahr-i Razi'nin beyanına nazaran âyette zikrolunduğu veçhile nâsın karada ve deryada gidecekleri semte ihtida ederek yollarının doğru olup olmadığını yıldızlarla istidlal etmeleridir.

İ k i n c i s i ; gündüz şemsle ve gece yıldızlarla kıbleyi tayin etmektir.

Ü ç ü n c ü s ü ; yıldızlar semâdan şeyâtîni tard etmeye âlet oldukları gibi semâya ziynet olup vahdaniyete de delâlet etmeleridir.

Yıldızlar Sâniin vücuduna ve kudretine ve mahlûkatta tasarrufu müstakil olduğuna delâlet ettiklerinden Cenab-ı Hak âyetin âhirinde âyetleri tafsil ettiğini beyan buyurmuştur.

***

Vâcib Tealâ Sâniin kudretine delâlet eden delâilden vücud-u insanla dahi istidlal etmek üzere :

وَهُوَ الَّذِيَ أَنشَأَكُم مِّن نَّفْسٍ وَاحِدَةٍ فَمُسْتَقَرٌّ وَمُسْتَوْدَعٌ قَدْ فَصَّلْنَا الآيَاتِ لِقَوْمٍ يَفْقَهُونَ ﴿98﴾

buyuruyor.

[Allah-u Tealâ şol zat-ı ecel] ü a'ladır ki, sizi şahs-ı vâhidden icad etti. Sizin için babalarınızın aslâbı gibi mahall-i karar ve analarınızın erhâmı gibi mahall-i mevduunuz vardır. Muhakkak feh'ım şanından olan kavim için biz âyetleri tafsil ettik.]

Yani; Allah-u Tealâ kaadir ü kayûm ve vâhid-i hakikîdir. Zira; Allah-u Tealâ sizi şahs-ı vâhid olan Âdem (A.S.) dan icad ve efradınızı çoğalttı. Binaenaleyh; sizin için babalarınızın sulbünde ve yeryüzünde karar etmek ve analarınızın rahminde ve kabrinizde emânet olmak vardır. Şahs-ı vâhidden bu kadar milyonlara baliğ olan efradı icad etmek ilm-i tâmmeye ve kudret-i kâmileye delâlet eder. Binaenaleyh, esrarı ve

dekaayık-ı hafiyeyi anlamak şanından olan kavim için bu minval üzere biz vahdaniyete delâlet eden âyetlerimizi muhakkak tafsil ettik.

Fahr-i Hazi ve Kaazî'nin beyanları veçhile n e f s - i v â h i d le murad; Hz. Âdem'dir. Zira; Havva (R.A.) Hz. Âdem'in vücudundan halk olunduğu cihetle cümle nâs Âdem (A.S.) dandır. İnsanlar iptidâ-yı emirde babalarının sulbünde nutfe olup karar ettikleri için mahall-i kararları pederlerinin sulpleridir. Pederlerinin sulbünde karar ettikten sonra vakt-ı merhûnu gelip halk olunmasına irâde-i ilâhiye taalluk edince aslâb-ı âbâ'dan erhâm-ı ümmehâta emânet olarak vaz'olunduklarından analarının rahmi insanlar için mahall-i emânettir, şu halde insanların mahall-i kararları; babalarının sulbü ve mahall-i emânetleri ise; analarının rahmidir. Binaenaleyh; insanlar için bir mahall-i karar ve bir de mahall-i vedîa olduğu bu âyette beyan olunmuştur, yahut insanlar için mahall-i karar; yeryüzü ve mahall-i emânet; kabirdir. Binaenaleyh; m ü s t a k a r la murad; arz üzeri ve m ü s t e v d a 'la murad; kabirdir. Çünkü; insanlar dünyada bir müddet karar ettikten sonra kabre emânet edilirler ve haşre kadar orada kalırlar. Binaenaleyh; kabirde insanlar toprağa emânetullahtır.

Vâcib Tealâ; yıldızların hali zahir olup herkes tarikına ve gideceği semtine onunla istidlal edebileceğinden yıldızlarla istidlâlin âhirinde (يعلمونَ اقوم) buyurmuştur. Amma insanın ahval-i muhtelife ve evzâ-ı mütefâvite üzere nefs-i vâhidden halk olunup babalarının sulbü ve analarının rahminde cereyan eden ahval herkesçe malûm olamayıp gaayet dakik ve birçok esrarı mutazammın olduğu cihetle ziyade dikkat ve fitnete muhtaç olduğundan ahval-i insanla vahdaniyete istidlalde (يفقهونَ اقوم) buyurmuştur ki, ilimle fekaahet beyninde fark-ı azîm olduğuna işarettir. Çünkü; her âlim olan kimse fakîh olamaz amma her fakîh olan kimse âlim olur. Çünkü; fekaahet ilimle beraber kemal-i dikkat ve itinaya muhtaçtır.

***

Vâcib Tealâ; vahdaniyete delil-i âhari beyan etmek üzere:

وَهُوَ الَّذِيَ أَنزَلَ مِنَ السَّمَاء مَاء فَأَخْرَجْنَا بِهِ نَبَاتَ كُلِّ شَيْءٍ فَأَخْرَجْنَا مِنْهُ خَضِرًا نُّخْرِجُ مِنْهُ حَبًّا مُّتَرَاكِبًا

[Allah-u Tealâ şol zat-ı eceli ü âlâdır ki, semâ canibinden yağmur sularını inzal etti. Binaenaleyh; Biz Azîmüşşan yağmur sulan sebebiyle envâ-ı nebatattan her nevi nebatı ihraç ettik, o nebatattan yeşil onları çıkardık ve o yeşil nebatattan taneleri hâmil kelleleri çıkarırız ki, o kellelerde taneler birbiri üzerine toparlanmış ve teraküm etmiş olduğu halde zuhur eder.] Binaenaleyh; basiret sahiplerinin nazar-ı ibretlerine arz-ı endam eder.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile âyetin zahiri yağmurun semadan nazil olduğuna delâlet eder. Bazı ulemâ «S e m â ile murad; bulutlardır. Zira; Arap indinde yüksek olan herşeye semâ ıtlakı caiz olduğundan bu âyette semâ ile bulut murad olunması caizdir» demişlerdir. Şu halde «Yağmuru buluttan inzal etti» demektir. Rahmet; iptida semâdan buluta ve buluttan yere mi veyahut bidayeten buluttan halk olunup ondan yere mi iner ? Bu hususta ihtilâf vardır. Lâkin hukemânın beyanlarına nazaran bulutta halk olunup oradan yağmasıdır. Beyan olunduğu veçhile âyet-i celile de buna müsaiddir. Bu hususa dair olan âyât-ı beyyinâtın zahiri yağmurun mahalli semâ olduğuna ve semâdan bulutlara ve buluttan da yeryüzüne nüzul ettiğine delâlet etmekteyse de hakikatta semâyı bulutla te'vil etmek lisan-ı Arap'ta câridir. Binaenaleyh; bulut murad olunmakta bir mani-i şer'i yoktur ve herhangi suretle olursa olsun Allah'ın kudretine delâleti zahir ve bahirdir.

***

Vâcib Tealâ nebatatın taneden bitip meydana gelenlerini beyandan sonra çekirdekten meydana gelenlerini beyan etmek üzere:

وَمِنَ النَّخْلِ مِن طَلْعِهَا قِنْوَانٌ دَانِيَةٌ وَجَنَّاتٍ مِّنْ أَعْنَابٍ وَالزَّيْتُونَ وَالرُّمَّانَ مُشْتَبِهًا وَغَيْرَ مُتَشَابِهٍ انظُرُواْ إِلِى ثَمَرِهِ إِذَا أَثْمَرَ وَيَنْعِهِ إِنَّ فِي ذَلِكُمْ لآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿99﴾

buyuruyor.

[Biz Azîmüşşan kudret-i kaahire ve âyât-ı acibemizle hurma ağacından hurmalar çıkardık ki, onun evvel zuhur eden dallarında insanın ulaşıp eliyle alabileceği kadar yakın salkımları vardır ve o yağmur suları sebebiyle biz üzüm bağları ve bostanları, zeytin ve nar ağaçları birbirine benzer ve benzemez oldukları halde halk ettik kî, meyvayı verdiği ve meyvası kemalini bulup erdiği vakit onlardan herbirinin meyvalarına nazar edin bakın ki, ne acîb ve garîb hallere tesadüf edersiniz. İşte şu ağaçların ve meyvaların yaratılışında imanı' alan kavim için kudret-i hallâka delâlet eder alâmetler vardır.]

Fahr-i Razi ve Hâzin'in beyanları veçhile Vâcib Tealâ bu âyette insanın menâfiine elverişli nebatat ve eşcardan beş nev'ini zikretti ki, onlar da ekin, hurma, üzüm, zeytin ve nardır. Bunlardan hububat insana gıda olup, hayat-ı insan onlarla kaaim olduğundan Cenab-ı Hak hububatın şan ve şerefine işaret için bundan evvelki âyette hububatı takdim buyurmuştur. Bundan sonra hurma Arap indinde gıda olup, birçok menafi' ve havâssı cami' ve vücud-u insana gaayet yarayışlı ve insanın tarz-ı maişetine elverişli olduğu gibi birçok hâssalarda insana müşabih olduğundan hurmayı şâir meyvalar üzerine takdim buyurmuştur.

Hurmanın kadd ü kaametinde ve erkeğiyle aşılanmaksızın meyva vermemekte insana müşabehetini Resûlullah;

(الطينة آدم النخلية فلهاخلقت من بقية اكرمواعمتَكم) Hadîs-i şerifiyle te'yid buyurmuştur ki, «Ammeteniz olan nahle ikram edin. Zira; nahil Hz. Âdem'in çamurunun bakiyesinden halk olundu» demektir. Yani; «Hurma ağacına hürmet edin. Çünkü; hurma sizin pederiniz olan Âdem'in çamurunun bakiyesinden halk olunduğu için sizin ammetenizdir.»

Hurmadan sonra üzüm, meyvalann eşrefi olduğuna işaret için üçüncü mertebede üzümü zikretmiştir. Zira üzüm; bidaye-i zuhurundan sene nihayetine kadar intifa olunur ve üzümden envâ'-ı afime hâsıl olur ve her biri vücud-u insana nâfi ve bir takım ilel ve emraza şifâdır. Bundan sonra zeytinin bereketi çok ve yağında ve tanesinde insan için menâfi-i adîde olduğu gibi tarz-ı maişete ve usul-ü ticarete de hadimdir; Binaenaleyh; dördüncü merrede zeytin zikrolunmuştur. Amma narın hali daha acîptir. Zira; min veçhüı gıda ve min veçhin devadır.

Allah'ın halk ettiği nebatat ve meyvaların ve menfaatlarının ta'dâdı mümkün olmadığından Cenab-ı Hak bu âyette şu beşini zikirle iktifa buyurmuştur. Kudretullaha delâlette cümlesi müsavidir. Bu meyvalardan bazıları bazılarına şekilde ve renkte benzer, fakat lezzette müşabih değillerdir. Bazılarının yapraklarında müşabehet vardır, bazılarında asla müşabehet yoktur. Bazılarının ağaçları birbirine müşabih olur, meyvalar müşabih olmaz. İşte buna işaret için Vâcib Tealâ müşabih ve gayrı müşabih olduğunu beyan buyurmuştur.

Vâcib Tealâ meyvanın bidayet-i zuhurundan âhirine velhâsıl cemi' halatına nazar etmeyi emretti. Zira; n a z a r la murad; kudretulldha istidlal olup istidlale başlıca medar olan meyvanın cemi' halatı olduğu için cemi' halatına nazarla emretmiştir. Zira; meyvanın iptidâ-yı hâlinde rengi, şekli, cesameti ve taamıyla âhir halindeki rengine, şekline, cesametine ve taamına muhalif olması tabiat, yıldız, eflâk ve fusûl ile olmayıp ancak Fâil-i Muhtâr'ın kudret ve icadıyla olduğuna delâlet eder.

Çünkü; tabiat ve yıldızlar vasıtasıyla olmuş olsa tabiatın ve yıldızların her zamana ve hâle nispeti müsâvî olduğundan eşkâl, renk, taam ve cesamet değişmemek lâzım gelirdi, halbuki değişiyor. Şu halde kudret-i hallâkla olup tabiat ve yıldızlar ve eflâkin te'sirleriyle değildir. Zira; bunlar vasıtasıyla olsaydı herhalde müsâvî olurlardı. Halbuki müsâvî değillerdir. Şu halde Fâil-i Muhtâr'ın ihtiyarıyladır. Tabiat ve yıldızların bunları icadda te'sirleri yoktur ve herşeyde müessir-i hakîkî Allah-u Tealâ'dır.

***

Vâcib Tealâ âlem-i ulvî ve âlem-i süfliden vahdaniyete delâlet eden delilleri beyandan sonra zat-ı ulûhiyetine şirkedenlerin hallerini beyan etmek üzere:

وَجَعَلُواْلله شُرَكَاء الْجِنَّ وَخَلَقَهُمْ وَخَرَقُواْ لَهُ بَنِينَ وَبَنَاتٍ بِغَيْرِ عِلْمٍ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يَصِفُونَ ﴿100﴾

buyuruyor.

[Sâni-i Kadîmin vahdaniyetine delâlet eden acâib ve garâible beraber müşrikler gaayet cehalet ve hamakatlarından nâşî Allah-u Tealâ'ya tâife-i cinni şerikler itikaad ettiler. Halbuki cinni Allah-u Tealâ halk etti. Allah'ın mahlûka Allah-u Tealâ'ya nasıl şerik olabilir? Ve onlar Allah-u Tealâ hakkında ilimleri taalluk etmediği şeylere cüret ve âdetin hilafı harikulade olarak Allah-u Tealâ'ya oğlan ve kız evlâdı isnad ve iftira ettiler. Allah-u Tealâ onların isnad ettikleri evlâd ittihazından münezzeh ve müberrâdır ve tavsif ettikleri nâlâyık şeylerden Vâcib Tealâ yüce oldu.] Çünkü; bilcümle nekaaisten Vâcib Tealâ münezzehtir.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile müşrikler üç taifedir:

B i r i n c i t a i f e ; putlara ibadet etmekle beraber putların halka ve icada kudretleri olmadığını itiraf ederler.

İ k i n c i t a i f e ; yıldızlara ibadet ederler ve derler ki, yıldızlar bu âlem-i mükevvenâtın müdebbirleridir. Bunlar da iki kısımdır: Bir kısmı yıldızların vacib-ül vücud olduğunu itikaad eder, diğer kısmı, hadis olduklarını itifcadla beraber Allah-u Tealâ'nın dlem-i mükevvenâtın tedbirini onlara havale ettiğini itikad ederler. Halbuki yıldızlar mahluk olduklarından halika şerik olamayacakları aşikârdır.

Ü ç ü n c ü t a i f e ; bu âlemin halikı ve ma'budu ikidir, b i r i s i hayrı halk öder ki, Allah-u Tealâ'dır, diğeri şerri halk eder ki, İblis'tir derler. Âyet-i celilenin evveli bu mezhep sahiplerinin itikadlarını ve âhiri ise Arap müşriklerinin, Nasârâ ve Yehûd'un mezheplerini beyandır. Çünkü Arab'ın müşrikleri; melekler Allah'ın kızları ve Yahudilerden bazıları (Üzeyr) Allah'ın oğlu ve Nasârâ'dan bazıları da İsa (A.S.) Allah'ın oğlu olduğunu itikad ve iddia ederler. Bu iddiaları batıldır. Binaenaleyh; Cenab-ı Hakka benîn ve benât isnadlarının bir ilme müstenid olmadığı beyan Duyurulmuştur. Çünkü; Allah-u Tealâ veletten müstağnidir. Zira velet; fânî olan kimsenin nesli munkatî olmaması için veya muhtaç olan kimsenin hîn-i ihtiyacında muavenet etmesi için lâzımdır. Gerek fânî olmak korkusundan ve gerek ihtiyaçtan Cenab-ı Hak münezzeh bulunduğu için velet ittihazından dahi münezzehtir. Kezâlik velet; valideynin bazı cüz'ünden infisâl edeceğine binaen Cenab-ı Hakka veled isnadı eczadan mürekkeb olmasını icab eder. Mürekkep olmak ise ferd-i vâhid olan vâcib-ül Vücud hakkında muhal olduğu cihetle velet ittihazı da muhaldir. Şu hakaayıkı tetkik etmeksizir. Allah-u Tealâ'ya velet isnad etmek ancehlin olup bir delile ve ilme müstenid olmadığını âyette vâcib Tealâ tasrih buyurmuş ve itikaadât-ı bâtılanın kâffesinden münezzeh olduğu da âyetin âhirinde beyan olunmuştur.

Vâcib Tealâ zâtında mukaddes olduğuna binaen (سبحانه) kelime-i tayyibesi tenzih edenlerin teşbihlerine işarettir ki, «İnsanlar için Rablerini fena şeylerden ve noksan sıfatlardan daima tenzih etmek lâzım olduğunu» beyan etmiştir.

***

Vâcib Tealâ müşriklerin itikadlarının fesadını beyan ettiği gibi velet isnadının butlanını dahi beyan etmek üzere:

بَدِيعُ السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضِ أَنَّى يَكُونُ لَهُ وَلَدٌ وَلَمْ تَكُن لَّهُ صَاحِبَةٌ وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ وهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿101﴾

buyuruyor.

[Allah-u Tealâ semâvât ve arzın mübdii ve muciddidir. Allah-u Tealâ için velet nasıl tasavvur olunur? Halbuki Allah'ın zevcesi yok ki, veledi olsun o herşeyi halk etti. Mahlûk halikın veledi olur mu? Allah-u Tealâ herşeyi bilir, ilminden hariç birşey yoktur.] Binaenaleyh; velet isnad edenlerin itikadlarını bilir ve intikaamını alır.

Allah-u Tealâ semavât ve arzın mucidi olunca semâvât ve arz Vâcib Tealâ'nın veledi olamaz. Semâvât ve arz mahlûk oldukları cihetle Allah-u Tealâ'nın veledi olmayınca meleklerle, İsa ve Üzeyr (A.S.) ın dahi velet olamayacakları evleviyetle sabittir. Velet, vâlidin cinsinden zükür veya inas olmak icab eder. Cenab-ı Hakkın mahlûku cinsinden zükür ve inâs nev'inden olması muhaldir. Velet; kendi cinsinden zevce ve o zevceye şehvetle vâlidden infisâl eden cüz'ün bir müddet-i muvakkatada zevcede hapsolunup istidâd-ı tâm geldikten sonra zevceden dahi infisâl etmesiyle

olup bu ahval ise içtima, iftirak, hareket, sükûn ve hadd-i nihâye, şehvet ve lezzet gibi avârızın cereyanı kendi üzerine sahih olan cisimde olduğundan Allah-u Tealâ üzerine bu ahvalin cereyanı muhaldir. Binaenaleyh; velet ittihazı dahi muhaldir. Eğer veledi olsa Vâcib Tealâ'ya müşabih ve küfüv olmak lâzım gelirdi. Zira; veled vâlideyne elbette küfüv olur. Vâcib Tealâ küfüv, mesîl ve nazîrden münezzehtir. Binaenaleyh; veletten de münezzehtir. Vâcib Tealâ malûmatın küllisine lizatihi âlimdir. Allah'ın gayrı malûmatın küllisine âlim yoktur. Şu halde Allah'ın veledi de yoktur.

***

Vâcib Tealâ müşriklerin ve velet isnad edenlerin itikad ve mezheplerini iptal ile ferd-i vâhid-i hakîkî olmasını zımnen ispat ettikten sonra vâhid-i hakîkî olduğunu tasrih etmek üzere:

ذَلِكُمُ اللهِ رَبُّكُمْ لا إِلَهَ إِلاَّ هُوَ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ فَاعْبُدُوهُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ ﴿102﴾

buyuruyor.

[İşte şu şerik ve nazîrden münezzeh, velet ve zevceden müstağni, semâvât ve arzın mucidi olan Allah-u Tealâ sizin mürebbî ve mûcidinizdir. Evsâf-ı celâl ve sıfât-ı kemâl ile mevsûf olan Allah-u Tealâ'dan maada ma'bud-u bilhak yoktur, ancak şu sıfatlarla muttasıf olan zât-ı ulûhiyet vardır ki, ibadetinizi ona hasretmeniz lâzımdır. Allah-u Tealâ herşeyi haliktır. Şerik, velet ve zevce gibi emârât-ı hudustan beri, rububiyet sıfatıyla muttasıf, ma'budun bilhak ve herşeyin halikı olunca Allah-u Tealâ'ya ibadet edin ve Allah'ın ğayrıya ibadet etmeyin. Zira ibadete müstehak olan; şu beyan olunan evsâfla muttasıf olandır. Şu

halde cümle umurunuzu o zât-ı ahade tefviz edin. Nasıl tefviz ve itimad etmezsiniz? Elbette tefviz ve itimad etmeniz lâzımdır. Zira; Allah-u Tealâ her şeye vekil ve sizi hıfzetfici ve a'mâlinizi gözetici ve amelinize göre ceza vericidir.] Şu halde ancak Rabbinize ibadetle umurunuzun husulüne ve azaptan halâsınıza tevessül edin.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile tarîk-ı tevhide davette bu âyetten daha vazıh bir tarîk olamaz. Zira; Allah-u Tealâ şerik ve nazîrden münezzeh olduğunu beyandan sonra mükellef olan insanların rabbisi olduğunu ve ondan gayrı ma'budun bilhak olmadığını ve herşeyin mucidi, herşeye vekil ve umurun cümlesine mütevelli olduğunu beyanla ibadete davetten daha ziyade bir davet olamaz. Zira; selâmet akılla tefekkür eden kimse bilir ki, şu beyan olunan evsâfın cümlesi Vâcib Tealâ'nın ibadete müstehak olduğunu. ve ondan gayrı ibadete lâyık kimse bulunmadığını suret-i kafiyede bildirir.

İbadın efâli, Allah'ın mahlûku olduğuna bu âyet-i celile sarahatla delâlet eder. Zira Allah-u Tealâ; herşeyin halikı olunca ibadın ef'âlini de haliktır. Çünkü; herşeyde efâl-i ibad dahi dahildir. Şu halde Mu'tezile'nin «Kul fiilini haliktır» dedikleri kelâmları bu âyetle merduddur. İnsanların her umurunda Vâcib Tealâ'ya müracaat etmesi vacip olduğuna işaret için Vâcib Tealâ her şeye vekli ve mütevelli olduğunu beyan buyurmuştur.

Bundan evvelki âyette Vâcib Tealâ mâzî sıyğasıyla da her şeyi halik olduğunu beyanla «Zaman-ı mâzîde herşeyi halik olduğuna» ve bu âyette ism-i fail sıyğasıyla halik olduğunu beyanla «Her zaman halik olduğuna» işaret etmiştir. Evvelki âyette herşeyi halik olduğunu beyan evlâd ve zevceyi nefyetmeye mukaddimedir. Bu âyette herşeyi halik olduğunu beyan; zat-ı ulûhiyetinden gayrı ma'bud olmadığına mukaddime olduğundan Allah-u Tealâ'nın hâlikıyetini beyanda asla tekrar şaibesi yoktur. Çünkü; beyan olunduğu veçhile evveki âyette beyan olunan hüküm başka; ikinci âyette beyan olunan hüküm yine başkadır.

***

Vâcib Tealâ ma'budun bilhak olup kendisinden gayrı ibadete müstehak kimse olmadığını beyan etmek üzere :

لاَّ تُدْرِكُهُ الأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الأَبْصَارَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ ﴿103﴾

buyuruyor.

[Allah-u Tealâ'yı kulların gözleri idrak etmez. Halbuki Allah-u Tealâ'nın gözleri görür ve mücâzât ve mukaabeleden münezzeh latif ve herşeyi bilici habîrdir.]

Yani; Allah-u Tealâ'nın künhünü insanların gözleri ihata edemez. Zira; Cenab-ı Hakkın künhü ve hakikati bir hudud dahilinde olmadığından gözlerin ihatası mümkün değildir. Halbuki Allah-u Tealâ gözleri ihata eder. Zira; Allah-u Tealâ hakaayık-ı umuru bilir, latiftir. Gizli ve aşikâr cümle eşyayı bilir, habîrdir.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile i d r a k ; i h a t a ve l â t î f ; evliyâsına lûtfedici manâsınadır. Buna nazaran manâ-yı âyet: [Allah-u Tealâ'yı kulların gözleri ihata edemez. Zira; künh ve hakikatini ihatadan gözler yorulur ve âciz kalır. Amma Allah-u Tealâ ibâdının gözlerini tamamıyla ihata eder. Allah-u Tealâ kullarına lûtf u in'âm edici ve her hallerini bilicidir] demek olur.

Fahr-i Razi, Kazi ve Hâzin'in beyanları veçhile bu dünyada Cenab-ı Hakkı ruyet mümkündür, lâkin bizim peygamberimizden maadaya vaki değildir. Ancak leyle-i Mi'racda Vâcib Tealâ'yı ruyet bizim nebimize müyesser olmuştur, amma âhirette Cenab-ı Hakkı mekândan münezzeh

olduğu halde ehl-i imanın görecekleri âyât-ı celile ve ahâdis-i nebeviye ve icmâ-ı sahabeyle sabittir. Ehl-i sünnet velcemaat mezhebi de budur. Zira ruyet; aklen mümkün olduğu gibi naklen ruyeti itikaad etmek vaciptir.

Mu'tezile; Allah-u Tealâ'nın ruyet olunmayacağını bu âyetle istidlal ediyorlarsa da istidlalleri merduddur. Zira, âyet-i celilede Vâcib Tealâ'nın künhünü idrak nefyolunuyorsa da cemi' evkatta nefye delâlet yoktur. Bu dünyada idrak olunmamaktan âhirette dahi ruyet olunmamak lâzım gelmez. Bazı evkat ve halatta caiz olmayan şey; diğer evkat ve halatta caiz olabilir. Cemi', eşhasın göremeyeceğine delâlet de yoktur. Caiz ki, âyet-i celile bazı eşhas hakkındadır. Şu halde bazı eşhasın gözü Vâcib Tealâ'yı idrak etmemekten her şahsın gözünün idrak etmemesi lâzım gelmez. Binaenaleyh; bizim nebimizin görmesi bu âyete münâfî değildir.

L â t i f ; ince manâsına olduğu için manâ-yı lugavîyi murad Cenab-ı Bârî hakkında muhal olduğundan te'vili vaciptir.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile l â t i f ; dört veçhile bu âyette te'vil olunmuştur:

B i r i n c i s i ; hayvanâtı ve şâir ecsâmı birbirine benzemeyen zerre misali eczadan terkibinde Vâcib Tealâ'nın san'aiı latif demektir.

İ k i n c i s i ; Vâcib Tealâ'nın kullarına in'âm ve ihsanı ve atûfet ve merhameti latîf demektir.

Ü ç ü n c ü s ü ; Allah-u TealÂ kullarının tââtı üzerine sena ve sevap vermek ve masiy etlerine tevbeyle emretmek muti' olsun, âsî olsun, kullarından merhametini kat' etmediği cihetle latif demektir.

D ö r d ü n c ü s ü ; istihkaklarının fevkinde in'âm etmek ve kudretlerinin fevkinde teklif etmemekle lûtfedici demektir.

***

Vâcib Tealâ Sâniin vücuduna, kudretine, vahdaniyetine delillerini beyan ettiği gibi rusûl-ü kiramın davetine icabetin vacip olduğunu dahî beyan etmek üzere :

قَدْ جَاءكُم بَصَآئِرُ مِن رَّبِّكُمْ فَمَنْ أَبْصَرَ فَلِنَفْسِهِ وَمَنْ عَمِيَ فَعَلَيْهَا وَمَا أَنَاْ عَلَيْكُم بِحَفِيظٍ ﴿104﴾

buyuruyor.

[Muhakkak size Rabbiniz tarafından hakka delâlet eden deliller geldi. Hakikat meydana çıktı. Şu halde o delâil ile hakikati görüp istidlal eden kimsenin menfaati kendi nefsine aittir ve o delâille istidlal etmeyip hakikati keşfetmeyen kimsenin mazarratı kendi aleyhinedir. Ben sizin üzerinize her halinizi hıfzedici değilim. Ancak size doğru yolu gösterir ve azâb-ı ilâhi ile sizi inzar ediciyim.]

Yani; ey müşrikler ! İ'tizara mecaliniz kalmadı. Zira; Rabbinizden size hakkı görüp idrak edeceğiniz deliller geldi. Hakkı görür tebaiyet ederseniz, menfaati kendinize râcidir. Eğer görmez kör kalırsanız mazarratı size aittir. Sülük etmeye şâyân olan ve olmayan tariklar tamamıyla inkişaf etti, i'tizar kapılan kapandı. Ben sizi doğru yola duhûlünüze cebre vekil ve kefil değilim demekle kâfirlere hakikat-ı hali beyan et. Çünkü; resûl üzerine vacip olan din-i hakka davet ve âyât-ı beyyinâtı tebliğdir. Ümmet üzerine vacip olan da davete icabet ve teklif ettiği dini kabul etmektir. Bu âyette e b s â r la murad; ilim ve a m y i le murad; cehildir. Şu halde abdin iki cihetten birini ihtiyara muktedir olduğuna âyet delâlet eder. Çünkü iki cihetten hangisini ihtiyar ederse ona göre cezaya nail olacağı beyan olunmuştur. Binaenaleyh; istediği ciheti ihtiyar etmek abdin vazifesidir. İstediğini ihtiyar eder ve ihtiyarına göre ceza görür.

***

Vâcib Tealâ ilahiyata müteallik mebâhisi beyan ettiği gibi nübüvveti ispata mütallik olan mebâhisi dahi beyan etmek üzere:

وَكَذَلِكَ نُصَرِّفُ الآيَاتِ وَلِيَقُولُواْ دَرَسْتَ وَلِنُبَيِّنَهُ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿105﴾

buyuruyor.

[Şu zikrolunan ay âtı bizim beyan ettiğimiz gibi biz vahdaniyetimize delâlet eden âyetleri birbiri akibinde beyan ve tekrar ederiz. Nübüvveti inkâr edenlere hüccet lâzım gelsin ve desinler ki, «Yâ Muhammed (S.A.) ! Sen Kur'ân'ı bir üstazdan okudun ve ehl-i kitaptan taallüm ettin» demekle nübüvveti inkâr etsinler ve biz Kur'ân'ı ilim ve irfan şanından olan kavme beyan etmekliğimiz için âyetlerimizi ve delailimizi bir halden hal-i uhrâya naklederek tekrar be tekrar envâ'ını beyan ederiz.]

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran Cenab-ı Hakkın âyetleri beyan buyurması bazı. kavmin şekaavetine sebep oldu ve Resûlullah'a «Sen bunu başkasından öğrendin, bize kelâmullah diyerek dinletmek istersin» demekle mukaabele ettiler. Bazı kavmin saadetine sebep olup iman ettiklerine işaret için Vâcib Tealâ âlim olan kavm için Kur'ân'ı beyan ettiğini zikir buyurmuştur.

Bu kelâmı irad eden ehl-i Mekke olduğu ve bu kelâmı söylemelerine sebep ise Mekke'de Rum milletinden esir (Yesâr) ve (Hayr) isminde iki köle mevcut olduğundan Resûlullahın esatiri evvelini onlardan taallümle lisan-ı Arabiye tahvil edip kendilerine tebliğ ettiği yollu iftirada bulunmak istedikleri (İbn-i Abbas) Hazretlerinden mervidir.

***

Vâcib Tealâ kâfirlerin Resûlullah'a iftiralarını beyan ettiği gibi kâfirlerin iftiralarından futûr etmeyip vahyolunan Kur'ân'a ittiba lâzım olduğunu dahi beyan etmek üzere :

اتَّبِعْ مَاأُوحِيَ إِلَيْكَ مِن رَّبِّكَ لا إِلَهَ إِلاَّ هُوَوَأَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ ﴿106﴾

[Yâ Ekrem-er Rusûl ! Rabbin Tealâ tarafından sana vahyolunan ahkâmın kâffesine ittiba et. Zira; Rabbin Tealâ'dan maada ma'budun bilhak yok, ancak ibadete müstehak Allah-u Tealâ vardır. Binaenaleyh; vahyine ittiba lâzımdır. Sen müşriklerden şimdilik kıtal âyeti gelinceye kadar i'raz et.] Kıtal âyeti gelince onlarla mukaatele eder, kılıçla imana davet edersin. İman ederlerse o zaman nefislerini muhafaza etmiş olurlar. Eğer iman etmezlerse Allah'ın nusreti sizinle beraberdir. Binaenaleyh; şimdilik onların fena sözlerine ve iftiralarına mübâlât etme, terket onları şirkleriyle beraber. Çünkü; cezası onlara aittir.

(وَأَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ) cümlesi ehl-i şirki tehdid etmektir. Yâni «Habibim ! Onlar söz dinlemeyince terket onları hallerine bakalım ne yapacaklar?» demektir. Yoksa «Tebliğden vazgeç,» demek değildir.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile âyetten maksad; Resûlullah'ın kalbini takviye ve hüznünü izale ve emr-i tebliğine bütün zahmetlere rağmen devamının lüzumunu iş'ârdır. Müşriklerden i'raz etmesini emir; o zamana mahsus olduğundan daima i'râzını iş'ar etmediği gibi âyetin kıtal âyetiyle mensuh olmasını dahi icab etmez. Çünkü; âyetin nazil olduğu zaman i'raz etmekten her zaman i'raz etmek lâzım gelmez. Binaenaleyh; Resûlullah onları davetten hiçbir zaman hâlî kalmamıştır. Ma'budun

bilhak olmayıp ancak zat-ı ulûhiyeti olduğunu beyan etmek; emrine itaatin vücubunu ve tekâliften i'razın caiz olmadığını iş'âr etmektir.

***

Vâcib Tealâ Resûlullah'ı tesliye etmek üzere :

وَلَوْ شَاء اللهِ مَا أَشْرَكُواْ وَمَا جَعَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِيظًا وَمَا أَنتَ عَلَيْهِم بِوَكِيلٍ ﴿107﴾

buyuruyor.

[Eğer Allah-u Tealâ onların şirketmemelerini murad etmiş olsaydı onlar şirketmezlerdi. Habibim ! Biz Azîmüşşan seni onlar üzerine hıfzedici kılmadık ve sen onlar üzerine her zaman gözetici değilsin ki, onlardan bütün lâyık olmadık şeyleri sarf ve tağyir edesin. Halbuki sen onlar üzerine vekil ve kefil değilsin ki, onların umurlarına mütevelli olasın ve onların salâhları için nefsini meşakkata duçar edesin.] Zira; senin vazifen doğru yolu onlara bildirmektir. Eğer kabul ederlerse menfaati ve kabul etmezlerse mazarratı onlara aittir. Binaenaleyh; kabul etmediklerine senin için esef etmek lâzım değildir.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âyet-i celile; kâfirlerin Resûlullah'a «Sen Kur'ân'ı nâstan tederrüs ve müzâkere ettin ve onun neticesini taraf-ı ilâhiden geldi diyeerk bize tebliğ edip kandırmak istiyorsun» demelerine cevâb-ı ahardır. Yani «Ey Resûl-ü Ekrem ! Sen şu kâfirlerin sefâhatlarına iltifat etme ve onların küfürleri sana sıklet vermesin. Eğer biz onlardan küfrü izâle etmek murad etseydik izâle ederdik. Lâkin onları halleri üzere terk ettik. Binaenaleyh; onların kelimeleri ve senin hakkında lâyık olmadık şeyleri isnadlarıyla kalbin meşgul olmasın. Zira; sen onların

vekili ve kefili değilsin, belki senin vazifen; onlara doğru yolu göstermektir. Onlar kabul ederlerse menfaati kendilerine aittir. Eğer kabul etmezlerse mazarratı yine kendilerine aittir. Binaenaleyh; tebliğ vazifesini ifa ettikten sonra senin için keder yoktur. »

Hulâsa bu âyet;, üç hükmü hâvidir:

B i r i n c i s i ; Allah-u Tealâ onların şirketmemelerini murad etmiş olsaydı, onların şirketmeyeceklerididir. Lâkin onlar iradelerini şirke sarf ettiklerinden Allah-u Tealâ şirklerini halk etmiştir.

İ k i n c i s i ; Resûlullah'ın onları her hususta hıfzedici olmamasıdır.

Ü ç ü n c ü s ü ; Resûlullah'ın onlar üzerine musallat olmamasıdır.

***

Vâcib Tealâ kâfirlerin Resûlullah'a «Sen Kur'ân'ı tederrüs ettin. Taraf-ı ilâhiden gelmiş bir kelâm değildir» demeleri üzerine Resûlullah'a onların nâlâyık kelâmlarına mahzun olmamasını tavsiye ettikten sonra onların kelâmlarına hiddet ederek ma'budlarına sövüp Cenab-ı Hakka sövmelerine sebep olmamasını tavsiye etmek üzere :

وَلاَ تَسُبُّواْ الَّذِينَ يَدْعُونَ مِن دُونِ اللهِ فَيَسُبُّواْ اللهَ عَدْوًا بِغَيْرِ عِلْمٍ كَذَلِكَ زَيَّنَّا لِكُلِّ أُمَّةٍ عَمَلَهُمْ ثُمَّ إِلَى رَبِّهِم مَّرْجِعُهُمْ فَيُنَبِّئُهُم بِمَا كَانُواْ يَعْمَلُونَ ﴿108﴾

buyuruyor.

[Sebbetmeyin şol putlara ki, müşrikler Allah'ın dûnunda o putlara ibadet ederler. Eğer siz onların ma'budlarına sebbederseniz onlar da bilmedikleri halde hadlerini tecavüz ve zulmederek Allah-u Tealâ'ya

sebbederler. Siz sebbetmeyin ki, onlar da sebbetmesinler. Bizim size dininizi tezyin ettiğimiz gibi her kavme amellerini tezyin ederiz. Çünkü; herkes kendi amelleriyle ferahlanır. Amellerini tezyinden sonra onların mercileri ancak Rableridir. Rablerinin gayrı mercileri yoktur. Binaenaleyh; onlara Allah-u Tealâ amel ettikleri şeyleri haber verir ve amellerine göre mücâzât eder.]

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile âyetin zahiri putlara sebbetmekten nehyise de hakikatta Allah-u Tealâ'ya sebbetmekten nehiydir. Zira putlara sebbetmek; kâfirlerin Allah-u Tealâ'ya sebbetmesine sebep olur. Birşeyin sebebinden menetmek hakikatta müsebbibinden nehyetmektir. Binaenaleyh; «Putlara sebbile Allah-u Tealâ'ya sebbe sebep olmayın» demektir. Putları zemmetmek usulü ibadettense de bu ibadete sa'yetmek Cenab-ı Hakka sebbetmek gibi hatar-ı azîme sebep olduğundan zararan cem'i olsa ahaffını ihtiyar etmek kaaidesine tevfikan putlara sebbetmekten nehyolunmuştur ki, mefâsidi defetmek menâfii celbetmekten evlâdır. Müşrikler her ne kadar şirketseler de Allah-u Tealâ'nın vücudunu ikrar ettikleri halde sebbetmeleri; bilmukabele hiddet üzere bu sefâheti irtikâb ederler yahut ashab-ı kiram putlara sebbedince onlar da bilmukaabele Resûlullah'a sebbederlerdi ki, Resûlullah'a sebbetmek Allah-u Tealâ'ya sebbetmekten addolunmuştur. Yahut cühelâ-yı Arap Resûlullah'ı risalet iddiasına sevk eden şeyin şeytan olduğunu itikad ettiklerinden, şeytan'a haşa Resûlullah'ın Allah'ı derler ve ona sebbederlerdi. Bir kimsenin hasmı her ne kadar elfâz-ı galîza ve şütûme istimal ederse, onun kelâmı mecrasına carî olan elfâzı istimal lâyık olmadığını yani fena elfâzla mukaabele etmek ve bu misilli sef âheti irtikâba sebep olmak caiz olmadığına âyette tenbih vardır ve lisanımızda «Söyleme, söyletme» ve «Taş atma necasete, sıçramasın sana» denir.

Emribilmaruf; bazı münkerâtı irtikâba müeddî ve kezâlik münkerâttan nehyetmek daha şedîd münkerâta sebep olursa, her ikisini de terketmek lâzım olduğuna âyet-i celile delâlet eder. Zira; putlara sebbetmek kâfirleri münkerâttan nehyolduğu halde onların mukaddessâta

sebbetmelerine sebep olursa Cenab-ı Hak, sebbetmekten menetmiştir. Âyette her ümmete a'malini tezeyyünün manâsı; işlemeye mühlet verip müsaade etmek ve şeytan'ın onların sû-u a'malini tezyin etmesine müsaade eylemek ve herkes işlediği amelini beğenmektir. Çünkü; beğenmese hiç kimse beğenmediği şeyi birrıza işlemez. Her kim ki, birrıza her ne işlerse onun itikaadında o amel güzeldir. Binâenaleyh; çirkin amelleri işleyen kimselere şeytan o ameli güzel gösterir ve o da seve seve işler.

Âyetin sebeb-i nüzulü; müminlerin putlara sebbedip, müşriklerin de Cenab-ı Hakka sebbetmekle mukaabele etmeleridir; Yahut Ebû Tâlib'in maraz-ı mevtinde Kureyş'in rüesâsının Ebû Tâlib'e Resûlullah'ın putlarına sebbetmemesini tavsiye etmesini Ebû Tâlip'ten rica etmeleri üzerine, Ebû Talip Resûlullah'a putlara sebbetmemesini söylediğinde, Resûlullah'ın onları tevhide davet etmesi üzerine Kureyş'in hiddetle fena sözlerde bulunmaları sebep olduğu mervidir.

Hulâsa; müşriklerin putlarına sebbetmek, onların Allah'a sebbetmelerine sebep olduğuna binaen sebbolacak yerde puta sebbetmek caiz olmadığı ve her ümmete şayan vasıtasıyla amellerinin tezyin olunduğu ve her ümmetin mercii Rabbi Tealâ'nın huzuru olduğu ve Allah-u Tealâ'nın onlara amellerini haber vereceği ve fenalığa sebep olacak işi işlemek caiz olmadığı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesihdendir.

***

Vâcib Tealâ kâfirlerin bazı şüphelerini beyan edip cevap verdikten sonra, diğer şüphelerini beyanla cevap vermek üzere:

وَأَقْسَمُواْ بِاللّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ لَئِن جَاءتْهُمْ آيَةٌ لَّيُؤْمِنُنَّ بِهَا قُلْ إِنَّمَا الآيَاتُ عِندَ اللّهِ وَمَا يُشْعِرُكُمْ أَنَّهَا إِذَا جَاءتْ لاَ يُؤْمِنُونَ ﴿109﴾

buyuruyor.

[Kâfirler yeminlerinin son derecesiyle Allah-u Tealâ'ya yemin ettiler ve dediler ki, «Eğer kendilerine istedikleri mucize gelirse elbette o mucizeye iman edecekler». Yâ Ekrem-er Rusûl ! Sen onlara cevapta de ki, «Âyetler ancak Allah-u Tealâ indinde mahfuzdur. İsterse halk eder, istemezse halk etmez. Âyâtı icad etmek benim kudretim ve iradem tahtında değildir». Ne gibi şey size iş'âr etti ve bildirdi ki, âyetler gelse dahi onlar iman etmezler.]

Yani; her ne kadar âyet gelse, iman edeceklerine dair yemin etseler de onlar iman etmezler. Size ne gibi sebep bildirdi onların iman edeceklerini de, imanlarını ümid edersiniz. Ben bilirim ki, onlar âyet gelse de iman etmezler ve lâkin siz bilmezsiniz. Zira; onlar adem-i imana iradelerini sarfedeceklerine bizim ilmimiz taallûk etti. Binaenaleyh; istedikleri mucize gelse dahi iman etmezler.

(جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ) şiddet ve envâ'-ı te'kid ile yemin etmektir. Çünkü; Kureyş kabilesi Kur'ân'ın mucize olduğuna kanaat etmeyerek, Kur'ân'ın haricinde birtakım mucizeler taleb ettiler ve âyette beyan olunduğu veçhile «Eğer bizim istediğimiz mucize gelirse Muhammed (S.A.) in nebi olduğunu bilir ve mucizesine iman ederiz» dediler ve şiddetle yemin ettiler. Lâkin yeminlerinin sahte olduğunu beyan için bu âyet nazil olmuştur. Fakat her ne kadar yemin etseler de Vâcib Tealâ iman etmeyeceklerini bildiği için onların istedikleri mucizeyi halketmedi ve resûlüne «Mucize; Allah'ın yed-i kudretinde olduğunu ve mucize halketmek Allah-u Tealâ'ya mahsus: olup, kendi kudreti tahtında olmadığı» nı beyan buyurmasını emretti ve Resûlullah da emri ilâhi veçhüzere beyan buyurmuştur. Çünkü; Allah-u Tealâ onlara mucize gelse dahi iman etmeyeceklerini sarahaten beyan etmiştir.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile (وَمَا يُشْعِرُكُمْ) cümlesinde bulunan (مَا) lâfzı istifham-ı inkârîdir ve (أَنَّهَا) 'da bulunan (ان) lâfzı kesirle kıraat olunduğuna nazaran iptidâ-yı kelâmdır ve hitap; müminleredir. Çünkü; kâfirler «Âyet gelse iman ederiz» diyerek yemin ettiklerinden ehl-i iman müşriklerin imanına tama' ederek Resûlullah'a «Yâ Resûlallah ! Rabbimize duâ etsen de âyet gelse, bunlar da iman etseler, şevket-i İslâmiye tezayüd eder» demişlerdi. Buna nazaran manâ-yı nazım: [Ey müminler ! Size ne gibi. şey bildirdi ki, âyet gelse onlar iman eyleyecekler ve neden istidlal ediyorsunuz ki, bunlar yeminlerinde sebat edecekler? Halbuki âyetler onlara geldiğinde muhakkak iman etmezler. Binaenaleyh; yeminlerine aldanmayın] demektir.(ان) lâfzı fetha ile kıraat olunduğunda kelâmda mukadder vardır ki ;(يُؤمنون اولا يُؤمنون انهااذاجَاءتْهم) takdirindedir. Buna nazaran manâ-yı nazım: [Ey müminler ! Size ne gibi şey bildirdi ki, müşriklere istedikleri mucize geldiğinde iman edeceklerini veyahut iman etmeyeceklerini ve neden cezmettiğiniz âyet gelirse iman edeceklerini...] demektir.

Yahut (لايُؤمنون) de bulunan (لأ) lâfzı manâ-yı nefyi müfîd değildir. Şu halde kelâm nefiy suretinde ispattır. Buna nazaran manâ-yı nazım: [Ey müminler ! Âyetler gelirse onların iman edeceklerini ne gibi şey size bildirdi?] demektir.

***

Vâcib Tealâ kâfirlerin âyet gelse dahi iman etmeyeceklerini beyan ettiği gibi imana salih kalpleri ve âsârı müşahedeye sâlih gözleri olmadığını dahi beyan etmek üzere :

وَنُقَلِّبُ أَفْئِدَتَهُمْ وَأَبْصَارَهُمْ كَمَا لَمْ يُؤْمِنُواْ بِهِ أَوَّلَ مَرَّةٍ وَنَذَرُهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ ﴿110﴾

buyuruyor.

[Biz kâfirlerin kalplerini hakka meyletmekten ve gözlerini hakkı müşahede etmekten döndürürüz. Evvelâ davet olunduklarında iman etmedikleri gibi iman etmezler, mütehayyir ve mütereddid oldukları halde tuğyan ve isyanlarında onları terkederiz.]

Yani; kâfirler iman etmezler. Zira; onlar taklide ve imandan i'raza münhemik olup irade-i cüz'iyelerini küfre sarf ettiklerinden dolayı kalplerini hakkı kabulden ve gözlerini hakka delâlet eden âyetleri müşahede etmekten tağyir ederiz. Binaenaleyh; evvelki âyetleri gördüklerinde iman etmedikleri gibi ikinci bir âyet gelse dahi iman etmezler ve biz onları isyanlarında mütehayyir oldukları halde terkederiz. Çünkü; temerrüd ve inatlarından vazgeçmezler ve iman cihetine meyletmezler. Binaenaleyh; onlar nazar-ı ibret ve istidlalle âyetleri düşünmezler ki, kalbleri hakkı idrak etsin ve gözleri görsün.

***

Vâcib Tealâ kâfirlerin iman etmeyeceklerini icmâlen beyandan sonra adem-i imanlarını tafsil etmek üzere:

وَلَوْ أَنَّنَا نَزَّلْنَا إِلَيْهِمُ الْمَلآئِكَةَ وَكَلَّمَهُمُ الْمَوْتَى وَحَشَرْنَا عَلَيْهِمْ كُلَّ شَيْءٍ قُبُلاً مَّا كَانُواْ لِيُؤْمِنُواْ إِلاَّ أَن يَشَاء اللّهِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ يَجْهَلُونَ ﴿111﴾

buyuruyor.

[Eğer biz onlara melekleri inzal etsek ve ölüler konuşsalar ve herşeyi muvâceheten ve suret-i alâniyede onlar üzerine cem'etsek iman eder olmadılar. İllâ imanlarına meşiyet-i ilâhiye taalluk etmek müstesnadır ve lâkin onların ekserisi cahillerdir.]

Yani; kâfirlere istedikleri veçhüzre biz semâdan melekleri indirsek, senin nübüvvetine melekler şehâdet etseler ve arzuları üzerine ölüleri diriltsek mevtalar onlara tekellüm etseler ve senin hakkaa nebi olduğunu tasdik ve herşeyi onlar üzerine kefil ve onları irşada taahhüd eder oldukları halde cem'etsek onlar da seninle beraber irşada çalışsalar, küfrüzre ısrar eden kâfirler seni tasdik ve iman eder olmadılar. Hiç bir vakitte iman etmezler, illâ imanlarına meşiyet-i ilâhiye taallûk ettiği zaman iman ederler ve lâkin nâsın ekserisi Allah'ın kazâ ve kaderini bilmez cahillerdir.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile âyet-i celile kâfirlerin «Resûlullah üzerine ikinci bir mucize gelse iman ederiz» dediklerine cevap olduğu gibi kâfirleri tekzip ve istedikleri âyet gelse dahi iman etmeyeceklerinden âyetin gelmesinde fayda' olmadığını beyan etmiştir. Çünkü; imana meyledenlere mucize-i vahide kâfidir. Evvelki mucizeyi kâfi görmeyenlere, ikinci bir mucize gelse dahi kâfi görmezler, üçüncü ve dördüncüsünü de talepten hâlî kalmazlar ve bu hal ilâgayrınnihaye devam edeceğinden nübüvvet kapısı kapanmak icab eder. (قُبُلًا) suret-i alâniyede herşeyi cem' etsek demektir.

Yahut kefalet manâsına olan kabilin cem'idir. Buna nazaran manâ-yı nazım: [Biz söz söyleyen ve söylemeyen herşeyi cem' etsek de onlar senin nübüvvetini tasdik ve söylediğin sözlerin hakkaaniyetine şehadet ederek kâfirleri irşada kefalet etseler yine iman etmezler] demektir. Çünkü; imana meyledip iradelerini sarfetmek yok ki, onlara mucize gelmek ve söz söylemek ve şehadet etmek te'sir etsin.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile küfür ve imanın cümlesinin meşiyet-i ilâhiyeyle olduğuna âyet delâlet eder. Zira; irade-i ilâhiyeden hariç birşey yoktur. Şu kadar ki, abid iradesini küfre sarf eder, Allah-u

Tealâ da murad buyurur ve kezâlik imana sarfeder, Allah-u Tealâ da imanını irade eder. Binaenaleyh; imana muvaffak olur.

Âyet-i celile ehl-i Mekke'den Kur'ân'ı ve Resûlullah'ı istihza edenler haklarında nazil olduğu Fahr-i Razi ve Hâzin'in beyanları cümlesindendir. Çünkü; Kureyş'in süfehâsı Resûlullah'a alâtarikil'istihzâ «Melekler gelse nübüvvetine şehadet etseler de biz de iman etsek» veyahut «Babalarımızı ihya etsen de söylediğin sözlerin hak veya batıl olduğunu onlardan sual etsek» demeleri üzerine âyetin nazil olduğu mervidir.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile «Ekserisi cahillerdir» demek; «Onlara her istedikleri âyetler gelmiş olsa iman etmeyeceklerini bilmezler. Binaenaleyh; iman edeceklerine yemin ederler» demektir. Yahut «Müminlerden ekserisi onların iman etmeyeceklerini bilmediklerinden kâfirlerin imanlarına tama' ederler» demektir.

***

Vâcib Tealâ Resûlullah'ın kavminin ahvalini beyan ettiği gibi her nebi için bir takım düşmanlar bulunduğunu dahi beyanla habibini tesliye etmek üzere :

وَكَذَلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نِبِيٍّ عَدُوًّا شَيَاطِينَ الإنسِ وَالْجِنِّ يُوحِي بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ زُخْرُفَ الْقَوْلِ غُرُورًا وَلَوْ شَاء رَبُّكَ مَا فَعَلُوهُ فَذَرْهُمْ وَمَا يَفْتَرُونَ ﴿112﴾

buyuruyor.

[Habib-i Zişan'ım ! Sana birtakım adavet eder düşmanlar halk ettiğimiz gibi her nebi için ins ü cinnin şeytanlarını biz düşman kıldık ki, bazısı bazısına sözün batıl \e yalan olanlarını söylerler, aldatmak ve mağrur

etmek için vesvese edip birbirlerini enbiyaya ve şeriatlarına iftira ve adavet etmeye teşvik ederler ve eğer Rabbin Tealâ onların imanlarını murad etmiş olsaydı bu gurura ve erâcifi işaa etmezlerdi. Halleri böyle olunca onları iftirâlarıyla beraber terket.]

Bu âyet-i celile Resûlullah'ı tesliyedir. Yani «Seni birtakım düşmanlarla müptelâ kıldığımız gibi senden evvel geçen enbiya biraderlerini dahi ins ü cinnin mütemerrid ve âsîleriyle müptelâ kıldık. Şu halde düşmanla müptelâ olmak sana mahsus bir hâl değildir. Binaenaleyh; mahzun olma» demektir.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile kâfirlerin enbiyaya adavetleri Allah'ın halketmesiyledir. İns ü cinnin şeytanlarıyla murad; ödleri ve mütemerridleridir. Şeytan'ın habîs olanları insanın habîs olanlarına vesvese eder ve ehl-i imana kendi musallat olduğu gibi insanın mütemerrid olanlarını dahi musallat kılar ve insanın şeytan'ı cinnin şeytan'ından daha eşed olduğu Resûlullahtan mervidir. Çünkü; insanın mütemerrid olanlan diğer insanlarla açıktan ülfet ve ünsiyet ettiğinden şeytan'dan daha ziyade iğfale müsaittir. Binaenaleyh; her zaman fena fikirde ve din aleyhinde olanların birtakun sâdedil kimseleri idlâl ettikleri görülmektedir ve bu misilli kimselerin efâli şeytan'ın ef'âline müşabih olduğundan onlara da şeytan denilmiştir.

Yahut ş e y â t i n le murad; İblis'in evlâdıdır. Fakat İblis'in evlâtları iki kısım olup bir kısmı insanları, diğer kısmı da cinleri iğfale me'mur olduklarından âyette ins ü cinnin şeytanları denmiştir. Şu ihtimale nazaran şeytan; cinne mugaayir bir nevidir. İnsanları iğfale sa'yettiği gibi cinleri iğfale dahi sa'yederler.

Bu âyette v a h y le murad; vesvese ve sür'atla te'sir eden ima ve işarettir. Z u h r u f ; dış yüzü güzel, iç yüzü çirkin ve batıl manâsınadır. G u r u r ; aldatmaktır. Buna nazaran manâ-yı nazm: [Şeytanların bazısı bazısını ve zuafâ-yı nâsı aldatmak için dışı güzel, içi batıl sözlerle vesvese ve sür'atla haktan batıla meyletmesini iş'âr ederler] demektir. Binaenaleyh;

şeytan'ın iğfâliyle insan ânî olarak bir fenalık yapar ki, ölünceye kadar nedamet eder, fakat nedamet fayda etmez.

***

Vâcib Tealâ şeytan'ın iğfalinin hikmetini beyan etmek üzere:

وَلِتَصْغَى إِلَيْهِ أَفْئِدَةُ الَّذِينَ لاَ يُؤْمِنُونَ بِالآخِرَةِ وَلِيَرْضَوْهُ وَلِيَقْتَرِفُواْ مَا هُم مُّقْتَرِفُونَ ﴿113﴾

buyuruyor.

[Âhirete iman etmeyenlerin kalpleri bâtıla ve o zahiri ziynetti ve bâtını yalan olan sözlere meyletsinler, bâtıl ve muzahraf olan söze razı olsunlar ve o kâfirler kesbedici oldukları ef'âl-i kabâyihi kesbetsinler için şeytanların bazısı bazısına vahyeder ve biz onlara kudret veririz.]

Yani; biz her nebiye düşman halkettik ve insanları iğfal için ins ü cinnin şeytanlarına kudret verdik ki, âhirete iman etmeyen kâfirlerin kalpleri şeytanların gurur ve iftiralarına meyletsinler ve dışı yaldızlı içi ağulu olan sözlere kendi nefisleri için razı olsunlar ve kesbetmekte oldukları akaaid-i bâtıla ve a'mâl-ı fâsideleri kesbetsinler ki, sû'-u ihtiyarlan sebebiyle cezalarını görsünler de şeytan'ın vesvesesine aldananlarla aldanmayanların beyinleri fark ve temyiz olunsun ve aldananlar azap görsünler ve aldanmayanlar ecr ü mesûbât alsınlar.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile âhirete iman; envâ'-ı hayrata bâdî ve sebep olduğuna ve âhirete adem-i iman; bâtıl sözleri kabul ve şehevât-ı nefsaniyeye tebaiyeti icab ettiğine işaret için iman vacip olan şeylerden yalnız âhirete iman etmedikleri tasrih buyurulmuştur. Çünkü; âhirete iman etmeyen kimsenin himmeti hemen dünyaya ve şehevâtına

meyletmek olduğundan ef'âl-i habîsenin hiçbirisinden çekinmez ve aklına ne gelirse işler. Zira âhiret korkusu yoktur. Ahvâl-i bâtılayı dinlemeye razı oldukları için kemâl-i arzu ve iştihâ ile işler ve kabâyihi mezâyâ-yı insaniyeden addetmekten çekinmediği gibi irtikâb ettiği cinâyâtı makaamı iftiharda serd ü beyan eder hiç kimseden perva etmez. Amma âhirete iman eden kimse akıbet umuru ve âhirette olacak ahvâli bildiği için akvâl-i batılaya asla meyletmez. Çünkü; cezasından korkar.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âyet; âlim olan bünye-i insaniye olmayıp, ilim kendisiyle kaaim olan eczâsından bir cüz' olduğuna delâlet eder. Zira; insanın eczâsindan bâtıl söze meyleden yalnız ilim, kendisiyle kaaim olan kalp olduğunu Cenab-ı Hak bu âyette beyan buyurmuştur. Çünkü e f ' i d e ; fuâdın cem'idir. F u â d ise; kalp manâsına olduğundan bâtılı dinleyecek ve bâtıla meyledecek kalp olduğu beyan olunmuştur ve dimağ da kalbin âlâtındandır.

***

Vâcib Tealâ kâfirlerin istedikleri mucizenin maaziyâdetin hâsıl olduğunu beyan etmek üzere:

أَفَغَيْرَ اللهِ أَبْتَغِي حَكَمًا وَهُوَ الَّذِي أَنَزَلَ إِلَيْكُمُ الْكِتَابَ مُفَصَّلاً وَالَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْلَمُونَ أَنَّهُ مُنَزَّلٌ مِّن رَّبِّكَ بِالْحَقِّ فَلاَ تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ ﴿114﴾

buyuruyor.

[Allah'ın başkasını hakem taleb edeyim mi? O Allah-u Tealâ şol zat-ı eceli ü a'lâdır ki, size ahkâmı tafsil eder kitap inzal etti ve şol kimseler ki, biz

onlara kitap verdik, onlar bilirler ki, Kur'ân hak olarak Rabbin Tealâ tarafından nazil olmuştur. Binaenaleyh; sen şekkedicilerden olma.]

Yani; şeytandın müzahrefâtına. meyledeyim de beynimizde hükmedecek Allah'ın gayrı bir hakem mi arayayım? Halbuki Allah-u Tealâ ahkâmı tamamıyla beyan eder mufassal olarak size Kur'ân-ı Azîmüşşan gibi hakla bâtıl beynini tefrik eder kitabı inzal buyurdu. Şol kimseler ki, biz onlara Tevrat ve İncil gibi kitap verdik. Onlar Kur'ân'ın hakka mukaarin olarak Rabbin Tealâ tarafından nazil olduğunu bilirler. Hâl böyle olunca onların Kur'ân'ın hak olduğunu bildiklerinde asla şek ve tereddüd edicilerden olma. Zira; biz sana onların bildiklerini beyan ettik ki, sen tereddüd etmeyesin.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âyette h a k e m hâkim manâsına olup belki hakem; hâkimden daha kuvvetli manâya delâlet eder.

Bu âyette Vâcib Tealâ resûlünün risaletini iki cihetle ispat etmiştir:

B i r i n c i s i ; Kur'ân gibi evvelîn ve âhirinin ulûmunu cami' bir kitapla mümtaz olmasıdır.

İ k i n c i s i ; Tevrat ve İncil gibi kütüb-ü sabıkanın risalet-i nebevîyeye delâletleri vasıtasıyla ehl-i kitabın risalet-i nebevîyeye vakıf olmalarıdır. Şu halde onların hasedlerinden nâşî inkârları bilmediklerinden değildir. Çünkü; bildiği şeyi taassubundan ve hasedinden nâşî inkâr etmek, ekseri insanlarda her zaman müşahede olunmaktadır ve ehl-i kitabın inkârları da bu kabildendir. (فَلاَ تَكُونَنّ) hitabı zahirde Resûlullah'a ise de hakikatta ümmetinedir. Yahut ümmetin her ferdinedir. Yahut «Ehl-i kitabın Rabbin Tealâ tarafından nazil olduğunu bildiklerinde şekketme» demektir.

Cenab-ı Hak Resûlullah üzerine Kur'ân'ı inzal etmekle nübüvvetin sıhhatına hükm-ü kat'î ile hükmettiğinden nübüvvetin sıhhatini ispat için diğer mucizeye ihtiyaç yoktur. Çünkü; Resûlullah'ın nübüvvetini ispatta Kur'ân kâfi ve vâfidir. Binaenaleyh; Kur'ân'a kanaat etmeyen hiçbir mucizeye kanaat etmez ki, Kur'an'dan başka mucize gelsin.

***

Vâcib Tealâ Kur'ân'ın sıdk-ı nübüvvete delâlet eder mucize yönünden kâfi olduğunu beyan ettiği gibi Resûlullah'ın mucizesini nübüvvetini ispata kâfi olup, noksan olmadığını dahi beyan etmek üzere:

وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ صِدْقًا وَعَدْلاً لاَّ مُبَدِّلِ لِكَلِمَاتِهِ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿115﴾

buyuruyor.

[Yâ Ekrem-er Rusûl ! Rabbin Tealâ'nın kelimesinden ibaret olan Kur'ân vaadinde sidik ve hükmünde adalet yönünden tamam oldu. Asla noksan kalmadı. Çünkü; ihbarında yalan ve ahkâmında asla zulüm yoktur. Gerek ümem-i maziye hakkında, gerek ilâyevmilkıyam zuhur edecek havadiste haberleri vakıa mutabıktır, asla hulf yoktur. Emir ve nehiy, haram ve helâl gibi bütün ahkâmı adalete muvafıktır. Rabbin Tealâ'nın kelimâtım tebdil ve tahrif ve ilâyevmilkıyam ahkâmını tağyir edici yoktur. Zira; senin bi'setinle emr-i nübüvvet ve risalet tamam ve bâb-ı vahiy münsed oldu. Binaenaleyh; sen enbiyânın hâtemi ve rusûl-ü kiramın seyyidi oldun. Allah-u Tealâ kullarının sözlerini duyar ve işlerini bilir.] Şu halde kâfirlerin nübüvvetini inkârlarından dolayı senin için esef yoktur. Zira; Cenab-ı Hak senin halini ve onların hallerini bilir ve herkesin haline göre muamele eder.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile k e l i m e yle murad; Kur'ân'dır. Zira Kur'ân; hak ve sâdık ve muciz olmakta kelime-i vahidedir. T a m a m o l m a s ı yla murad; Resûlullah'ın nübüvvetinin sıdkına delâlet yönünden kâfi ve ilâyevmilkıyam mükellefinin muhtaç olduğu itikad ve amele müteallik mesâilin cümlesi üzerine müştemil olmasıdır. Kelimât-ı ilâhiyede yalan

olmadığı cihetle de tamamdır. Zira kelâmda yalan; noksandır. A d i l le murad; ahkâmında zülüm olmamak ve haberinde vukuata mutabık olmaktır. Çünkü; Kur'ân'da hâsıl olan şey; ikidir :

B i r i n c i s i ; haber,

i k i n c i s i ; tekâlife müteallik emr ü nehiydir. Amma mükellef ister melek olsun, ister insan ve cin olsun, her sınıf hakkında varid olan emr ü nehyin cümlesi adalettir, hiçbir ferde zulüm yoktur. Haberler gerek zâtullah ve sıfâtullaha müteallik olsun, gerek ef âl-i ilâhiye ve ahvâl-i âhirete müteallik olsun cümlesi sâdıktır, hiç birinde yalan yoktur.

Kâfirlerin Kur'ân hakkında şek ve şüpheleri Kur'ân'ın hakkaniyetine asla halel getirmez. Zira; kâfirlerin fena sözlerinin sıdkı nübüvvete delâlet eden delâilin esasında asla tesiri olamaz. Zira; kelime-i ilâhiye tebdil ve tağyir kabul etmez, kıyamete kadar tağyirden masundur.

***

Vâcib Tealâ delâil-i kafiye ve kelime-i ilâhiye olan Kur'ân'la nübüvvetin sıhhati sabit olduktan sonra keferenin sözlerine iltifat lâyık ve münâsip olmadığını beyan etmek üzere :

وَإِن تُطِعْ أَكْثَرَ مَن فِي الأَرْضِ يُضِلُّوكَ عَن سَبِيلِ اللهِ إِن يَتَّبِعُونَ إِلاَّ الظَّنَّ وَإِنْ هُمْ إِلاَّيَخْرُصُونَ ﴿116﴾ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ مَن يَضِلُّ عَن سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ ﴿117﴾

buyuruyor.

[Eğer sen yeryüzünde olan kimselerin ekserisinin sözüne itaat edersen, seni tarik-ı ilâhiden çıkarırlar ve tarik-ı dalâlete sevkederler. Zira; onlar delâile ittiba etmezler, ancak kendi zan ve tahminlerine ittiba ederler ve onlar söylemez, ancak yalan söylerler. Senin Rabbin Tealâ kendi tarîkından çıkan kimseyi iyi bilir. Halbuki Vâcib Tealâ tarîk-ı hakka vâsıl olanları herkesten ziyade bilir.]

Yani; yâ Ekrem-er Rusûl ! Eğer sen yeryüzünde olan kimselerin ekseriyetini teşkil eden câhil ve havâ-yı nefsine tebaiyet eden kâfirlerin zâtullah ve sıfâtullah ve ahkâm-ı şâire hakkında söyledikleri hezeyana ittiba ve itaat edersen onlar seni tarîk-ı hak olan tarîk-ı ilâhiden idlâl ederler. Zira; dâll olan kimse ancak dalâletle emreder. Çünkü; onlar ancak zanlarına tebaiyet ederler ve taklid ettikleri pederlerini hak üzre zannettiklerinden cehaletleri sebebiyle pederlerinin siyretine kanaat, zan ve tahminlerine ahkâmı binâ ederler ve ancak yalan söylerler. Zira; Allah-u Tealâ'ya velet isnadı ve putları şerik ve itikad ve meyteyi helâl addetmeleri gibi birtakım evhâmâta ittiba ederler ve iftira alâllahtan çekinmezler ve senin Rabbin Tealâ tarîk-ı ilâhiden çıkanları ve tarîk-ı ilâhiye girmekle ihtida ederek kat'-ı mesafe edenleri herkesten ziyâde bilir ve bu iki fırkanın hallerine göre ceza verir.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âyette idlâlin taallûku; üçtür:

B i r i n c i s i ; zâtullah ve sıfâtullahta

i k i n c i s i ; nübüvvet ve ahvâl-i âhirete müteallik usul-ü itikaadiyede,

ü ç ü n c ü s ü ; hill ü hürmete müteallik ahkâm-ı ilâhiyede olur. Zira kâfirler Resûlullah'a ve müminlere mücadele ettiler ve «Size ne oluyor ki, kendinizin kestiğiniz ve öldürdüğünüz hayvanâtı ekleder de Allah'ın öldürdüğü meyteyi ekletmezsiniz?» diyerek ahkâm-ı ilâhiyeye müdahaleleri üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir. Zira; havâ-yı nefse ittiba ve cehalet sâikasıyla, hakka bâtıl ve bâtıla hak demekten çekinmedikleri için Cenab-ı Hak onların sözlerine ittibadan nehyetmiştir. (إِن يَتَّبِعُونَ إِلاَّ الظَّنَّ) ; onlar hill ü hürmette ve pederlerini taklidde ittiba

etmez, ancak zanna ittiba ederler. (وَإِنْ هُمْ إِلاَّيَخْرُصُونَ); onlar söylemez, ancak Allah-u Tealâ şunu helâl kıldı diğerini haram kıldı diyerek yalan söylerler demektir. Çünkü; (يَخْرُصُ) zan ve tahmin üzere yalan söylemektir. «Bunların ittiba ettikleri mezhepleri zan üzerine müesses ve seleflerini taklidden ibarettir. » Binaenaleyh; itikadlarının kat'iyetini iddialarında yalan söylerler), buyurmuştur. Hak zahir olup bâtıl beyan olunduktan sonra onların umurunu halika tefviz etmek lâzım olduğuna işaret için Vâcib Tealâ dâll olanla mühtedî olanları bildiğini beyan etmiştir.

Âyet-i celilede hitap; zahirde Resûlullah'a ise de hakikatta ehl-i İslâmadır. Şu halde insanlara lâzım olan daima havâ-yı hevesine ittiba eden f âşıklardan içtinab etmek olduğunu Cenab-ı Hak tavsiye buyurmuştur. Çünkü; havaya ittiba etmek her zaman insanı helâke götürür ve fenayı intaç eder. Binaenaleyh; insan için gerek kendi havasına ve gerek gayrın havâsına ittibadan hazer etmek ehem ve elzemdir.

***

Vâcib Tealâ ahkâmda ehl-i havanın re'yine ve sözüne ittiba etmemek lâzım olduğunu beyandan sonra, ittiba etmeye şâyân olan şeyi emretmek üzere:

فَكُلُواْ مِمَّا ذُكِرَ اسْمُ اللهِ عَلَيْهِ إِن كُنتُمْ بِآيَاتِهِ مُؤْمِنِينَ ﴿118﴾

buyuruyor.

[Kâfirlerin sözüne ittiba etmeyince eğer Allah'ın âyetlerine iman ve resûlünü tasdik edici iseniz, üzerine Allah'ın ismi zikrolunan şeyi ekledin.]

Yani; Allah-u Tealâ'nın size mubah kıldığı hayvânat-ı ehliye ve vahşiye ve kuşlardan yemek murad ettiğinizde eğer ahkâm-ı ilâhiyeye mümin iseniz onları zebhederken Allah'ın ismi zikrolunanları yiyin, yoksa Allah'ın gayrının ismi zikrolunarak kesilen şeyleri yemeyin.

Bu âyette e k l i l e e m i r ; ibâhe içindir, vücub için değildir. Hîn-i zebhinde besmele zikrolunan şeyi ekletmek mubahtır. Amma Allah'ın gayrının ismi zikrolunan veyahut kendi kendine helâk olan hayvanın etini ekletmek caiz olmadığına işarettir. Zira birşeyle emir; o şeyin zıddından nehyi mutazammındır. Binaenaleyh; Allah'ın ismi zikrolunan şeyi yiyin demek; «Allah'ın ismi zikrolunmayan şeyi yemeyin» demektir. Binaenaleyh; müşriklerin kestikleri hayvanâtı yemek haramdır. Zira; onlar ibadet ettikleri putlarının isimlerini zikirle kestiklerinden haram kılınmıştır.

***

Vâcib Tealâ ismullah zikrolunanların ekli mubah olduğunu beyandan sonra ekletmeyenleri tevbih etmek üzere:

وَمَا لَكُمْ أَلاَّ تَأْكُلُواْ مِمَّا ذُكِرَ اسْمُ اللهِ عَلَيْهِ وَقَدْ فَصَّلَ لَكُم مَّا حَرَّمَ عَلَيْكُمْ إِلاَّ مَا اضْطُرِرْتُمْ إِلَيْهِ وَإِنَّ كَثِيرًا لَّيُضِلُّونَ بِأَهْوَائِهِم بِغَيْرِ عِلْمٍ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِالْمُعْتَدِينَ ﴿119﴾

buyuruyor.

[Size ne gibi şey arız oldu ki, Allah-u Tealâ'nın ismi zikrolunan şeyi ekletmez, haram addedersiniz ve ne gibi şey onu ekletmekten sizi

menetmiştir. Halbuki kitabınızda resûlünüz lisanıyla sizin üzerinize haram olup illâ ekline muztar olduğunuz şeyi Allah-u Tealâ size lâyıkı veçhüzere tafsil etti. Nâstan çokları havâ-yı nefisleriyle kendilerini ve gayrıları bilmeyerek elbette idlâl ederler. İnd-i ilâhide helâl ve haram olan şeyi bilmezler. Binaenaleyh; onların sözüne iltifat etmeyin. Zira; Rabbin Tealâ hudud-u nahiyeyi tecavüz edip, Allah'ın helâl kıldığını haram ve haram kıldığını halâl itikad edenleri bilir ve onların cezâ-yı sezalarını verir.]

Vâcib Tealâ haram olan şeyleri diğer âyetlerde tafsil ettiğini ve haramın ekline zaruret messederse zaruret mündefi' olacak kadar ekletmek mubah olduğunu beyan buyurmuştur. Çünkü zaruret; haram olan şeyleri mubah kılar. Binaenaleyh; zaruretin her meselede istisna teşkil eder ayrı bir mevkii vardır.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile mücerret taklitle umur-u dinde havâ-yı nefis üzre söz söylemenin haram olduğuna âyet delâlet eder.

***

Vâcib Tealâ muharremâtı tafsil ettiğini beyandan sonra bilkülliye terki lâzım olan şeyi beyan etmek üzere:

وَذَرُواْ ظَاهِرَ الإِثْمِ وَبَاطِنَهُ إِنَّ الَّذِينَ يَكْسِبُونَ الإِثْمَ سَيُجْزَوْنَ بِمَا كَانُواْ يَقْتَرِفُونَ ﴿120﴾

buyuruyor.

[Ey müminler ! Âzâ-yı cevârihle olan günâh-ı zahiriyi ve kalple olan günâh-ı bâtınîyi terkedin. Zira; şol kimseler ki, onlar günâhı kesbettiler, kesbettikleri günâhlarla yakında cezalanırlar.]

Yani; zahirî ve bâtınî günâhları terketmek vaciptir. Zira; günâh işleyecek kimseler işledikleri günâhla cezâlanacaklarından âkil olan kimsenin ceza icab eden şeyi terketmesi elbette ehem ve elzemdir.

Fahr-i Razi, Kazi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran g ü n â h – ı z a h i r le murad; âzâ-yı cevârihten sudur eden günâhtır. B â t ı n la murad; kalple olan günâhtır. Binaenaleyh; zahir ve bâtın, hafî ve celî günâhları terkle emir; bilumum günâhları terkle emirdir.

Yahut z â h i r le murad; suret-i alâniyede vuku bulan zina, bâtınla murad; suret-i hafiyede vuku bulan zinadır, diyenler varsa da Feth-ül Beyan'da zikrolunduğu veçhile esah olan umum-u muharremâta şâmildir. Zira; lâfzın umumu maâsînin envâ'ına şümulünü icab ettiğinden bazı muharremâta tahsisi iktizâ eder bir sebep olmadığından bazı günâha tahsis etmekte bir fayda yoktur.

Zira; (يكتسبون) , (يَقْتَرِفُون) manâsına olduğu cihetle lâfz-ı âyet; insanların . kesbettikleri her günâha ceza olduğuna delâlet eder. Binaenaleyh; kalbe hutur edip işlemesine azm ü cezim tasmim ve tasavvur etmiş ve fiile çıkarmak için esbaba tevessül eylemiş ve lâkin fırsat bulamamış olduğu günâhlardan mesul olacağına âyet delâlet eder. Amma kalbe hutur etmiş de işlemesine meyletmemiş ve esbabına tevessül de etmemiş olduğu hatırattan mes'ûl değildir. Zira; kalbe hutur eden hâtırat, zarurî olup, ihtiyarî değildir.

***

Vâcib Tealâ besmeleyle kesilen hayvanın eti helâl olduğunu beyandan sonra, besmele zikrolunmayanın haram olduğunu beyan etmek üzere :

وَلاَ تَأْكُلُواْ مِمَّا لَمْ يُذْكَرِ اسْمُ اللهِ عَلَيْهِ وَإِنَّهُ لَفِسْقٌ وَإِنَّ الشَّيَاطِينَ لَيُوحُونَ إِلَى أَوْلِيَآئِهِمْ لِيُجَادِلُوكُمْ وَإِنْ أَطَعْتُمُوهُمْ إِنَّكُمْ لَمُشْرِكُونَ ﴿121﴾

buyuruyor.

[Hîn-i zebhinde Allah'ın ismi kendi üzerine zikrolunmayan hayvanın etini yemeyin. Besmelesiz kesilen hayvanın etini yemek taat-ı ilâhiyeden çıkmaktır. Müşriklerin size mücadele ve muhasama etmeleri için şeytanlar dostlarına vesvese ve mücadeleye teşvik ederler. Eğer siz müşriklere itaat eder de Allah'ın helâl kıldığını haram ve haram kıldığım helâl itikad ederseniz, siz de elbette müşriklerdensiniz. Zira; Allah'ın gayrıya itaat edenin Allah'a şirketmiş olacağında şüphe yoktur.]

Yani; hayvanâtı keseceğiniz zaman Allah'ın ismini zikredin. Kesildiğinde Allah'ın ismi zikrolunmayanı ekletmeyin. Zira Allah'ın ismi zikrolunmayıp, Allah'ın gayrı putların ve sâirenin ismi zikrolunan şeyi ekletmek, muhakkak Allah'ın taatından çıkmaktır. Şeytanlar taât-ı ilâhiyeden huruç eden fâsık dostlarına vesvese ederler ki, o dostları sizinle mücadele etsinler. Eğer siz onlara itaat eder, sözlerini dinlerseniz müşrik olursunuz. Zira; müşrikin itikadına dair olan sözüne inanan ve ittiba eden kimse elbette müşrik olur.

Fahr-i Razi ve Nisâbûrî'de (İmam Atâ)'dan naklen beyan olunduğuna nazaran ismullah zikrolunmayan me'kûlât ve meşrubatın kâffesi haramdır. Zira; âyetin umumu cümlesine şâmildir. Sair fukaha «Âyet-i celile, zebholunan hayvana mahsustur. İsmullah zikrolunmaksızın kesilen hayvanın eti haramdır. Besmeleyi terki gerek amden ve gerek nisyanen olsun müsavidir» demişlerdir. (İbn-i Şîrîn) ile mütekellimînden bir taifenin ve İmam-ı Malik'in mezhepleri budur. Amma İmam-ı A'zam indinde eğer besmele amden terkolunursa haramdır. Nisyanen terkolunursa halâldır. Zira nisyan; indallah ma'füvdür. İmam-ı Şafiî indinde bu âyet-i celile, Allah'ın gayrı putların isimleri zikrolunarak zebholunanlara mahsus olduğundan Allah'ın gayrının ismi zikrolunmayıp ismullah da zikrolunmamış olsa helâldir. İsmullahı terk; gerek amden ve

gerek sehven olsun zararı yoktur. Yani müminin kestiği hayvanın eti mutlakaa Şafiî indinde helâldir.

K â f i r l e r i n   m ü c a d e l e s i yle murad; âyetteki kelâmlarıdır. Zira onlar; ehl-i imana ta'nettiler ve dediler ki, «Siz kendi öldürdüğünüzü ekledersiniz de Allah'ın öldürdüğünü ekletmezsiniz, bu ise aklın hilâfınadır. Halbuki kelbin ve kuşların öldürdüklerini ekledersiniz» demeleridir.

Ş e y â t î n le murad; İblis ve İblis'in askerleridir. Çünkü; onlar müşrikleri idlâl ve iğfal için vesvese ve ahkâm-ı şer'iyeye itiraza teşvik ederlerdi. Yahut Fahr-i Razi ve Hâzin'in beyanları veçhile şeyatînle murad; Fâris mecûsîleridir. Çünkü; (İkrime)'den naklolunduğuna nazaran meytenin hürmetine dair âyet nazil olunca Fâris mecûsîleri ehl-i Mekke'ye mektup yazarak «Muhammed (S.A.) ve ashabı, Allah'ın öldürdüğünü yemezler de kendi öldürdüklerini ve av için besledikleri kelbin ve kuşların öldürdüklerini nasıl yerler?» demişlerdi. Ehl-i Mekke de onların mektubu üzerine Resûlullah'a ve ashabına itiraz ettiler. Zira; ehl-i Mekke'nin Fâris ahalisiyle müşrik olmakta münâsebetleri olduğundan muhabere ve beyinlerinde mükâtebe cereyan eder ve mecûsîlerin sözlerine itimad ederlerdi.

Çünkü; (الجنس الى الجنس يميل) Binaenaleyh; müşrikler bu mektup üzerine derhal itiraza sür'at ettiler, mücadele ve muhasamaya koyuldular. Allah'ın haram kıldığını halâl ve halâl kıldığını haram kılan kimse Allah'ın gayrı bir hâkim ispat etmiş olduğundan müşrik olacağını beyan için Vâcib Tealâ «Eğer müşriklerin sözüne itaat eder de halâle haram ve harama halâl derseniz muhakkak müşrik olursunuz» buyurmuştur.

Bu âyet dört hükmü hâvîdir:

B i r i n c i s i ; Allah'ın ismi amden terkolunarak kesilen hayvanın etinin haram olmasıdır.

İ k i n c i s i ; besmelesiz kesilen hayvanın etini yemek fısk olmasıdır.

Ü ç ü n c ü s ü ; ehl-i imanla mücadele etmek için şeytanların dostlarına fitne, fesad ve vesvese etmeleridir.

D ö r d ü n c ü s ü ; eğer an tikaadin bir kimse müşriklere itaat eder ve inanırsa müşrik olmasıdır.

***

Vâcib Tealâ kâfirlerin din-i ilâhide müminlere mücadele ettiklerini beyandan sonra müminle kâfirin hallerini izah eder birer misal irad etmek üzere :

أَوَ مَن كَانَ مَيْتًا فَأَحْيَيْنَاهُ وَجَعَلْنَا لَهُ نُورًا يَمْشِي بِهِ فِي النَّاسِ كَمَن مَّثَلُهُ فِي الظُّلُمَاتِ لَيْسَ بِخَارِجٍ مِّنْهَا كَذَلِكَ زُيِّنَ لِلْكَافِرِينَ مَا كَانُواْ يَعْمَلُونَ ﴿122﴾

buyuruyor.

[Siz müsavi olur zanneder misiniz şol kimseye itaat ki, o kimse meyyit mesabesinde câhil ve kâfirdi. Badehu biz onu hayat mesabesinde olan nûr-u iman ve İslâmla ihya ettik ve onun için nûr-u imanı halkettik ki, o nûr-u imanla nâs beyninde tarîk-i müştakıma doğru yürür ve ahkâm-ı din ve şeriat-ı Muhammediyeyle amel eder. Hâl ü şanı şu minval üzere rüşd ü hidayet olan kimse şol kimse gibi olur ve ona müsavi olur mu ki, o kimsenin sıfatı ve hâl ü şanı gecenin karanlığına benzeyen zulümât-ı cehil ve küfriçinde kalmış, asla o zulümâttan çıkıcı olmadı? Zira; tarîk-i bâtıldan tarîk-ı hakka meyletmez ve iradesini imana sarfetmediğinden nûr-u iman ve İslâmla ihtida edememiş. Elbette nûr-u imanla ihtida eden kimseye itaat etmek nûr-u imanla ihtida edemeyen kimseye itaat gibi olamaz. Şu halde insan için tarîk-i savâba ihtida edenlere itaat etmek

vaciptir. Yâ Ekrem-er Rusûl ! Biz müminlere imanı tezyin ettiğimiz gibi kâfirlerin amel ve itikad ettikleri küfriyâtını dahi kendilerine tezyin ederiz.] Zira; iradelerini küfre sarfla irtikâb edince biz de onlara tezyin ederiz.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile âyet-i celile kâfirlere itaattan müminleri tenfîr için sevkolunmuştur. Çünkü kâfirler; zulümât-ı cehil ve küffiçinde mütehayyir ve mütereddid gidecekleri tarîki bilmiyorlar, müminlerse nûr-u İslâmla münevver ve vahy-i ilâhîden müstefîd olduklarından gidecekleri tarîki biliyorlar. Elbette zulümât içinde olanlara iktida etmekten nûr-u imanla münevver olanlara iktidâ etmek evlâ ve ma'kuldür.

Bu âyet-i celilenin (Ebucehil) ile Hz. (Hamza) hakkında nazil olduğu mervidir. Çünkü; (Ebucehil)'in Resûlullah'a bazı nâ-lâyık sözlerde bulunduğunu Hz. Hamza işitmiş ve henüz İslâm olmadığı halde Ebucehil'i dövmüş. Ebucehil «Görmedin mi Muhammed'in bizim ma'budlarımıza sebbettiğini?» deyince Hz. Hamza «Sizin ma'budlarınız sebbe lâyıktır» deyip İslâm olması üzerine, bu âyetin nazil olduğu mervidir. Fakat Fahr-i Râzi'nin beyanı veçhile âyette temsil; bilûmum mümin ve kâfirlere şâmildir. Zira; lâfzın umumunu bazı eşhasa tahsise hacet olmadığı gibi tahsisini icabeder bir mucip dahi yoktur. Binaenaleyh; umuma şâmildir.

***

Vâcib Tealâ, müminle kâfirin hallerini birer misâlle izah ettikten sonra her karyede kâfir ve zâlim olanlar karyenin büyükleri olduğunu beyan etmek üzere:

وَكَذَلِكَ جَعَلْنَا فِي كُلِّ قَرْيَةٍ أَكَابِرَ مُجَرِمِيهَا لِيَمْكُرُواْ فِيهَا وَمَا يَمْكُرُونَ إِلاَّ بِأَنفُسِهِمْ وَمَا يَشْعُرُونَ ﴿123﴾

buyuruyor.

[Mekke karyesi gibi her karyenin büyüklerini o karyenin günâhkârlar ! ve kâfirleri kıldık ki, o büyükler karyede lüle ve hud'a etsinler ve zuafâ-yı nâsı iğfale çalışsınlar. Halbuki onlar hile etmezler, ancak kendi nefislerine hile ederler. Zira; hilelerinin vizr ü vebali kendi nefislerine aittir, lâkin bilmezler ve zannederler ki, ehl-i taata hile ettik.] Halbuki er ve geç kazdıkları kuyuya kendileri düşerler.

Ekâbir kendi riyâsetlerini muhafaza için her nebinin zamanında küfrüzre ısrar ettikleri ve gadr ü mekre iktidarlarından dolayı nâsı iğfal ettikleri bu âyetle sabittir. Ebâtılı tervice sa'y ve ahlâh-ı zemîmeyi irtikâb edenlerin ekseriyetle maldar olanlar olduğu Fahr-i Razi'nin cümle-i beyânâtındandır. Çünkü; mal bazı kimse hakkında nimet olursa da ekseri kimseler hakkında nikmet ve semmi katildir. Zira; malını maâsîye sarfetmesiyle onun malı kendi hakkında mühliktir.

Kureyş'in mekr u hilesi; Mekke'nin etrafından gelen dört yol üzerine dört kimse oturturlar, onlar hariçten gelenlere Resûlullah'ı zemmeder hâşâ «Sâhirdir, kezzâbdır, kâhindir» demekle halkı Resûlullâh'a imandan menetmek isterlerdi. Lâkin bu sa'yları semeredâr oldu mu? Hayır ! Belki bilâkis halkın Resûlullâh'a muhabbetlerini tezyid ettiğinden aleyhlerine zuhur edecek neticelerin mukaddematı oldu ve akıbet lüleleri kendi ayaklarına dolaştı. Binaenaleyh; âlemde her hüekârın hilesinin neticesi böyle zuhur ettiğine âyet delâlet eder.

***

Vâcib Tealâ kâfirlerin mekrini beyandan sonra kemâl-i hased ve nifaklarını beyan etmek üzere:

وَإِذَا جَاءتْهُمْ آيَةٌ قَالُواْ لَن نُّؤْمِنَ حَتَّى نُؤْتَى مِثْلَ مَا أُوتِيَ رُسُلُ اللّهِ اللّهُ أَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ سَيُصِيبُ الَّذِينَ أَجْرَمُواْ صَغَارٌ عِندَ اللّهِ وَعَذَابٌ شَدِيدٌ بِمَا كَانُواْ يَمْكُرُونَ ﴿124﴾

buyuruyor.

[Karyenin ekâbirine resûlleri tarafından mucize geldiğinde onlar «Resûllere verilen mertebe-i nübüvvetin misli bize i'tâ olununcaya kadar elbette biz iman etmeyiz» derler. Allah-u Tealâ risaletini vaz' edeceği mahalli bilir. Haseb, neseb, servet ü sâmân, evlât, a'vân ve mansıb gibi itibar-ı zahiriye iltifat etmez. Zira; herkesin istidadını bilir ve ihsan edeceği kimseye atiyesini ihsan eder, kimsenin karışmak haddi değildir. Şol kimseler ki, onlar cürüm ve cinayet irtikâb ile kesbettiler. Onlar mal, câh, evlâd ü a'vân gibi birtakım müzahrefât-ı dünyeviyeye mağrur olarak kibir ve azamet ettiklerinden indallah onlara zili ü hakaaret ve âhirette hile ettikleri şeyler sebebiyle şiddetli azap yalanda isabet eder.]

Yani; rusûl-ü kiram tarafından kâfirlere bir mucize geldiğinde «Bize bu mucizenin misli gelmeyince iman etmeyiz» demekle kendilerinde nübüvvete lâyık bir mertebe gördüklerini beyan ederler. Halbuki Allah-u Tealâ risaleti vaz'edeceği ve resûl kılacağı kimseyi onlardan daha iyi bilir. Şu halde rusûl-ü kiramla kendilerinde müsavat iddiasına kalkışan mücrimlere yakında dünyada zili ü hakaaret Ve âhirette hileleri sebebiyle azab-ı şedîd isabet eder.

Bu âyet-i celile; her nebinin karyesinde bulunan mücrimlerin resûllerine kemâldi hased ve nifaklarını beyan eder. Hatta âyette beyan olunduğu veçhile Mekke ahalisinden bir kısmı risalet ve nübüvvet talebine

kalkıştılar. Çünkü; (Velid b. Muğiyre) Resûlullah'a «Eğer nübüvvet hak olsaydı bana gelirdi. Zira ben; yaşta senden büyüğüm ve malım da seninkinden çoktur ve etbâ' ü a'vânım ziyade olduğundan nübüvvete elyakım» demesi üzerine âyetin nazil olduğu mervidir.

Ekseri Kureyş kendilerinde gördükleri azamet ve gurur saikasıyla risaleti kendilerine lâyık görerek «Biz beşeriyyette Muhammed (S.A.) e müsaviyiz ve mal ü câh, mansıb ve itibar-ı hariciyede ondan ziyadeyiz. Binaenaleyh; eğer onun dediği gibi beşere risalet gelse bize gelmek lâzımdı. Madem ki, bize gelmedi, risaletin aslı yok ve davası yalandır. Şu halde resûllere verilen mansıb bize de verilirse iman ederiz, verilmezse iman etmeyiz» dediler. Cenab-ı Hak bu davalarını reddetti ve buyurdu ki, «Allah-u Tealâ risaleti i'tâ edeceği mahalli ve risâlete ehil ve elyak olan kimseyi bilir ve risâlete kendilerini ehil addederek azametfürûşluk edenlere yakında azametlerine ceza olarak zili ü hakaaret ve şâir cinayetlerine mukaabil azab-ı şedîd isabet eder».

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile nüfus-u beşeriye mahiyette müsavi olduğu halde bazısına mertebe-i nübüvvetin bahşolunması mücerret ihsan-ı ilâhidir, nefsin kisbiyle değildir. Maahâzâ mertebe-i nübüvvete nail olan zat-ı şerifin, hile, gadir, zulüm ve hased gibi ahlâk-ı zemîmeden beri olması lâzım olduğuna işaret için Vâcib Tealâ risâlete ehil olanları bildiğini beyan buyurmakla kendilerinde ehliyet gören kâfirlerin risâlete ehil olmadıklarını beyan etmiştir.

Sevap; ta'zîm ve menfaatla hâsıl olduğu gibi azabın da ihanet ve zararla hâsıl olacağını beyan zımnında şu ahlâk-ı zemîmeyle muttasıf, cürüm ve cinayeti mürtekip olanlara evvelâ ihanet ve saniyen azab-ı şedîd olan zarar-ı azîm isabet edeceğini beyan buyurmuştur. Çünkü azap; ayn-ı zarar olduğu gibi zili ü hakaret ve ihaneti dahi müstelzimdir. Binaenaleyh insan; kendinin lâyık olduğu mertebenin fevkinde bir mertebe talebinde bulunması hadsizlik ve Cenab-ı Hakkın kendine vermiş olduğu nimete razı olmadığını iş'âr ettiğinden taraf-ı ilâhiden her zaman zili ü hakaarete maruz olduğu görülmektedir.

***

Vâcib Tealâ günâhkâr olanların zili ü hakaarete dûçâr olacaklarını beyandan sonra hidayetini emrettiği kimsenin kalbine inşirah verdiğini ve idlâlini murad ettiği kimsenin kalbini tazyik ettiğini beyan etmek üzere :

فَمَن يُرِدِ اللهِ أَن يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلإِسْلاَمِ وَمَن يُرِدْ أَن يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقًا حَرَجًا كَأَنَّمَا يَصَّعَّدُ فِي السَّمَاء كَذَلِكَ يَجْعَلُ اللهِ الرِّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لاَ يُؤْمِنُونَ ﴿125﴾

buyuruyor.

[Allah-u Tealâ bir kimsenin hidayetini murad ederse nûr-u İslâm için kalbini açar ve lûtf-u ilâhisiyle göğsünü ve kalbini genişlendirir. Binaenaleyh; o kimsenin kalbine iman girmesiyle kalbi ferahnak ve müsterih olur ve eğer bir kimsenin kendi sû'-u iradesi sebebiyle Allah-u Tealâ idlâlini murad ederse kalbini daraltır, meşakkata dûçâr eder. İslâmı o kadar soğuk ve güç görür ve muztarib olur ki, keenne semâya çıkıyor gibi rûhuna sıkıntı arız olur, elem-i rûhanî her tarafını ihata eder. İşte şu ıztırabından dolayı semâya çıkıp kurtulmasını arzu eden kimse gibi iman etmeyen kimseler üzerine Allah-u Tealâ şeytan'ı musallat kılar veyahut iman etmeyenler üzerine Allah-u Tealâ dünyada laneti ve âhirette azabı musallat kılar.]

Yani; hidayet ve dalâlet abdin iradesini sarfı ve Allah'ın halketmesiyledir. Binaenaleyh; bir kimseyi Allah-u Tealâ tevhidine îsâl ve Cennetine ithalini murad ederse o kimsenin kaalbini iman ve İslâm için tevsi' ve hakkı kabule hâzır ve imanın duhûlüne mevânidden salim kılar ki, o kimse imanı kabul etmekte asla güçlük çekmez. Amma bir kimse ki,

Allah-u Tealâ onun idlâlini murad ederse kalbini daraltır, hakkı kabul edecek kapıları kapatır, imanı kabul onun için müşkül olur. Keenne semâya çıkacak gibi ıztırab içinde kalır. Yani; kudretinin haricinde olan bir şeyi vücuda getirmek için çalışır gibi bir müzayaka içinde kalır. İşte şu kimsenin kalbi daralıp hakkı kabulden uzak olduğu gibi iman etmeyen kimseler üzerine Allah-u Tealâ şeytan gibi şerr-i mahız olan ve asla hayrı olmayan şeyleri musallat kılar ki, dünyada beyhude birtakım sıkıntılar ve âhirette şiddetli azap içinde kaldığından dünyada ve âhirette rezîl ve rüsvâ olur ve hayatından fayda görmek şöyle dursun zarar-ı mahza dûçâr olur.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile bu âyette İslâm için kalbin inşirahıy la murad; rağbet-i tâmme hâsıl olmaktır. Çünkü; birşeyin akıbetinden menfaati çok ve hayrı zâid ve ticâreti zahir olursa, insan ona şiddetle meyleder, rağbet ve arzusu kuvvet bulur ve kalbi mutmain olur, rahat eder. Allah-u Tealâ'nın hidayetini murad ettiği kimsenin kalbini tevsi' etmesiyle murad; tarîk-i hakkı teshü ve imanı miiyesser kılmasıyla kalbinin nûrlanmasıdır. R i c i s le murad; Şeytan'dır. Çünkü; iman etmeyenler üzerine şeytan musallattır. Yahut r i c i s le murad; asla hayır olmayan şeydir. Çünkü; iman etmeyenler hayırsız şeylere müptelâ olurlar. Yahut r i c i s le murad; dünyada lanet ve âhirette azaptır. Binaenaleyh; iman etmeyenler dünyada zelil ve âhirette muazzep olurlar.

Bu âyet nazil olduğunda Resûlullah'tan kalbin şerholunmasından sual olunmuş. Cevaben «İman bir nûrdur. Müminin kalbine Allahü Tealâ vaz' eder, kalbi genişler ve münşerih olur» Duyurunca ashabı tarafından «Buna alâmet var mıdır?» denilince Resûlullah «Evet ! Dâr-ı âhirete intisâb etmek ve dâr-ı dünyadan uzak olmak» yani «Her ümidini dünyaya bağlamamak ve ölüm gelmezden evvel ölüme istidad tahsil etmek de buna alâmettir» buyurduğu (İbn-i Mes'ud) Hazretlerinden mervidir.

Kâfirin, imanı kabulünde çekmiş olduğu güçlük, keenne semâya çıkacak gibi suûbetli olduğu beyan olundu ki, kâfire imanın kabulünü teklif;

semâya çıkmasını teklif gibi demektir. Binaenaleyh; şer'-i şerife rapt-ı kalbetmeyenlerin ahkâm-ı şer'iye ile amel etmek ne kadar güçlerine geldiği ve bir hükm-ü şer'iyi kabul onlar için dünyada en zor bir iş olduğu görülmekle her zaman âyetin sırrı zuhur etmektedir.

***

Vâcib Tealâ İslâm'ın tarîk-ı vâsi' olduğunu beyan ettiği gibi tarîk-ı müstakim olduğunu dahi beyan etmek üzere :

وَهَذَا صِرَاطُ رَبِّكَ مُسْتَقِيمًا قَدْ فَصَّلْنَا الآيَاتِ لِقَوْمٍ يَذَّكَّرُونَ ﴿126﴾

لَهُمْ دَارُ السَّلاَمِ عِندَ رَبِّهِمْ وَهُوَ وَلِيُّهُمْ بِمَا كَانُواْ يَعْمَلُونَ ﴿127﴾

buyuruyor.

[Şu beyan olunan tarik-ı İslâm ve tarîk-ı Kur'ân doğru bir yol olduğu halde, Rabbin Tealâ'nın kullarına ihsan ve ittiba etmelerini emrettiği tariktir. Tezekkür şanından olup Kur'ân'ın vaazıyla muttaız olarak evâmir ve nevâhisini kabul etmek şanından olan kavmiçin biz muhakkak hakkı kabul edenlere vahdaniyete ve hakkaaniyete delâlet eden âyetleri tafsil ettik. Asla noksan bırakmadık. Vaad ü vaîd, sevap ve azap, emr ü nehiy, helâl ve haram tariklarını tamamen beyan ettik ki, kimsenin i'tizara ve itiraza mecali kalmasın. Kur'ân'a temessük eden kavmiçin (Darüsselâm) isminde Rableri indinde cenneti alâ vardır. Allah-u Tealâ onların cemi' a'mâl ve harekât ve sekenâtlarında onların velisi ve umurlarına mütevellidir.]

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile âyetleri tafsil etmek; bahisleri birbiri akabinde getirmek ve mesaili gerek itikaadiyât ve gerek ameliyatı

tamamıyla tafsil etmektir ki, hiç kimsenin şüphesi kalmasın ve herkes nazar-ı insafla nazar edince hakkı görsün ve bihakkın ayn-ı irfanla tetkik edince müşkülâtı hallolunsun.

Vâcib Tealâ Din-i İslâm'ın ve ahkâm-ı Kur'ân'ın sırat-i müstakim olduğunu beyandan sonra Kur'ân'a temessük edenlerin ecr-i azimlerini bildirmek için onlara (Darüsselâm) hazırlandığını beyan etmiştir. Binaenaleyh; bu âyette ehl-i imana vücûh-u adîdeyle teşrif ve ta'zîm vardır;

B i r i n c i s i ; darüsselâm olan cennetin onlara mahsus olmasıdır.

İ k i n c i s i ; selâmet onlar için Rableri indinde mahfuz olmasıdır.

Ü ç ü n c ü s ü ; Rablerinin onların velîsi olmasıdır. Zira; Cenab-ı Hakkın velayeti onların indallah mukarreb olmalarını müş'irdir ve abdiçin ind-i ilâhide kurbiyet kazanıp ulüvvü mertebeye nail olmaktan ziyade bir derece olamaz. Çünkü; her müminin gaye ve emeli takarrub ilâllahtır. Takarrub ilâllah da Kur'ân'la amel etmekle mümkün olduğundan Kur'ân'la âmil olan kimsenin umur-u din ve umur-u dünyada cemi' mesâlihine mütekeffil olduğunu ve hıfız, harâseti maûnet, nusret ve envâ'-ı hayratı îsâle, cemi' âfât ve beliyyâtı defe kefil olduğunu Vâcib Tealâ bu âyetle ihbar buyurmuştur.

Allah-u Tealâ'nın kullarına velayeti kullarının amel ve itaatlarının devamı nispetinde olduğuna işaret için velayeti; amelleri sebebiyle olduğunu beyan buyurmuştur. Binaenaleyh; abdiçin Cenab-ı Hakka ne kadar kurbiyet peyda etse ibadetini terketmek asla caiz olamaz. Çünkü; insanın tekâliften kurtulması ü ç ş e y le olur: Sahavet, cinnet ve mevttir. Bu üçten başka hiçbir sebeple insan tekâlif-i ilâhiyeden kurtulamaz, velevki, nebi olsun. (Dârüsselâm), S e l a m ; Allah'ın ismidir. Dâr'ın selâm'a izafeti teşrif içindir. Cennet-i A'lâ; Allah'ın darı demektir? Cemi' âfât, beliyât, mihnet ve meşakkattan selâmet olduğuna işaret için Cennet'e D â r ü s s e l â m denmiştir.

Hulâsa; Din-i İslâm tarîk-ı müstakim olduğu halde tarîk-ı ilâhî olduğu ve düşünmek şanından olan kavmiçin Cenab-ı Hakkın ahkam-ı şer'iyeye delâlet eden âyetlerini tafsil ettiği ve şeriatla amel edenler için (Dârüsselâm) isminde cennetin hazır ve herkesin ameline göre Allah-u Tealâ onların velisi olduğu bu âyetten müstefad olan fevâid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ sırat-ı müstakime temessük edenlerin nail olacakları derecâtı beyandan sonra temessük etmeyenlerin hallerini beyan etmek üzere :

وَيَوْمَ يِحْشُرُهُمْ جَمِيعًا يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ قَدِ اسْتَكْثَرْتُم مِّنَ الإِنسِ وَقَالَ أَوْلِيَآؤُهُم مِّنَ الإِنسِ رَبَّنَا اسْتَمْتَعَ بَعْضُنَا بِبَعْضٍ وَبَلَغْنَا أَجَلَنَا الَّذِيَ أَجَّلْتَ لَنَا قَالَ النَّارُ مَثْوَاكُمْ خَالِدِينَ فِيهَا إِلاَّ مَا شَاء اللهِ إِنَّ رَبَّكَ حَكِيمٌ عَليمٌ ﴿128﴾

buyuruyor.

[Biz ins ü cinni topladığımız gün «Ey cemaat-ı cin ! İnsanları idlâl etmekle siz çoğalmıştınız» deriz. Ve cinlerin insandan dostları «Ya Rabbi ! Bizim bazımız bazımızla intifa' ettik ve bizim için tayin ettiğin vakt-i muayyene geldik» derler. Allah-u Tealâ onlara «Ebeden içinde kalıcı olduğunuz halde Cehennem ateşi sizin yerinizdir» der. Ancak Cehennem'den çıkmasını murad ettiği kimseler ebeden Cehennem'de kalmazlar. Zira; Rabbin Tealâ hakim ve alimdir.]

Yani; zikret habibim ! Şol günü ki, o günde biz müşrik ve âsîlerin cemisini hasrederiz ve onlara deriz ki, «Ey cemaat-ı cin ! İnsandan etbaı

çoğalttınız. Zira; pek çoklarını idlâl, fitne mevkilerinde ikaa-ı maâsî, mehalike teşvik, evâmir ve nevâhînin ahkâmından ihraç ve şehevât-ı nefsaniyelerine terğib ettiniz. Onlar da kabul ettiler ve size ittiba ederek sözünüze aldandılar.» Biz cinlere böyle deyince insandan onların dostları hallerinden bahsederek derler ki, «Ey bizim Rabbimiz ! Bizim bazımız bazımızdan intifa etti. Zira; cinler iğfal etmek ve envâ'-ı maâsîyi teshil ve müştehiyâtı tezyin eylemek ve insanlara sürür ve fitne ikaa eylemekle intifa ettikleri gibi insanların mütabaat ve müvalâtıyla intifaları hâsıl olmuştur. Çünkü; dünyada tarîk-ı şerri teshil etmek âsîler için menfaattan ma'dud idi. Zira; azıcık bir lezzete aldanıyor ve akıbette göreceği azabı düşünmüyordu. Hemen gün bu gün, yarın ne olursa olsun demekle vakit geçiriyordu. Senin bizim için tayin buyurduğun ecel-i muayyen olan yevm-i hesaba biz baliğ olduk ve geleceğimiz mahalle geldik, herşey meydana çıktı. Bizim sürür ve gururumuz gitti, hasret ve nedametimiz geldi.» Onların bu kelâmlarına karşı Vâcib Tealâ «Ebedî kalıcı olduğunuz halde Cehennem sizin makaamınızdır, illâ Allah-u Tealâ'nın sizi bir azaptan diğer bir azaba naklettiği zaman müstesnadır. Zira; Rabbin Tealâ hakîm ve alimdir. Ef'âli hikmete muvafık ve ilmi herşeyi muhittir. Binaenaleyh; sizin istihkaakınızın Cehennem olduğunu bilir ve sizi cinayetiniz mukaabilinde Cehennem'e koymak ayn-ı adalet ve hikmete mutabıktır» buyurur.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile hasrolunan; insle cinnin mecmûudur. Cinne hitap; tevbih içindir. Zira; dünyada temerrüd ve isyan etmişlerse de âhirette halleri itaat ve inkıyada müntehi olacağını ve bu minval üzre tevbih ve tekdir olunacakları beyan buyurulmuştur.

İ s t i k s a r la murad; şerre davet ve bu daveti kabul ve icabetle insanların şeytanlara ittiba etmekle kesretin husulüdür. Çünkü; şeytan'dan davet ve insandan kabul ilâyevmilkıyâm vuku bulmaktadır. Şeyâtînin dâvetine icabet edenlerin de yevmen feyevmen tekessür ve tezâyüd etmekte olduğu gün gibi aşikârdır. Cinlerin insanlardan intifâ'ları; davetlerine icabetle cinleri metbû' tanımak ve cinlerin onlara reis olmalarıdır.

İnsanların cinlerden intifâ'ları; cinlerin onları envâ'-ı şehevât ve lezzâta davet ve envâ'-ı maâsînin yollarını teshil etmekle dünyaca nefislerinin ayzu ettiği şehevâta nail olmaları ve bu halin ecel-i muayyen olan mevte kadar devam etmesidir. E c e l le murad; mevttir. Yahut kıyamettir, yahut muhasebe zamanıdır.

Cenab-ı Hak onların ebeden Cehennem'de kalacaklarını beyan buyurmuştur. İllâ müstesna olan vakit; ebediyetten hariçtir. Müstesna olan vakitle murad; muhasebe zamanıdır. Çünkü; muhasebe zamanı henüz Cehennem'e girmediklerinden ebediyetten hariçtir. Yahut müstesna olan vakit; Cehennem'de bir azaptan azab-ı âhara nakli zamanıdır. Çünkü; ehl-i Cehennem tabakaat-ı nârdan tabakaat-ı zemherîre veyahut aksi surette naklolundukları gibi azab-ı ahaftan azab-ı eşedde naklolunmaktan hâlî kalmayacakları nusus-u sâireyle sabittir.

***

Vâcib Tealâ cinle insanın bazısı bazısına mütevelli olduğunu beyandan sonra bu tevellinin hükm-ü ilâhiyle olduğunu beyan etmek üzere:

وَكَذَٰلِكَ نُوَلِّي بَعْضَ الظَّالِمِينَ بَعْضًا بِمَا كَانُواْ يَكْسِبُونَ ﴿129﴾

buyuruyor.

[İnsle cinnin birbirlerine mütevelli olup intifâ'larını beyan ettikleri gibi biz kesbettikleri seyyiât sebebiyle zâlimlerden bazısını bazısına mütevelli kılarız.]

Yani; insle cin üzerine azabı inzal ettiğimiz gibi insle cinden zâlimlerin bazısını bazısına musallat kılar ve umurlarını birbirine tefviz ederiz.

Kesbettikleri seyyiâtları sebebiyle bazısı bazısına veli ve karin olur. Dünyada birbirine dost oldukları gibi Cehennem'de de beraber bulunurlar.

Tefsir-i Hâzin'in beyanına nazaran zâlim; zâlim eliyle muâhaze olunur. Çünkü; zâlime iane eden. üzerine Allah-u Tealâ dünyada o zâlimi musallat kılar. Mümin müminin velisi olduğu gibi zâlim de zâlimin velisi olur. Kezâlik insin zâlimleri cinnin zâlimlerinin velisi ve cinnin zâlimleri insin zâlimlerinin velisi olur ki, herbiri yekdiğerini dost bilir ve şerre âlet olmakta birbirlerine muavenet eder, iğfal ve idlâlda yardımcı olurlar.

(İbn-i Abbas) Hazretlerinden bu âyetin manâsı şöyle rivayet, olunmuştur: Allah-u Tealâ bir kavme hayır murad ederse kavmin hayırlısını onlara veli kılar ve eğer bir kavme şer murad ederse o kavim üzerine şerrârını veli kılar. Şu halde reâyâ her ne zaman ki, zâlim olurlarsa Allah-u Tealâ onlar üzerine zâlimleri musallat kılar. Binaenaleyh zâlimin zulmünden halâs olmak isteyen kavim için zulmü terketmek lâzımdır. Çünkü; kesbettikleri seyyiâtları zâlimin zulmüne istihkaklarını mucip olduğu bu âyette sarahatla beyan olunmuştur. Binaenaleyh; zulümden kurtulmak isteyen nefsine ve nefsinin başkasına zulmü terketsin. Nefsine zulüm; tekâlif-i ilâhiyede tekâsüldür Şu tekâlif-i ilâhiyeyi terkederek nefislerine zulmedenlerin zâlimin zulmü altında ezilecekleri bu âyetle sabittir. Çünkü; nâs için elbette bir emir lâzım olduğu ve emir de nâsın haline muvafık olup eğer nâsın hali zulüm icap ederse emirin zâlim olacağı ve eğer nâsın hali adalet icab ederse emirin âdil olacağı Hz. Ali'den mervidir.

Hulâsa; nâsın gerek kendi nefislerine ve gerek âhara zulüm ve şâir maâsîyi kesbetmeleri sebebiyle zulme müstehak olduklarında üzerlerine mütevellinin zâlim olacağı bu âyetten müstefad olan favâid cümlesindendir. Binaenaleyh zulümden halâs olmak isteyen kimsenin zulmü terketmesi lâzımdır.

***

Vâcib Tealâ yevm-i kıyamette kâfirleri tevbih edeceğini beyan ettiği gibi kâfirlerin kıyamette cürümlerini inkâra mecalleri olmadığını dahi beyan etmek üzere :

يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَالإِنسِ أَلَمْ يَأْتِكُمْ رُسُلٌ مِّنكُمْ يَقُصُّونَ عَلَيْكُمْ آيَاتِي وَيُنذِرُونَكُمْ لِقَاء يَوْمِكُمْ هَذَا قَالُواْ شَهِدْنَا عَلَى أَنفُسِنَا وَغَرَّتْهُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَشَهِدُواْ عَلَى أَنفُسِهِمْ أَنَّهُمْ كَانُواْ كَافِرِينَ ﴿130﴾

buyuruyor.

[Yevm-i kıyamette taraf-ı ilâhiden kâfirlere hitaben denilir ki, «Ey cin ve insin cemaatı ! Benim âyetlerimi size beyan ve şu gününüze mülâki olacağınızla sizi inzar eder, yani korkutur kendi cinsinizden size resûller gelmedi mi? Elbette geldiler, sizi tarîk-ı hakka davet ve yevm-i kıyameti beyanla sizi inzar ettiler, zatımıza ve sıfatımıza delâlet eden âyetlerimizi ve ahkâm-ı şer'iyemizi size beyan eylediler. Fakat siz onların davetlerine icabetten imtina' ettiniz» deyince onlar, muztar ve muztarip oldukları halde «Evet yâ Rabbi ! Bize resûller geldi. Hayır ve şerri bize haber verdiler, lâkin biz envâ'-ı cerâim ve günâhları irtikâpla nefsimize zulmettiğimize şehâdet ederiz» demekle kusurlarını itiraf ederler ve onları hayat-ı dünya mağrur ettiğinden, onların ıslahı için Rablerinden gelen âyetlere mubalât etmediler, belki tekzip ve istihza ettiler ve âkıbet-i emirleri dünyada kâfir olduklarını ikrarla nefisleri aleyhine şehadete müncer oldu.] Binaenaleyh; kendilerinin kâfir olduklarına şehadet ettiler ve hariçten şehadete hacet kalmadı. Şu muhavere ve şehadet yevm-i kıyamette olacak ve binaenaleyh âyet; o günde cereyan edecek muhâverâtı tasvir ediyorsa da vukuu muhakkak olduğuna binaen mâzî sıyğasıyla tabir olunmuştur.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile m a ' ş e r ; bir emirde içtima etmiş beyinlerinde ihtilât ve muaşeret olan cemaattır. Cinden resûlün olduğuna bu âyetin delâlet ettiği (İmam-ı Dahhâk)'ten mervidir. Çünkü; resûlün ümmetiyle ünsiyet etmesi lâzım olduğu cihetle cinden cinne resûl olması hikmet-i risâlete muvafıktır ve ekseri müfessirîn ise cinden resûl olmayıp cinne resûl, insandan olduğuna sahip olmuşlardır. (عندالله العلم) Yevm-i kıyametin şiddetinden ıztırap ve havf ü haşyet ziyâde olduğundan, kâfirlerin kelâmları müteferriktir. Binaenaleyh; bazı makamda küfürlerini ikrar ve baazı makamda şaştıklarından küfürlerini inkâr ettikleri cihetle âyetlerin bazısı ikrarlarını ve bazısı inkârlarını beyan eder. Binaenaleyh; âyetler beyninde tenakuz yoktur. Çünkü; onlardan vaki olan ikrarı ve inkârı haber vermek ve beyan etmektir, inkâr ve ikrarlarının zamanları başka olduğundan tenakuz yoktur. Yevm-i kıyamette ikrara mecbur olduğunu beyandan maksat; dünyada küfürden men' ve zecretmektir. rusûl-ü kiramın gelmesiyle kâfirleri tevbih etmek; tekâlifin vücubu şeriat geldikten sonra olup, şeriat gelmeden vücub tahakkuk etmediğine delildir. Çünkü; şer'-i şerif gelmeden hiçbir kimse furu-u a'mâl ile mükellef olmaz. Zira; furu-u a'mâli beyan eden şeriattır. Şeriat olmayınca tekâlif olmaz ki, mükellef olsun. Amma marifet-i ilâhiye sırf akılla idrak olunduğundan şeriat gelmese dahi herkes marifet-i ilâhiyeyle mükelleftir.

***

Vâcib Tealâ kâfirlerin azabı enbiya ba's olunduktan sonra olduğunu beyanla adalete muvafık olduğunu beyan zımnında :

ذَلِكَ أَن لَّمْ يَكُن رَّبُّكَ مُهْلِكَ الْقُرَى بِظُلْمٍ وَأَهْلُهَا غَافِلُونَ ﴿131﴾

buyuruyor.

[Şol rusûl-ü kiramı irsal; karye ahalileri gaafil oldukları halde Rabbin Tealâ karyeleri ihlâk edici olmadığı içindir.]

Yani; hal ü şan ve adalete muvafık olan resûl göndermek ve resûlün gelip ahkâmı ve tarîk-ı hakkı beyandan sonra azabetmektir. Zira; yâ Ekrem-er Rusûl ! Rabbin karyeleri ehl-i karye gaafil olduğu halde zulümle ihlâk edici olmadı. Binaenaleyh; resûl gelip tebligatta bulunmadıkça hiçbir karye ahalisini ihlâk etmemiştir.

Z u l ü m le murad; ehl-i karyenin, zulmüdür. Buna nazaran manâ-yı âyet: [Rabbin Tealâ karye ahalisine nebi gönderip tarîk-ı hakkı beyan etmedikçe, onların zulümleri sebebiyle ihlâk edici olmadı] demektir. Yahut [Allah-u Tealâ resûl göndermeksizin onları zulmen ihlâk edici olmadı] demektir.

Hulâsa; Cenab-ı Hakkın bir karye ahalisini zulmün zulüm olduğunu bilmedikleri halde ihlâk etmeyeceği ve ancak zulmün zulüm olduğunu resûller vasıtasıyla bildirip, zulmü terketmelerini emrettikten sonra, zulme ısrar ettikleri surette ihlâk edeceği bu âyetten müstefad olan fevâid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ ehl-i taat ve ehl-i mâsiyetten herbirerlerinin hallerini beyandan sonra cümlesine şâmil bir kelâm-ı külliyi ve hükm-ü mücmeli beyan zımnında :

وَلِكُلٍّ دَرَجَاتٌ مِّمَّا عَمِلُواْ وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ ﴿132﴾

buyuruyor.

[Mükelefînden herbir ferd için amellerinin mukaabilinde dereceler vardır. Rabbin Tealâ onların amellerinin hiçbir cüz'ünden gaafil olmadı.]

Yani; herkes işlediği amelin cezasını görecektir. Zira; ehl-i taat ve ehl-i ma'siyetten her şahıs için ameller mukaabilinde menziller vardır. Allah-u Tealâ her ferdi ameliyle kesbettiği menziline îsâl eder. Eğer ameli hayırsa menzil de hayır ve eğer serse menzil de serdir. Rabbin Tealâ onların amellerinden gaafil olmadı. Çünkü; ilminden amellerinin hiçbir cüz'ü hariç değildir. Her cüz'ünü bilir ve ona göre ceza verir.

Fahr-i Razi ve Hâzin'in beyanları veçhile âyet-i celile, muti' ve âsî cümleye şâmildir. Herkesin ameli mukaabilinde göreceği sevap veya ikaaba derece denildi. Zira; irtifa' veya inhitatta yekdiğerine tefâdul ettiğinden merâtibe müşabihtir. Binaenaleyh; sevap ve ikab her iki cihete derece denmiştir.

Tefsir-i Medârik'te beyan olunduğu veçhile âyet-i celile ins ü cinnin bazı ahvalini beyandan sonra zikrolduğu için cinlerin de ibadetlerinin sevabı olduğuna ve Cennet'e girip derecâtına nail olacaklarına İmam-ı Ebu Yusuf ve İmam-ı Muhammed (R.A.) bu âyetle istidlal etmişlerdir. Âyet-i celilede ehl-i tâatı tâata teşvik olduğu gibi ehl-i ma'siyeti tehdid ve ma'siyetten tenfir dahi vardır.

***

Vâcib Tealâ ehl-i taatın sevabını ve ehl-i ma'siyetin ikaabını ve herbiri için derece olduğunu beyandan sonra günâhkârlara azabı ve ehl-i taata sevabı tahsis etmek Vâcib Tealâ'nın ihtiyacından olmadığını beyan etmek üzere :

وَرَبُّكَ الْغَنِيُّ ذُو الرَّحْمَةِ إِن يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ وَيَسْتَخْلِفْ مِن بَعْدِكُم مَّا يَشَاء كَمَآ أَنشَأَكُم مِّن ذُرِّيَّةِ قَوْمٍ آخَرِينَ ﴿133﴾

إِنَّ مَا تُوعَدُونَ لآتٍ وَمَا أَنتُم بِمُعْجِزِينَ ﴿134﴾

buyuruyor.

[Habibim ! Rabbin Tealâ ganî ve kullarına merhamet sahibidir. İsterse sizi giderir, sizden sonra yerinize istediğini getirir. Nasıl ki, sizi başka bir kavmin neslinden icad etti, ancak ileride gelecek yevm-i kıyamet için vaad olunursunuz. Halbuki siz Allah'ı âciz kılamazsınız.]

Yani; yâ Ekrem-er Rusûl ! Kullarına emr ü nehyeden ve tâata sevap veren ve ma'siyete ikabeden Rabbin Tealâ kullarından ve amellerinden ganîdir, asla ihtiyacı yoktur. Kullar daima Allah-u Tealâ'ya muhtaçtır. Zira; hayatları, mematları, rızıkları, kuut-u yevmiyeleri, menfaat ve mazarratları Allah'ın yed-i kudretindedir ve Rabbin Tealâ kullarına rahmet-i kâmile sahibidir. Teklif muktezâsıyla amel edenlere sevap verdiği gibi âsîlerin azaplarını te'hir eder ve onların noksanlarını ikmal için ahkâmını teklifi mücerret Vâcib Tealâ'nın rahmeti ve kullarına lûtuf ve ihsanıdır. İsterse Allah-u Tealâ sizi ihlâk ve ifna etmekle giderir, yerinize sizden sonra dilediği bir kavmi getirir. Nitekim sizi âhar bir kavim ki, sizden evvel geçmişlerdi. Onların zürriyetinden halk ettiği gibi sizi de giderip yerinize başka bir kavim getirmeye kaadirdir. Şu halde sizi halkı ve dünyada müddet-i hayatınızda ibkaası ihtiyacından değil, belki lûtuf ve ihsanındandır. Zira; sizleri karnen ba'de karnin ve batnen ba'de batnin babalarınız ve dedelerinizden halk ile neslinizi ibkaa buyurdu. Ey mükellef olan insanlar ! Lisan-ı resûl üzre taraf-ı ilâhiden size vaad olunan haşr ü neşir ve ceza elbette gelicidir, şüphe yoktur. Halbuki siz beni âciz kılıcı olmadınız. Her nerede bulunsanız ölüm size ulaşır. Elbette kıyamet gelir, hesap görürsünüz ve göz kamaştırmakla geçiştiremezsiniz.

Fahrri Razi'nin beyanı veçhile Vâcib Tealâ zatında, sıfatında, ef'âl ve ahkâmında ganîdir. Asla gayra ihtiyacı yoktur. Eğer ihtiyacı olsa mümkün olur, vâcib-ül vücud olmazdı. Buysa Vâcib Tealâ hakkında muhaldir. Zira; Allah-u Tealâ vacip lizâtihidir, mümkün değildir. Binaenaleyh; ihtiyaçtan beridir. Âlemde mevcut olan rahat, saâdât, kerâmât ve envâ'-ı hayrat Allah'ın rahmetidir ve rahmet-i ilâhiye gazabı üzerine gaaliptir. Zira; hasta olanlar ne kadar çok olsa afiyette olanlar daha çok ve açlığa müptelâ olanlar ne kadar çok olsa, tok olanlar daha çok ve a'mâ ne kadar çok olsa, olmayanlar daha çoktur. Şu halde rahmet ve hayır her zaman ve herşeyde gazap ve şer üzerine gaaliptir. Gınâ ancak Allah-u Tealâ'ya mahsus olup, sairlerin gınası arızî ve ihtiyaçtan hâlî olmadığı gibi rahmet dahi ancak Allah-u Tealâ'ya mahsustur. Gerçi insanların ve hayvânât-ı sâirenin nevi'lerine göre merhametleri, varsa da cümlesi Allah'ın halkıyla olduğundan rahmet ve lûtf u ihsan ancak Allah-u Tealâ'ya münhasırdır. Zira; Allah'ın gayrisinin rahmeti elbette bir ivaz mukaabilinde olur. Meselâ vâlideynin evlâdına merhameti, ileride evlâttan ümid ettikleri bir menfaat mukaabilindedir ve sair hususatta da ya dünyada meth ü sena veyahut âhirette sevap ümmidine binaendir. Halbuki Allah-u Tealâ'nın ihsanı asla bir ivaz mukaabilinde değildir. Şu halde kullarına her ne verirse, ihsandır.

Cenab-ı Hakk'ın rahmetinin ve kudretinin şu âlemde mevcut olanlara münhasır olmayıp, isterse bu mevcudatı ihlâk ve yerine mevcûd-u aharı halkedip rahmetini onlara vaz'etmeye kaadir olduğunu beyan buyurmuştur ki, bu ins ü cinni ıhlâk ve yerlerine onların emsali ve onlardan daha muti' ahali getirmeye veyahut onların gayrı başka mahlûku halka ve kudretinin şümulüne işaret buyurmuştur.

***

Vâcib Tealâ vaad olunan şeylerin elbette geleceğini beyandan sonra, âhireti inkâr edenleri tehdid etmesini resûlüne emir zımnında:

قُلْ يَاقَوْمِ اعْمَلُواْعَلَى مَكَانَتِكُمْ إِنِّي عَامِلٌ فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ مَن تَكُونُ لَهُ عَاقِبَةُ الدِّارِ إِنَّهُ لاَ يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ ﴿135﴾

buyuruyor.

[Habbim ! Sen haşrı inkâr eden kavmine hitaben de ki, «Ey kavmim ! Kudretiniz ve miktar-ı istitaatınız üzerine amel edin. Zira; ben kudretim üzerine amel ederim. Hâlet-i asliyeniz üzerine amel edince, âkıbet-i hasene ve mesûbet-i ulyâ kimler için olduğunu siz yakında bilirsiniz. Zira; hakikat-ı hâl münkeşif olur. Aradan perde kalkar ve herşey meydana çıkar. O zaman tuttuğunuz mesleğin sekametini bilirsiniz, lâkin fayda etmez. Çünkü; zâlimler azaptan felâhyâb olup halâs olamazlar. »]

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile âyet-i celileden ¦maksat; kâfirleri küfürden menetmektir, küfrüzere bekaalarıyla emir değildir. Yani «Siz küfrünüzü tahsin ve mesleğinizi tasvib ediyorsunuz. Şu halde devam edin mübtelâ olduğunuz küfrünüz ve adavetiniz üzerine. Ben de sebat ederim Din-i İslâm üzere ve sizin ezalarınıza sabretmek üzere. Bakalım akıbet kimindir? Elbette bilir ve nedamet edersiniz» demektir. Bu âyette m e k â n e t ; kudret, halet ve imkân manâlarınadır. Binaenaleyh; (اعْمَلُواْعَلَى مَكَانَتِكُمْ) «Bulunduğunuz haletiniz üzerine ve imkânın müsaadesiyle kudretiniz nispetinde istediğinizi işleyin. Bakalım yakında amalinizin fenalığını elbette bilirsiniz. Zira; zâlimler azaptan kurtulamaz. Madem ki, nefsiniz için azab-ı ebedîye razısınız. Bildiğinizi işleyin, kıyamette azap nazil olunca Cennet kimlerindir ve hakkı iltizam edenler kimlerdir. Hepsi bilinir, gizli birşey kalmaz» demekle kâfirleri tehdid buyurmuştur.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile bu kelâmda kâfirleri korkutmakla beraber hüsn-ü edebe riâyetle insafa davet ve muhik olduğuna tenbih vardır.

Çünkü; Resûlullah akıbet kendinin olduğunu bildiği halde iddia etmedi ve hasmına müsaadekârâne bulundu ki, nefislerine merhamet etsinler. Zira; Resûlullah «Akıbet benimdir» demiş olsaydı müşriklerin hiddetini celb ve nasihatin te'sirini kaybederdi. Lâkin Resûlullah «Siz bildiğinizi işleyin, ben de bildiğimi işlerim» demesiyle onların hiddetini kesretmiş ve akıbet emriyle tehdid buyurmuştur. Zulüm; küfre ve şâir maâsîye şâmil olduğundan (ظَّالِمُونَ) yerinde (كَافرون) varid olmuş ve kâfirlerin ebeden azaptan halâs olamayacaklarına dahi işaret olunmuştur.

***

Vâcib Tealâ kâfirlerin tarikatlarının ve mezheplerinin butlanını beyan ettiği gibi cehaletlerini ve sözlerinin rekâkeketini ve akıllarının sehâfetini dahi beyan etmek üzere :

وَجَعَلُواْللهِ مِمِّاذَرَأَمِنَ الْحَرْثِ وَالأَنْعَامِ نَصِيبًا فَقَالُواْهَذَاللهِ بِزَعْمِهِمْ وَهَذَا لِشُرَكَآئِنَافَمَاكَانَ لِشُرَكَآئِهِمْ فَلاَيَصِلُ إِلَى اللهِ وَمَاكَانَللهِ فَهُوَيَصِلُ إِلَى شُرَكَآئِهِمْ سَاء مَا يَحْكُمُونَ ﴾136﴿

buyuruyor.

[Kâfirler kemâl-ı cehalet ve hamakatlarından nâşi Allah'ın halkettiği ekinlerinden ve bahçelerinden, deve ve koyun gibi hayvanlarından Allah-u Tealâ için bir miktar nasip ayırdılar ve yalanlarına mukaarin olarak şu nasip Allah-u Tealâ'ya mahsustur ve şu kısım da bizim Allah'a şerik olduklarını itikad ettiğimiz putlara mahsustur, demekle bir taksim yaptılar ve şeriklerine ayırdıkları Allah-u Tealâ'ya vâsıl olmaz. Yani; o kısmı Allah-u Tealâ yoluna sarfetmezler ama Allah-u Tealâ'ya ayırdıkları şeriklerine vâsıl olur, yani icab ederse bu kısmı şerikler yoluna sarfederler. Şu halde hükmettikleri şey ne kadar çirkin oldu?]

Herşey Allah-u Tealâ'nın mülkü ve mahlûku ise de Allah-u Tealâ ile beraber eşyanın bazısını putlara tahsis ettikleri için yalan söyledikleri beyan olunmuştur. «Allah-u Tealâ için tahsis ettiklerini şeriklerine îsâl ederler ve şeriklerine tahsis ettiklerini Allahü Tealâ'ya îsâl etmezler» demek; Fahr-i Razi, Hâzin ve Kazi'nin beyanları veçhile şöyle tevcih olunmuştur: Zaman-ı cahiliyede müşriklerin âdetleri; mezrûât ve hayvanâttan bir miktarını Allah-u Tealâ'ya ve bir miktarını putlarına tahsis ve tayin ederler. Allahü Tealâ'ya tayin ettiklerini müsafire ve fukaraya infak ederler ve putlara tahsis ettiklerini, putların hizmetçilerine ve puthanenin bekçilerine verirlerdi. Allah-u Tealâ için tayin ettikleri mezrûât ve hayvanâtın nemasını putlarına tahsis ettiklerinden ziyade görürlerse değiştirirler veyahut ziyadesini putlara verirler ki, Allah-u Tealâ için tahsis ettikleri putlarına vâsıl olur. Lâkin putlara tahsis ettikleri mezrûât ve hayvanât Allah-u Tealâ için tahsis ettiklerinden daha ziyade nemâlı olsa onu putlarına terkederler, Allah-u Tealâ için tayin ettiklerinin mahall-i sarfı olan müsâfire ve fukaraya birşey vermezler ki, putlar için tayin ettikleri şey Allah-u Tealâ'ya vâsıl olsun. Halbuki elbette vâsıl olmaz. Velhâsıl putlara tayin olunan fazla olsa fukaraya vermezler. Amma Allah-u Tealâ'ya tayin olunan fazla olursa, putların hizmetçilerine verirler ve «Putların ihtiyacı var, Allah'ın ihtiyacı yoktur» demekle putlarının ihtiyacından Allah'ın gınasından bahsettikleri halde, putların hukukunu muhafaza ve riayeti hukukullaha riayet üzere tercih ederlerdi. Putlar için tayin ettikleri zayi olsa ve âfete uğrasa tazmin ederler de Allah-u Tealâ için tayin ettikleri zayi olsa aldırmazlardı. Binaenaleyh; putlarını Allah'tan ziyade sever ye tercih ederlerdi.

Kaht u galâ gibi bir müzayakaya dûçâr olduklarında Allah-u Tealâ'ya tahsis ettiklerini sarfeder, yerler ve putlarına tahsis ettiklerini hıfzederler, asla ellerini sürmezlerdi. Cenab-ı Hak mezheplerinin butlanını beyandan sonra şu aklın ve mantığın hilafı olan âdât-ı kabîha ve kelimât-ı sahîfelerini beyanla zemmettiği gibi bu minval üzere taksimle hükümlerinin kötü olduğunu dahi sarahaten beyan

buyurmuştur. Çünkü; eşyanın cümlesinin halikı Allah-u Tealâ olduğu halde, bazısını Allah'ın nasibi ve bazısını da putların nasibi olmasıyla hükümleri sefihtir. Bu hükümleri mücerret kendi icatları ve havâ-yı hevesleri iktizâsı olup, sıhhatına akıl ve nakil şehadet etmediği cihetle dahi sefihtir.

Kezâlik putlar için ifraz ettikleri nasipten putların intifa' etmek ihtimali olmadığından onlar için nasip ifrazı abestir.

Bunların şu itikaadât-ı fâsidelerini hikâyeden maksat; akıllarının kılletini ve hamakatlarını meydana koymakla erbab-ı ukûl nazarından onları iskaat eylemek ve kelâmlarına iltifattan nâsı tenfir etmektir.

***

Vâcib Tealâ müşriklerin mezâhib-i bâtılalarından bazı aharı beyan etmek üzere:

وَكَذَلِكَ زَيَّنَ لِكَثِيرٍ مِّنَ الْمُشْرِكِينَ قَتْلَ أَوْلاَدِهِمْ شُرَكَآؤُهُمْ لِيُرْدُوهُمْ وَلِيَلْبِسُواْ عَلَيْهِمْ دِينَهُمْ وَلَوْ شَاء اللهِ مَا فَعَلُوهُ فَذَرْهُمْ وَمَا يَفْتَرُونَ ﴿137﴾

buyuruyor.

[İbadet ve sadakalarını Allah'a ve putlarına taksim ettikleri gibi müşriklerden çoklarına kendi şerikleri kız çocuklarını katletmelerini tezyin ettiler ki, şeytanlar onları ihlâk etsinler ve onların üzerlerine dinlerini karıştırsınlar. Eğer Allah-u Tealâ onların hidayetlerini murad etseydi, onlar şeytanların sözlerine itaatla çocuklarını katletmezlerdi. Şu halde Allah-u Tealâ hidayetlerini murad etmeyince yâ Ekrem-er Rusûl !

Terk et onları, iftirâlarıyla beraber. Biz onlardan intikaamımızı alırız, sen mübâlât etme.]

Yani; müşrikler cehalet ve hamakat neticesi mezrûât ve hayvânâttan bir miktarını Allah-u Tealâ'ya ve putlara taksim ettikleri gibi onların şerikleri şeytanlar fakr u faka ve ihtiyaç korkusuna binaen çocuklarını katletmelerini onlara tezyin ederler, güzel gösterirler ve emrederlerdi. Onlar da şeytanların emrine imtisâlen diri olduğu halde kız evlâtlarını toprağa gömerler ve erkek evlâtlarını putlarına kurban nezreder, keserlerdi. Şeytanların tezyinatı onları iğvâ ve iğfal eylemekle ihlâk etmek ve tedeyyün etmesi üzerine vacip olan din-i hakkı bâtıla karıştırmak ve bâtılı hak üzerine tercih ettirmek içindir. Eğer Allah-u Tealâ onların muhafazasını murad etmiş olsaydı, onlar işledikleri ef'âl-i kabîhayı işlemezlerdi. Şu halde habibim ! Terket onları iftira ettikleri yalanlarıyla beraber. Zira; iradelerini daima şerre sarf ettiklerinden istihkakları budur.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran ş ü r e k â ile murad; şeytanlardır. Şeytanların emirlerine itaat edip, bâtıl sözleriyle çocuklarını katletmeyi ihtiyar etmek cehlin nihâyesidir ve emrine itaatın vücubunda şeytanları Allah-u Tealâ'ya şerik kıldılar ve Allah'ın dûnunda onları erbab tanıdılar. Binaenaleyh; onların sözlerine aldanarak birçok cinayet ikaa ve kendi çocuklarını kendi elleriyle itlafa kadar cür'et ederler.

Yahut ş ü r e k â ile murad; putların bekçileri ve hizmetçileridir. Çünkü; onlar çocuklarını putlara kurban kesmeyi ahaliye telkin ve tezyin ederler ve ahali onların sözlerini dinlerlerdi. Hatta cedd-i Resûlullah Abdülmuttalib, oğlu (Abdullah)'ı —Resûlullah'ın pederidir — kurban etmeyi nezretmişti. Cenab-ı Hak bu âdet-i kabîhayı onlara şeytan'ın ta'lim ettiğini beyanla müşrikleri ve âdetlerini zemmetmiş ve diyânet-i İslâmiye; masum çocukları pederlerinin zulmünden kurtarınıştır. «Evlâdı itlaf etmeyi Allah-u Tealâ emretti» diyerek Vâcib Tealâ'ya iftira ettikleri için Cenab-ı Hak iftirâlarıyla beraber terketmesini resûlüne emir buyurmuştur.

Zaman-ı câhiliyede infak korkusu için ve kız evlâdını âhara tezvic etmesini ar addettikleri için kız çocuklarını diri diri toprağa gömmek ve oğlanı nezredip puta kurban kesmek âdetti. İşte bu âdetleri şeytan'ın tezyinatı olduğunu Cenab-ı Hak bu âyetle beyan buyurmuştur.

***

Vâcib Tealâ müşriklerin âdât-ı fâsidelerinden bazı aharı beyan etmek üzere :

وَقَالُواْ هَذِهِ أَنْعَامٌ وَحَرْثٌ حِجْرٌ لاَّ يَطْعَمُهَا إِلاَّ مَن نّشَاء بِزَعْمِهِمْ وَأَنْعَامٌ حُرِّمَتْ ظُهُورُهَا وَأَنْعَامٌ لاَّ يَذْكُرُونَ اسْمَ اللهِ عَلَيْهَا افْتِرَاء عَلَيْهِ سَيَجْزِيهِم بِمَا كَانُواْ يَفْتَرُونَ ﴿138﴾

buyuruyor.

[Müşriklerin kendi nefislerinden icad edip Allah-u Tealâ'ya ve kitabına isnad ve iftira ettikleri şeylerden birisi de, onlar dediler ki, «Şu bizim ayırmış olduğumuz hayvanât ve mezrûât haram ve ekli memnû'dur. Onları hiç bir kimse ekledemez, illâ bizim ekletmesini murad ettiğimiz kimse ekleder ki, o kimseler putlarımızın bekçisi ve ricalden putların hizmetçileridir. Zira; bizim tayin ettiğimiz hayvanât ve hububat ancak bunlara helâl olur, başkalarına helâl olmaz.» Bu sözleri ancak kendi zu'm-u fâsidleri ve rey-i kâsidleri icabıdır. Zira; delil-i aklî ve nakliye müstenid değildir. Birtakım hayvanâtı yükten âzâd ederler ve «İşte şu hayvanların arkalarına yük yükletmek haram kılındı» demekle o hayvanâtla intifâ'ı haram kılarlardı ve birtakım hayvanât üzerine kestiklerinde Allah'ın ismini zikretmezler, putların ismini zikrederler ve bunu bize Allah-u Tealâ emretti diyerek, Allah-u Tealâ üzerine iftira eder, yalan söylerlerdi. İftira ettikleri şeylerle yalanda Allah-u Tealâ onları cezalandırır.]

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile müşrikler zaman-ı câhiliyede hayvanlarını üçe taksim ederlerdi.

B i r i n c i s i ; ma'budlarına nezrettikleri hayvanat ve hububatın ricale helal olup nisvâna haram olduğunu itikad etmeleridir.

İ k i n c i s i ; üzerine binmek ve yük yükletmekten âzâd ettikleri develerle intifâ'ı haram eylemeleridir.

Ü ç ü n c ü s ü ; kestikleri hayvanâta Allah'ın ismini zikretmemeleridir. Bunların herbiri Allah-u Tealâ'ya iftira olduğu cihetle sû-u cezasını göreceklerini beyanla bu misilli âdât-ı keriheden Cenab-ı Hak ehl-i imanı menetmiştir.

***

Vâcib Tealâ kâfirlerin kendi zu'mlarınca irtikâb ettikleri ahkâmdan bazılarını beyandan sonra ahkâm-ı fâsidelerinden diğerini beyan etmek üzere:

وَقَالُواْ مَا فِي بُطُونِ هَذِهِ الأَنْعَامِ خَالِصَةٌ لِّذُكُورِنَا وَمُحَرَّمٌ عَلَى أَزْوَاجِنَا وَإِن يَكُن مَّيْتَةً فَهُمْ فِيهِ شُرَكَاء سَيَجْزِيهِمْ وَصْفَهُمْ إِنَّهُ حِكِيمٌ عَلِيمٌ ﴿139﴾

buyuruyor.

[Zaman-ı câhiliyede müşriklerin müftereyâtından birisi de; onlar dediler ki, «Onlar şu hayvanâtın karınlarında olan çocukları diri doğarsa erkeklerimize mahsus karılarımıza haramdır. Ve eğer hayvanâtın karınlarında olan çocukları ölü olursa erkek ve dişi cümle benî âdem onda ortaklar, hepsine helâldir» demekle hükmettiler. Yakında Allah-u

Tealâ onların kendi arzuları üzere hayvanâtın çocuklarını bazı kimselere helâl ve bazı âhara haram diyerek tafsil ve tavsif etmeleriyle onları eşedd-i ceza ile cezalandırır. Zira; Allahü Tealâ iftira edenlere ceza vermekte hikmetini bilici ve vermiş olduğu cezayı lâyıkı ve istihkaakı veçhüzre vericidir.]

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile zaman-ı câhiliyede yükten âzâd ettikleri develerin yavrusunu ikiye taksim ederler ve hayvanâtın yavruları eğer diri olursa ricale helâl nisvâna haram ve eğer ölü olursa erkek ve dişi cümlesine helâl itikad ederler ve bu minval üzere amel ederlerdi. Ve Allah-u Tealâ böyle emretti diyerek Allah-u Tealâ'ya iftira eder ve yalan söylerlerdi. Allah-u Tealâ onların yalan ve iftira ile tavsiflerinin cezasıyla onlara mücâzât eder. Zira; Allah-u Tealâ'nın vermiş olduğu ceza hikmete muvafıktır. Çünkü; hakimdir. Cezanın miktarını ve keyfiyetini bilir. Çünkü; alimdir.

Hulâsa; zaman-ı câhiliyede müşriklerden çoklarının üzerine dinlerini karıştırmak ve helâk etmek için şeytanların onlara çocuklarını katletmelerini tezyin ettikleri ve onlar hayvanâttan bir kısmını bazı insanlara haram ve bazılarına helâl ve bazı develerin arkalarına yük yükletmeyi haram kıldıkları ve bazılarında Allah'ın ismini zikretmeyerek kestikleri ve bunları bize Allah-u Tealâ emretti diyerek iftira ettikleri ve bu iftiralarının cezasını görecekleri ve hayvanın karnında olan yavrusu diri doğarsa erkeklere mahsus ve ölü doğarsa umuma helâl dedikleri ve bu gibi bâtıl itikadlarının cezasını görecekleri bu âyetlerden müstefad olan fevâid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ kâfirlerin evlâdını katletmek ve Allah'ın mubah kıldığı rızkın bazısını haram itikad eylemek gibi ef'âl-i kabîhalarını beyan ettiği gibi

ef'âl-i kabiha ve akvâl-i fâsideleri üzerine lâzım gelen cezayı dahi beyan etmek üzere:

قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ قَتَلُواْ أَوْلاَدَهُمْ سَفَهًا بِغَيْرِ عِلْمٍ وَحَرَّمُواْ مَا رَزَقَهُمُ اللهُ افْتِرَاء عَلَى اللهِ قَدْ ضَلُّواْ وَمَا كَانُواْ مُهْتَدِينَ ﴾140﴿

buyuruyor.

[Muhakkak zarar etti şol kimseler ki, onlar delil-i akli ve naklî gibi bir ilme müstenid olmaksızın sefih olarak çocuklarını katlettiler ve Allah-u Tealâ'ya iftira ederek Allah'ın onlara ihsan ettiği rızkın bazısını haram kıldılar. Şu âdet-i kabîhayı irtikâpla muhakkak onlar tarîk-ı haktan çıktılar ve tarîk-ı müstakime vâsıl olmadılar.]

Tefsir-i Hâzin ve Kazi'de beyan olunduğu veçhile âyet-i celilede; zaman câhiliyede nafaka ve esaret korkusundan dolayı çocuklarını katleden ve rızkın bazısını haram kılan kimselerle murad;

A r a p l a r dır ve onlar taraf-ı ilâhiden kendilerine nimet-i uzmâ olarak verilen evlâdı katlederek, o nimeti sebeb-i şer'î ve aklî olmaksızın elden çıkardıklarından ve mubah olan rızıktan kendilerini mahrum kıldıklarından dolayı dünyada zarar ettikleri gibi âhirette dahi ebedî azaba müstehak olduklarından zarar-ı azîme dûçâr oldular. Zira; onlar dünyada çocuklarını katletmekle adetlerinin kılletine ve bazı helâl olan şeyi haram kılmakla rızıklarının fevtine sa'y ettiler ve bu sa'yları cehalet ve kıllet-i akıl ve hıffet-i fikre müstenid olduğundan Cenab-ı Hak bu gibi ef'âlin sefih olduğunu beyan buyurmuştur.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile Vâcib Tealâ bu âyette zaman-ı cahiliye ahalisini yedi cihetten zemmetmiştir: Hüsran, sefâhet. cehalet, helâl olan şeyi haram kılmak, iftira alâllah etmek, mesâlih-i din ve menâfi-i

dünyadan dalâl üzre olmak ve tarîk-ı hakka vâsıl olamayacaklarım beyan etmektir. Bunların hepsi nefsin arzusuna ittiba etmek ve hakikati düşünmemekten ileri geldiğinden insan için nefse uymamak ve herşeyin hakikatini iyi düşünüp hüküm vermek vazife-i diniyedendir. Binaenaleyh; bazı gaflet icabı insanlar tarîk-ı haktan çıkar, ancak sonradan tefekkür ve bazı delâili mütalâayla ihtida etmek lâzımdır. İşte Cenab-ı Hak delâili tetkikle hakikati aramadıklarını ve iradelerini hayra sarfedip doğru yolu bulamadıklarını beyanla bunların cehalet ve sefâhetleri ihtidalarına mâni olduğundan asla ihtida edemeyeceklerini beyan buyurmuştur. Çünkü; sefîh ne yaptığını bilmez ve ihtida esbabına tevessül etmez ki, ihtida etsin.

***

Vâcib Tealâ âdet-i câhiliyenin kabîh olduğunu ve bu kabahat üzere lâzım gelen cezayı beyan ettiği gibi maksad-ı aslî olan tevhidin delâilinden bazılarını dahi beyan etmek üzere :

وَهُوَ الَّذِي أَنشَأَ جَنَّاتٍ مَّعْرُوشَاتٍ وَغَيْرَ مَعْرُوشَاتٍ وَالنَّخْلَ وَالزَّرْعَ مُخْتَلِفًا أُكُلُهُ وَالزَّيْتُونَ وَالرُّمَّانَ مُتَشَابِهًا وَغَيْرَ مُتَشَابِهٍ كُلُواْ مِن ثَمَرِهِ إِذَا أَثْمَرَ وَآتُواْ حَقَّهُ يَوْمَ حَصَادِهِ وَلاَ تُسْرِفُواْ إِنَّهُ لاَ يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ ﴿141﴾

buyuruyor.

[Allah-u Tealâ şol zat-ı eceli ü a'lâdır ki, dar-ı dünyâda sizin için yerden yüksek bostanlar ve yere ağaçları döşenmiş bağlar ve bahçeler icad etti ve meyvaları birbirine benzemez muhtelif hurma ağaçları ve hububata müteallik ekinler halketti. Meyvaları birbirine benzer ve benzemez ve cüsseleri benzer ta'mları benzemez zeytin ve nar ağaçlarını sizin

maişetiniz için halk eyledi. Şu zikrolunan nimetten herbirinin meyvalarından ekledin. Meyva verdiklerinde devşirip hanenize götüreceğiniz veyahut satacağınız günde Allah'ın tayin ettiği hakk-ı mefruz ve meşruunu verin ve israf da etmeyin. Zira; Allah-u Tealâ müsrifleri sevmez.]

Yani; nasıl oluyor ki, Allah-u Tealâ'nın salâhınız için tayin, ettiği tarîk-ı haktan huruç edersiniz? Halbuki Allah-u Tealâ'nın sizin için mürtefi' ve gayrı mürtefi' bağlar, bahçeler ve meyvaları birbirine benzemez ekli muhtelif hurma ve hububatları ve levnde ve cirimde ve ta'm ü lezzette birbirine benzer ve benzemez zeytin ve narları icad etti. Şu ta'dad olunan ağaçlardan hangisi meyva verirse meyvalarından yiyin. Zira; sizin için ekli mubahtır ve meyvasını ağacından kat' edip devşirdiğinizde Allah'ın kitabında tayin ettiği hakk-ı meşruunu fukaraya verin ve mubah olarak eklettiğinizde kalbinize kasavet ve zekâvetinize kesafet, şuur ve idrakinize halel verecek derecede israf etmeyin. Zira; me'külât ve meşrubatında ve sarfiyatında israf edip lüzumundan ziyade sarfedenleri Allah-u Tealâ sevmez.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âyette beyan olunan nimetler bu sûre'de bundan evvel aynıyla zikrolundu. Fakat evvelki âyette Cenab-ı Hak vahdaniyete bunlarla istidlal olunmasını tenbih ve tavsiye ve bu âyette şu ta'dâd olunan nimetlerle intifa'ın mubah olduğunu beyanla intifâ'a izin vermiş ve yalnız mal sahipleri kendi intif'larıyla iktifa etmeyip hâsıl olan nimetten bir miktarını fukaraya sarf etmelerini dahi emir buyurmuştur. Şu kadar ki, evvelki âyette delâili tetkikle Sâni'in vücuduna istidlal ederek ma'rifet tahsilini emreylediğini ve Sâni'in vücuduna istidlal ise saâdet-i rûhaniye olup, bu nimetlerle intifa' ise saâdet-i cismâniye ve serîüzzevâl olduğu cihetle saâdet-i rûhaniye mukaddem olduğundan Cenab-ı Hak istidlali takdim ederek evvelâ istidlalin, sar niyet intifâ'ın lüzumuna tenbih buyurmuştur.

M a'r û ş â t ; hurma Ve zeytin gibi yerden yukarı kalkanlar ve g a y r ı m a'r û ş â t ; üzüm çubukları, kabak ve şâir sebze gibi yerde döşeli

olanlardır. Vâcib Tealâ bu nimetlerin zekâtını vermeksizin eklin mubah olduğuna, işaret için ekletmekle emri, zekâtını vermekle emir üzerine takdim buyurduğu gibi bunların hilkatından maksat, insanların intifâ'ı olduğunu dahi beyan buyurmuş ve nefsin hukukuna riayet, gayrın hukukuna riayet üzerine mukaddem olduğundan evvelâ ekil saniyen tasaddukla emretmiştir.

İmam-ı Azam indinde yerden hâsıl olan hâsılatın azından ve çoğundan zekât lâzım olduğuna bu âyet delâlet eder. Binaenaleyh; öşr-ü şer'î Hanefiye indinde hâsılatın her cüz'ünden alınır.

İ s r a f ; malı sarfetmekte şeri'den tayin olunan haddi tecavüz etmek ve menfaat olmadık mahalle malı sarf edip zayi etmektir. Ma'siyete sarf olunan kalîl ve kesîr israf olduğu cihetle ma'siyet haram olduğu gibi o ma'siyete malı sarfetmek de haramdır.

Bir kimsenin malının küllisini sadaka etmesi israfta dahildir. Çünkü; Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile (Sabit b. Kays) Hazretleri beş yüz hurma ağacının hurmasını bir günde devşirip evlâd ü ıyâline birşey terketmeksizin sadaka etmesi üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir.

Bu âyette h a k k u l l a h ile murad; öşr-ü şer'î ve zekât-ı mefrûze olduğuna nazaran âyet muhkemdir, zekât âyetiyle mensuh değildir. Kezâlik nafile sadaka murad olduğunda dahi âyet yine muhkemdir, mensuh değildir. Buna nazaran h a k k u l l a h ile murad; o günde hazır bulunan fukaraya tasadduk ve yerinde kalanları kuşlara ve başak arayıcılara terketmektir.

Hulâsa; bağ, bahçe ve hububat gibi Allah'ın verdiği nimetlerden ekletmek mubah ve bunların devşirildiği günde fukaranın hakkını unutmamak lâzım olduğu ve mahall-i sarfına lâyıkı veçhüzere şarfedip israf etmek caiz olmadığı, zira; Allah-u Tealâ'nın müsrifleri sevmediği ve bu nimetlerden telezzüz etmek nimetlerin husulüne mütevakkıf bulunduğu cihetle bu nimetleri kesbetmeye sa'yin lüzumuna işaret olunduğu bu âyetten müstefâd olan fevâid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ nebatata müteallik olan in'âmını beyandan sonra hayvanâta müteallik olan in'âmını dahi beyan etmek üzere:

وَمِنَ الأَنْعَامِ حَمُولَةً وَفَرْشًا كُلُواْ مِمَّا رَزَقَكُمُ اللهِ وَلاَ تَتَّبِعُواْ خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ ﴿142﴾

buyuruyor.

[Hayvanât içinden yükünüzü götürecek yük develeri gibi hamuleler ve yüke tahammül etmeyen yavruları vardır. Allah'ın size verdiği rızıktan ekledin. Zira; sizin menâfiiniz için halk olunduğundan size mubahtır. Binaenaleyh; ihtiyacınız miktarı ekledin ve şeytan'ın hile ve desiselerine tebaiyet etmeyin ki, helâl olan şeyi nefsinize haram kılmayasınız. Zira şeytan; size adaveti meydanda bir düşmandır.] Binaenaleyh; daima hileyle Allah'ın nimetlerinden sizi mahrum etmek üzere çalışır.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran h a m û l e ; deve, at, ester ve merkep gibi yük götürmeye tahammülü olan hayvanâttır.

F e r ş le murad; koyun ve keçi gibi yüke tahammülü olmayıp zebholunmak için yere döşenen küçük hayvanlardır. Ş e y t a n ' ı n h u t u v â t ı yla murad; insanları iğfal için tezyin ettiği tarîk-ı bâtıldır. Şu halde manâ-yı nazım: [Allah'ın helâl kıldığı rızıktan yiyin, şeytan'ın tezyin ettiği muharremât tarîklarına sülük etmeyin] demektir.

ثَمَانِيَةَ أَزْوَاجٍ مِّنَ الضَّأْنِ اثْنَيْنِ وَمِنَ الْمَعْزِ اثْنَيْنِ قُلْ آلذَّكَرَيْنِ حَرَّمَ أَمِ الأُنثَيَيْنِ أَمَّا اشْتَمَلَتْ عَلَيْهِ أَرْحَامُ الأُنثَيَيْنِ نَبِّؤُونِي بِعِلْمٍ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ ﴾143﴿

[Allah-u Tealâ kullarının rahatı ve taayyüşü için hayvanâttan sekiz nevi icad etti. Koyundan iki zevç halk etti ki, biri erkek diğeri dişi ve keçiden iki halk etti ki, erkek dişi. Habibim ! Hayvanâtın haram olduğunu iddia edenlerden suâl et, de ki, «Koyunla keçinin erkekleri mi haramdır, yoksa dişileri mi haramdır veyahut bunlardan dişilerinin karınlarında olan erkek veya dişi her ne olursa olsun bütün yavru mu haramdır?] Çünkü; Medârik'te beyan olunduğu veçhile müşrikler bazan bu hayvanların erkeğini ve bazan dişisini haram kıldıkları gibi yavrularını arzularına göre haram kılarlar ve Allah-u Tealâ haram kıldı diyerek iftira da ederlerdi. Cenab-ı Hak bunu inkâr etmesini resûlüne emretti. Zira; (آلذَّكَرَيْنِ)'deki hemze inkâr içindir. Yani; [Eğer bunlar haramda dediğiniz gibi davanızda sâdıksanız ve sözünüz doğruysa ilnte ve sağlam habere müstenid olarak haber verin bana. Allah-u Tealâ bunların hangisini haram kıldı?] Yavrularını mı, analarını mı veyahut erkeklerini mi? Eğer bildiğiniz varsa doğrusunu söyleyin. Halbuki siz nübüvveti inkâr eder ve şeriatı kabul etmezsiniz. Nasıl oluyor ki, eşyanın bazısının helâl ve bazısının haram olduğunu iddia edersiniz ve bu hill ü hürmetle hükmü nereden aldınız?

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile d a ' n ; yünü ve m a ' z ; kılı olan davar cinsidir. Yünlü olan nev'in erkeğine k o ç ve kıllı olanın erkeğine t e k e denir ki, şeriat-ı İslâmiyede bu sınıfların erkeği, dişisi ve yavruları cümlesi helâldir.

وَمِنَ الإِبْلِ اثْنَيْنِ وَمِنَ الْبَقَرِ اثْنَيْنِ قُلْ آلذَّكَرَيْنِ حَرَّمَ أَمِ الأُنثَيَيْنِ أَمَّا اشْتَمَلَتْ عَلَيْهِ أَرْحَامُ الأُنثَيَيْنِ أَمْ كُنتُمْ شُهَدَاء إِذْ وَصَّاكُمُ اللهِ بِهَذَا فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى عَلَى اللهِ كَذِبًا لِيُضِلَّ النَّاسَ بِغَيْرِ عِلْمٍ إِنَّ اللهِ لاَ يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴾144﴿

[Ve Allah-u Tealâ deveden ve sığırdan ikişer nevi erkek ve dişi halk etti. Bunlardan bazılarının haram olduğunu iddia eden müşriklere ey Ekrem-er Rusûl ! Sen de ki, deveyle sığırdan erkekleri mi haram, yoksa dişileri mi haramdır veyahut dişilerinin karınlarında olan yavruları mı haramdır? Veyahut Allah-u Tealâ bunların haram olmasıyla vasiyet ettiğinde siz hazır mıydınız?]

Çünkü; bir nebi haber vermedi ve bunların hürmeti hakkında da bir kitap gelmedi. Şu halde bunların hürmetlerini Allah-u Tealâ haram kıldığında biz hazırdık demekten başka bir çâreniz yoktur. Halbuki izzet-i huzurdan merdud ve matrutsunuz. Binaenaleyh; hill ü hürmet hakkında iddianız nefsinizin arzusu ve şeytanlarınızın tezyinâtıyla sırf iftiradan ibarettir. Çünkü; hürmetine delil olmayan birşeye «Allah-u Tealâ bunu haram kıldı» demek iftiradan başka birşey değildir ve ahkâm-ı şer'iyeden olmayan birşeyi şeriattandır demek bu kabilden iftiradır. Bu gibi ahkâm vaz'ına cesaret edenleri Cenab-ı Hak bu âyetle tevbih etmiştir. Zira;

(أَمْ كُنتُمْ شُهَدَاء إِذْ وَصَّاكُمُ اللهِ بِهَذَا) demek «Yoksa Allah-u Tealâ bunun helâl veya haram olduğunu beyanla hükmedip, size vasiyet ettiğinde yanında hazır mıydınız?» demektir ki, hazır olmayanlara «Hazır mıydınız?» demek elbette şiddetle tekdir etmeye ve cezasının ağır olduğuna işarettir. Şu halde; [İddianız sırf iftira etmekten ibaret olunca ilmi olmaksızın nâsı idlâl için yalan olarak Allah-u Tealâ'ya iftira edenden daha zâlim kim olabilir?] Elbette Allah-u Tealâ'nın haram kılmadığını, haram kıldı demek Allah'a yalan olarak iftira ve nâsa bilmeyerek mubah olan şeyi haram itikad ettirmekle idlâl etmekten ziyade bir zulüm olmaz ve böyle iftira edenler tarîk-ı sevabı bulamazlar.[Zira; Allah-u Tealâ zâlim olan kavmi farik-ı hakka îsâl etmez ve onları hidayette kılmaz.]

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile kâfirlerin mubah olan bazı hayvanâtın haram olduğu yolundaki iddialarını Cenab-ı Hak bu iki âyetle iptal ve istifhâm-ı inkârî ile tevbih ve zâlim olduklarını beyanla

zulümlerinden dolayı hidayete muvaffak olamayacaklarım tasrih buyurmuştur ki, z u l ü m ; zâlim olan kimsenin hidâyetine mâni olduğunu beyanla insanları zulümden tenfîr etmiştir. Çünkü; eğer hürmetin illeti zükûret ise, zükûr olanların kâffesi ve ünûset ise dişi olanların kâffesi haram olmak icab ederdi. Halbuki müşrikler istediklerine helâl ve istemediklerine haram derler ve neden helâl veyahut neden haram onu bilmezler. Ancak ağızlarına ne gelirse onu söylerlerdi.

Kezâlik hürmetin sebebi rahmin müştemilâtından olmaksa erkek ve dişi cümlesi rahmin müştemilâtındandır. Binaenaleyh; cümlesinin haram olması lâzım gelirdi. Şu halde bazısının haram olduğunu iddia delilsiz ve sebepsiz bir iddia olduğundan bu iddiaları reddolunmuştur. Çünkü; «Allah-u Tealâ bize böyle emretti» derler. Halbuki Allah-u Tealâ onların dedikleri gibi emretmedi. Binaenaleyh; iftira ettiler.

Allah-u Tealâ'nın dininde olmayan şeyi dine ithal eden müptedi'lerin cümlesi bu âyetin ahkâmında dahildir. Binaenaleyh; (أَظْلَمُ الله خلق) olanlar sırasında azap göreceklerinde şüphe yoktur.

Hulâsa; deve ve sığır gibi helâl olan hayvanâttan bazılarının haram olduğunu itikaad edenleri Cenab-ı Hak buâyette tevbih ettiği ve bu misilli helâl olan şeyleri bir ilme ve delile müstenid olmaksızın haram demek iftira alâllah olduğu ve iftira alâllaha cüret eden kimseden ziyade zâlim bir kimse olmadığı ve zâlim olan kavmi Cenab-ı Hakkın hidâyette kılmayacağı bu âyetten müstefad olan fevâid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ ehl-i câhiliyenin bazı eşyaya haram ve bazı eşyaya helâl demeleri sırf kendi hava ve heveslerine ittiba olup, bir delile ve ilme müstenid olmadığını beyan ettiği gibi hillü

hürmette sahih olan hüküm; vahy-i semavî ve şer'-i nebevî ile olacağını dahi beyan etmek üzere :

قُل لاَّ أَجِدُ فِي مَا أُوْحِيَ إِلَيَّ مُحَرَّمًا عَلَى طَاعِمٍ يَطْعَمُهُ إِلاَّ أَن يَكُونَ مَيْتَةً أَوْ دَمًا مَّسْفُوحًا أَوْ لَحْمَ خِنزِيرٍ فَإِنَّهُ رِجْسٌ أَوْ فِسْقًا أُهِلَّ لِغَيْرِ اللهِ بِهِ فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلاَ عَادٍ فَإِنَّ رَبَّكَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴾145﴿

buyuruyor.

[Yâ Ekrem-er Rusûl ! Şu kendi havalanyla hill ü hürmet iddia edenlere sen de ki, bana vahyolunan ve evvelin ve âhirinin ulûmunu cami' olan Kur'ân'da ekleden ve taam yiyen bir kimse üzerine Allah'uı lıaram kıldığı bir şey i ben bulamıyorum; belki taamın küllisini ben helâl buluyorum. Zira eşyada asıl olan; helâl olmaktır. Ancak ölmüş hayvan leşi veya akmış kan yahut hınzır eti olursa onlar haramdır. Zira; bunlardan herbiri nefsinde necistir, taharet kabul etmez veyahut Allah'ın gayrının ismi zikrolunmuş veyahut hîn-i zebhinde Allah'ın ismi amden terkolunan şeyler fısk olduğundan haramdır.] Şu zikrolunanların hürmetini Allah-u Tealâ vahyettiği için haramdır. Bunlardan maadası helâldir. Zira; hürmetine delil olmayan birşeyi haram olmaz. [Şu zikrolunan şeylerden birini Din-i İslâm'dan çıkmayarak ve haddini tecavüz etmeyerek bunlardan birine muhtaç olup ekletmeye muztar olan kimse açlıktan ölmemek için, hayatını ibkaa edecek kadar bir miktarını ekledebilir. Zira; Rabbin Tealâ zaruret sâikasıyla bunları ekleden kimsenin bu husustan dolayı vaki olan günâhını mağfiret edici ve zaruret messedince ekline müsaade etmekle merhamet buyurucudur.] Şu halde bunları zaruret vaktinde ekletmeye Allah-u Tealâ izin vermişken ekletmez helâk olursa, âsî ve günâhkâr olur. Zira; nefsini fuzûlî olarak tahrib etmiştir. İki zarar cem' olsa ehvenini ihtiyar etmek kaaide-i külliyesine tevfikan nefsin telef olmasıyla o nefsi telef etmemek için haramı yemek karşılaştığında elbette haramı yeyip nefsi muhafaza etmek, yemeyip de nefsin telefinden ehvendir.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile âyette hürmeti beyan olunan dörtten mâada Resûlulah'ın haram kıldığı himâr-ı ehlî kelb ve kedi gibi azı dişe sahip olanlarla kuşlardan pençe sahibi olanlar dahi hâramdır. Zira; Resûlullahın azı sahibi yırtıcı hayvânâtın ve pençe sahibi kuşların küllisinden nehyettiği (İbn-i Abbâs) Hazretlerinden mervidir. Hımâr-ı ehlî'den Hayber günü nehyettîgi dahi (Ebu Hureyre) Hazretlerinden mervi ve Sahhah'ta mezkûrdur. Kediyi ekletmek ve satıp parasını almaktan Resûlulah'ının nehyettîgi (Câbİr Hazretlerinden mervidîr. Şu halde Din-i İslâm'da hayvanâttân hâram olan y e d i d i r . Meyte, akmış kan, hınzır, Allah'ın gayrının ismi zikrolunarak kesilen hayvanın eti, himâr-ı ehlî, azı sahibi, yırtıcı hayvanâta vahşiye, pençe sahibi kuşlardır. Ve bunların teferruâtı bittabi bunlarda dahildir. Bu âyette zikrolunan meyteden balık ile çekirge ve kandan da karaciğerle akciğer müstesnadır. Gerçi çekirgeler dahi kansa da akmayıp etle kan arasında katı olduğu için helâl kılınmıştır. Etle karışmış ve seyelân etmeyerek damarlarda kalmış olan kanın da helâl olduğu mervidir. Zira hürmeti beyan olunan kan; akmış olan kan olduğundan, akmaksızın damarda kalan kan haram değildir. Çünkü; o gibi kandan eti temizlemek müşkül ve güçtür. Din-i İslâm da ise güçlük yoktur.

Vâcib Tealâ bu âyette haram olan şeylerin hürmetlerine illet ve sebep olarak necis olduğunu beyan buyurması, necis olan şeylerin cümlesinin haram olduğuna delâlet eder ki, (كل نحس حرام) = Necaset olan herşey haramdır) kaaide-i külliyesi de buradan me'hûzdur.

Hulâsa; hill ü hürmet vahy-i ilâhiyle bilinip, vahyin gayrı bir sebeple bilinemediği vahy-i ilâhide ise lâşe, akmış kan, hınzır eti ve Allah'ın gayrının isimleri zikrolunarak kesilen hayvanâtın ekli haram olduğu beyan olunup, kâfirlerin haram olduğunu iddia ettikleri şeylerin hürmeti beyan olunmadığı ve şu haram olduğu beyan olunan şeylerin ekline zaruret messederse helâk olmayacak kadar ekletmeye müsaade-i şer'iye olduğu ve bu müsaade üzerine eklolunan muharremattan hâsıl olacak

seyyiâtı Cenab-ı Hakkın mağfiret buyuracağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ şeriat-ı Muhammediyede haram olanların bazılarını beyan ettiği gibi Yehûd üzerine haram olan reyleri dahi beyan etmek üzere:

وَعَلَى الَّذِينَ هَادُواْحَرَّمْنَاكُلَّ ذِي ظُفُرٍ وَمِنَ الْبَقَرِوَالْغَنَمِ حَرَّمْنَاعَلَيْهِمْ شُحُومَهُمَاإِلاَّمَاحَمَلَتْ ظُهُورُهُمَاأَوِالْحَوَايَاأَوْمَااخْتَلَطَ بِعَظْمٍ ذَلِكَ جَزَيْنَاهُم بِبَغْيِهِمْ وِإِنَّا لَصَادِقُونَ ﴿146﴾

buyuruyor.

[Yehûd dinine mensub olanlar üzerine tırnak sahibi olan her hayvanı ve sığırla koyundan iç yağlarını onlar üzerine haram kıldık. İllâ koyunla sığırın arkalarında olan yağları veyahut karnına ve barsaklarına ve kemiklerine muttasıl olan yağları haram kılmadık. İşte şu eşyayı onlar üzerine haram kılıp, onların zulümleri sebebiyle biz onları cezalandırdık. Vahyettiğimiz ahkâmın cümlesine elbette biz sâdıkız.] Binaenaleyh; helâl olduğunu beyan ettiğimiz elbette helâl ve haram olduğunu beyan ettiğimiz elbette haramdır.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile t ı r n a k s a h i b i yle murad; parmağı veya parmağında tırnağı olanlardır. Yahut kuşlardan pençesi olan ve hayvânât-ı sâireden de at ve merkep gibi değirmi tırnağı olanlardır. Ş u h u m ile murad; iç ve böbrek yağlarıdır. (أَوِالْحَوَايَا) h â v i y e nin cem'idir ki, karın ve barsaklardır. Binaenaleyh; Yehûd üzerine içyağı haramsa da hayvanın karnına ve barsaklarına muttasıl olan yağlar ve kemiğe muttasıl olan kuyruk yağları helâl olduğuna âyet delâlet eder. İşte şu hürmet;

Yehûd'un enbiyayı katletmeleri ve ribâ ekletmeleri ve nâsın malını zulmen almaları gibi birtakım şer'in harici şeyleri âdet etmelerinden neş'et ettiğini Cenab-ı Hak beyan buyurmuştur. Çünkü; daire-i şeriattan çıkanları Cenab-ı Hakkın dâire-i şeriata duhulleri için envâ'-ı belâya ile müptelâ kıldığı ve onların ahkâm-ı şeriatı yerine getirinceye kadar birtakım müzayakaya dûçâr olacakları nusus-u müteaddideyle beyan olunmuştur.

***

Vâcib Tealâ haber verdiği şeylerin cümlesi sâdık olduğunu beyan ettiği gibi Yehûd'un tekzibine karşı cevabı dahi beyan etmek üzere:

فَإِن كَذَّبُوكَ فَقُل رَّبُّكُمْ ذُو رَحْمَةٍ وَاسِعَةٍ وَلاَ يُرَدُّ بَأْسُهُ عَنِ الْقَوْمِ الْمُجْرِمِينَ ﴿147﴾

buyuruyor.

[Eğer şu vahyolunan şeylerde Yehûd kavmi, habibim ! Seni tekzib ederlerse sen onlara hitaben de ki, sizin Rabbiniz bol rahmet sahibidir ve Allah-u Tealâ'nın azabı cürüm sahibi günâhkâr olan kavimden reddolunmaz.]

Yani; habibim; Senin Rabbin rahmet ve azap sahibidir. Binaenaleyh; eğer müşrikler seni tekzib ederlerse sen onlara de ki, «Sizin Rabbinizin rahmeti kullarına boldur ve lâkin azabı da şiddetlidir. Zira; günâhkâr olan kavimden azabı reddolunmaz. Binaenaleyh; size mühlet verir, müsaade eder. Siz Allah'ın verdiği müsaadeye mağrur olmayın. Zira; azabın vakti gelince Allah-u Tealâ'nın azabını, ashab-ı cinayet ve cürmolan kavimden

kimse reddedemediği için asla reddolunmaz, derhâl azabı gelir, âsîleri terbiye eder. Hiç kimse karşı koyamaz».

Beyzâvî'nin beyanı veçhile Yahudiler ve Resûlullah'ı tekzib edenler üzerine azab-ı şedidin nazil olacağına âyette tenbih vardır. Çünkü y e i s ; şiddet manâsınadır. Şu halde ma'nâ-yı nazım: [Allah'ın azabının şiddetini mücrimlerden reddedip o azaptan ve azabın şiddetinden onları kurtaran olmaz. Zira; cürümleri sebebiyle cezaya müstehaklardır] demek olur.

***

Vâcib Tealâ kâfirlerin mezheplerinin butlanını beyan ettiği gibi ileride serdedecekleri i'tizarlarını dahi beyan etmek üzere:

سَيَقُولُ الَّذِينَ أَشْرَكُواْ لَوْ شَاء اللهِ مَا أَشْرَكْنَا وَلاَ آبَاؤُنَا وَلاَ حَرَّمْنَا مِن شَيْءٍ كَذَلِكَ كَذَّبَ الَّذِينَ مِن قَبْلِهِم حَتَّى ذَاقُواْ بَأْسَنَا قُلْ هَلْ عِندَكُم مِّنْ عِلْمٍ فَتُخْرِجُوهُ لَنَا إِن تَتَّبِعُونَ إِلاَّ الظَّنَّ وَإِنْ أَنتُمْ إَلاَّ تَخْرُصُونَ ﴿148﴾

buyuruyor.

[Şirk eden müşrikler ileride derler ki, «Eğer Allah-u Tealâ senin dediğini murad etmiş olsaydı biz ve babalarımız şirketmez ve biz birşeyi haram kılmazdık.» Yehûd'un ve müşriklerin seni tekzipleri gibi bunlardan evvel geçenler dahi bizini azabımızı tadıncaya kadar resûllerini tekzib ettiler. Bunlar da onların mesleklerine tâbi olmuş ve onların yollarını tutmuşlardır. Binaenaleyh; bunlar da onların tattıkları azabı tadacaklardır. Yâ Ekrem-er Rusûl ! Sen onlara sual tankıyla de ki, «Sizin indinizde taraf-ı ilâhiden gelmiş bir ilim var mıdır? Eğer varsa o ilmi bize

çıkarır, beyan eder misiniz? Bir nakl-i sarih veyahut hüccet-i kafiye gibi birşeyiniz varsa izhar edin görelim. Siz tâbi olmaz, illâ zannınıza tâbi olursunuz ve siz olmadınız, ancak yalan söylersiniz.]

Yani; kâfirlerin makam-ı i'tizarda «Allah-u Tealâ bizim bulunduğumuz hale razıdır. Eğer razı olmasa bizim halimizi kendinin rızasına muvafık bir hale tahvil ederdi ve biz de razı olmadığı şeyi işlemezdik» demekle mezheplerinin hak olduğunu iddia ederlerdi.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âyette Vâcib Tealâ kâfirlerin azaba müstehak olduğunu ve sülük ettikleri mezhebin cehalet üzere müpteni bulunduğunu ve bu mezhebe temessük edenlerin ilmi olmadığını ve ancak zanna ittibâ' ve kizbin pek eşna'ını ihtiyar ettiklerini beyanla zem ve ef'âllerini takbih buyurmuştur.

Bunların yalan söyledikleri şey «Allah-u Tealâ bize böyle emretti» demeleridir. Beyzâvî'nin beyanına nazaran usul-ü itikadda zanna ittibâ' caiz olmadığına âyette tenbih vardır. Çünkü; zanna ittibâ' edenleri Cenab-ı Hak zemmetmiştir.

Hulâsa; müşriklerin, Allah-u Tealâ bizim tevhidimizi dileseydi biz ve babalarımız şirketmez ve biz birşeyi haram kılmazdık diyecekleri ve bunlardan evvel geçen milletlerin de resûllerini tekzib ettikleri ve Resûlullah tarafından bunlara, eğer davanız bir ilme müstenidse çıkarın o ilmi görelim denildiği ve müşriklerin ancak zanna tâbi olarak söyledikleri bu âyetten müstefâd olan fevâid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ kâfirlerin mezhepleri ilme ve hüccete müstenid olmayıp mücerret kendi re'y-i fâsidleri üzere müptenî olduğunu beyan ettiği gibi Allah-u Tealâ için kulları üzerine hüccet-i kafiye olduğunu dahi beyan etmek üzere :

قُلْ فَلِلّٰهِ الْحُجَّةُ الْبَالِغَةُ فَلَوْ شَاء لَهَدَاكُمْ أَجْمَعِينَ ﴿149﴾

buyuruyor.

[Yâ Ekrem-er Rusûl ! Kendi reylerine ve hava ve heveslerine muvafık olarak mezhep ihdas eden müşriklere hitaben sen de ki, «Siz mezhebiniz üzere ilim ve hüccet izhar edemeyince, Allah-u Tealâ için kulları üzerine metanet ve kuvvette nihayete baliğ olmuş hüccet vardır.] Çünkü; Allah-u Teâlâ resûl göndermek ve kitap inzal etmek ve doğru yolu göstermek suretiyle kullarına delâil-i vâzıhayı beyan buyurmuştur. Binaenaleyh; kulların Allah-u Tealâ'ya karşı «Biz doğru yolu bilemedik. Bize bir mürşid göndermedin» gibi itizarlarına meydan kalmamıştır. [Allah-u Tealâ için metin ve vazıh hüccet olunca, eğer Allah-u Tealâ sizin hidayetinizi murad etmiş olsaydı, sizin cemiinizi imana muvaffak kılmakla hidayette kılardı.] Ve lâkin siz iradenizi hidayete sarf etmediniz ki, Allah-u Tealâ hidâyetinizi irade buyursun. Eğer sizin cemiiniz iradenizi imana sarfetmiş olsaydınız, Allah-u Tealâ cemiinizi hidâyette kılardı. Ancak iradenizi imana ve hidâyete sarfetmediğiniz için Allah-u Tealâ iman ve hidâyetinizi murad buyurmadı. Çünkü; abdin ef'âl-i ihtiyariyesinde Allah'ın halkı abdin iradesini sarfa tâbidir. Binaenaleyh; abid iradesini sarf etmeyince Allah-u Tealâ halketmez.

Hulâsa; Allah'ın kullarını ilzam edecek hüccetleri bulunduğu ve murad-ı ilâhi olsa, cümle insanları hidâyette kılacağı bu âyetten müstefâd olan fevâid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ kâfirlerin delillerini ve mezheplerini iptal ettikten sonra davalarına şahitleri olmadığını beyan etmek üzere :

قُلْ هَلُمَّ شُهَدَاءكُمُ الَّذِينَ يَشْهَدُونَ أَنَّ اللهِ حَرَّمَ هَذَا فَإِن شَهِدُواْفَلاَ تَشْهَدْ مَعَهُمْ وَلاَ تَتَّبِعْ أَهْوَاء الَّذِينَ كَذَّبُواْ بِآيَاتِنَا وَالَّذِينَ لاَ يُؤْمِنُونَ بِالآخِرَةِ وَهُم بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ ﴿150﴾

buyuruyor.

[Allah'ın helâl kıldığı nimetleri haram kılan müşriklere hitaben habibim ! Sen de ki, «Getirin ey müşrikler ! Şol ulemâ ve ahbârınızı ki, onlar şefaâdeteder ve derler ki, Allah-u Tealâ şu nimeti haram kıldı». Onlar huzur-u nebeviyende hazır olurlar ve Allah-u Tealâ'ya iftira ederek şehâdet ederlerse, sen onları tasdik etme. Zira onları tasdik; onların şehâdet-i bâtılalarına iştirak etmek olduğundan, senin için caiz değildir. Binaenaleyh; onlarla beraber şehâdet etme, belki onların şehâdetlerini reddet ki, davalarının butlanını ve şahitlerinin yalancı olduklarını bilsinler ve şol kimselerin hava ve re'y ü arzularına muvafakat etme ki, onlar bizim hakka ve tarîk-ı müstakime delâlet eden âyetlerimizi tekzib eder ve âhirete iman etmezler. Halbuki onlar Rablerine şirk eder ve bir takım âciz mahlûkları Rablerine muâdil şerik ve nazir itikad ederler.] Şu halde onlardan i'raz et, mükâleme ve mücâleselerinden ihtiraz üzere bulun ki, itikadlarının fesadını bilsinler.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile Vâcib Tealâ kâfirlerden davalarına şahit istemesini resûlüne emir buyurdu ki, herkes indinde mezheplerinin şahidi ve delili olmadığı zahir olsun ve Resûlullah'ı onların şehâdetine iştirakten nehyetti ki, onların şahitlerinin yalancı olduklarını avâm-ı nâs anlasınlar da onlara ittibâ' etmesinler. Çünkü; Resûlullah onlara mümâşât etse, onların yalanları meydana çıkmaz ve herkes onların mezhebini doğru telâkki eder, buysa Dini İslâm'ın teessüsüne mânidir.

Medârik'te beyan olunduğu veçhile zamir mevkiinde (الَّذِينَ كَذَّبُواْ) varid oldu ki, âyetleri tekzib eden ve âhirete iman etmeyenlerin, havaya ittibâ' edenler olduğu bilinsin. Çünkü; âyetleri tasdik ve âhirete iman edenler delile ittibâ' eder, hava ve hevesine ittibâ' etmezler.

***

Vâcib Tealâ kâfirlerin kendi nefislerine haram kıldıkları şeyler; ancak kendi arzuları icabı olup, bir delile müstenid olmadığını beyan ettiği gibi delile müstenid olarak haram olan şeyleri beyan etmek üzere:

قُلْ تَعَالَوْاْ أَتْلُ مَا حَرَّمَ رَبُّكُمْ عَلَيْكُمْ أَلاَّ تُشْرِكُواْ بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَلاَ تَقْتُلُواْ أَوْلاَدَكُم مِّنْ إمْلاَقٍ نَّحْنُ نَرْزُقُكُمْ وَإِيَّاهُمْ وَلاَ تَقْرَبُواْ الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ وَلاَ تَقْتُلُواْ النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللّهُ إِلاَّ بِالْحَقِّ ذَلِكُمْ وَصَّاكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿151﴾

buyuruyor.

[Habibi Zişânım ! Alâtarikışşefka sen müşriklere hitaben de ki, «Gelin huzuruma toplanın, muktezâ-yı nübüvvet ve şefkat Rabbinizin sizin üzerinize haram kıldığı şeyleri ben tilâvetle Rabbinizin vahyettiği veçhüzere beyan edeyim.»] Haram olan şeylerden birincisi, Allah-u Tealâ'ya şirketmektir. Binaenaleyh; [Allah-u Tealâ'ya mahlûkaatından hiçbir şeyi şirketmeyin.] Zira; Allah-u Tealâ; ferd-i vâhiddir, şeriki ve nazîri yoktur. [Ve vâlideyninize ezayı haram kıldı. Binaenaleyh; size vâlideyninize ihsan etmenizle emretti.] Çünkü valideyniniz, hakk-ı terbiyesi ve hal-i sahavetinizde sizi muhafazaları ve besleyip büyütmek gibi zahmetleri ihtiyar ettiklerinden dolayı sizin tarafınızdan ihsana müstehaklardır. Şu halde onlara ihsan etmek sizin üzerinize vaciptir. İhsanı terketmek haramdır. [Nafaka korkusundan dolayı evlâdınızı

katletmeyin. Zira; sizi ve onları Biz Azîmüşşan merzuk ederiz.] Binaenaleyh; rızıklarından korkarak ciğerparelerinizi öldürmeyin. Eğer öldürürseniz hurmet-i azîmede vaki olursunuz. [Ve zinâ gibi fahişeden gerek suret-i aleniyede olsun, gerek suret-i hafiyede olsun ihtiraz lâzımdır. Binaenaleyh; zinâ ve şâir maâsî ve menhiyata karib olmayın.] Amma o ma'siyet gerek aşikâr olsun ve gerek gizli olsun cümlesi haramdır. [Ve Allah'ın haram kıldığı nefsi katletmeyin. İllâ hakka mukaarin olarak şer'an katli lâzım olanları katledin. Şu evâmir ve nevâhîde olan fevâidi ve menafii sizin taakkul edip düşünmeniz için beyan olunan ahkâmı Cenab-ı Hak size vasiyet etti ve mucibiyle ameli üzerinize vacip kıldı.] Binaenaleyh; bu ahkâmın hukukuna riayet vaciptir. Eğer riayet etmezseniz azaba müstehak olursunuz.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile vâlideyn; insan hakkında nimetlerin en büyüğü olduğuna işaret için Vâcib Tealâ şirkten nehyettikten sonra vâlideyne ihsanla emir buyurmuştur. Zira; insanın vücut bulmasında sebeb-i hakîkî Allah-u Tealâ ve sebeb-i zahirî ebeveyndir. Binaenaleyh; hukuk-u ilâhiye riayetten sonra hukuk-u ibâddan evvel beevvel hukuk-u ebeveyne riayetin vücubunu Cenab-ı Hak bu âyette beyan buyurmuştur. Çünkü; valide ve pederin evlâdında terbiye ve şefkat ve it'âm-ı taam ve hal-i sahavetinde helâktan muhafaza hakları vardır. Hukuk-u ibâddan ebeveynin hukukuna riayetin vücubunu beyandan sonra evlâdın hukukuna riayetin lüzumuna işaret buyurmuştur. Çünkü; zaman-ı cahiliyede bazıları kız evlâdını âhara tezvic etmekten âr ettiklerinden ve bazıları da fakr ü faka ve rızık korkusundan katlü itlaf ederlerdi. Cenab-ı Hak bu hal-i şenâattan onları nehyettiği gibi rızık için korkmamalarını tavsiye buyurmuştur. Zira; ebeveynin rızkını tekeffül buyurduğu gibi evlâdın rızkını dahi tekeffül buyurduğunu ve evlâdın hayatlarını muhafaza etmeleri lâzım olduğun beyan etmiştir.

Cenab-ı Hak bu âyette insan için usulünün ve furuunun hukukuna riayetin vücubunu beyandan sonra bilkülliye muharremâta ve bilhassa zinaya açık ve gizli olarak yakın olmamalarını tavsiye buyurmuştur.

Çünkü; zaman-ı cahiliyede suret-i aleniyede zinayı kerih görürlerse de suret-i hafiyede zarar yok addederlerdi. Cenab-ı Hak her iki suretin de haram olduğunu beyan buyurmuştur. Zira zinâ; neslin inkıtâına bâdî olup, âlemin intizâmını haleldar ettiğinden, Cenab-ı Hak zinâ etmek şöyle dursun, zinaya yakın olmak bile caiz olmadığını beyan etmekle zinadan nehiyde mübalâğa izhâr etmiştir. Zira zinâ; âlemin inkırazına bâdî olduğundan her halde ihtiraz etmek lâzımdır.

Vâcib Tealâ nüfûs-u beşeriyenin katlolunmaktan muhafazası lâzım olduğunu beyanla beraber katli icab eden —irtidad, zinâ ve bigayrıhakkın bir kimseyi katletmek gibi — bir fiil sudur ederse katlin cevazına işaret etmiştir. Çünkü; bir kimse iman ettikten sonra irtidad ederse veyahut teehhül ettikten sonra zinâ eder ve şer'an zinası sabit olursa ve bigayrıhakkın bir kimseyi öldürür kısas lâzım gelirse ve tâbi bulunduğu devletine karşı huruç eder yeryüzünü ifsâd ederse katli meşrudur ve bu misilli kimselerin vücutlarını ifna suretiyle fesatlarını izaleyle âlemin rahatını temin eylemek hükümet üzerine vaciptir.

***

Vâcib Tealâ bundan evvelki âyette riayet lâzım olan ahkâmdan beşini beyandan sonra hikmet ve menâfimde teemmüle muhtaç olan bazı ahkâmı beyan etmek üzere :

وَلاَ تَقْرَبُواْمَالَ الْيَتِيمِ إِلاَّبِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ حَتَّى يَبْلُغَ أَشُدَّهُ وَأَوْفُواْالْكَيْلَ وَالْمِيزَانَ بِالْقِسْطِ لاَ نُكَلِّفُ نَفْسًا إِلاَّ وُسْعَهَا وَإِذَا قُلْتُمْ فَاعْدِلُواْ وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَى وَبِعَهْدِ اللهِ أَوْفُواْ ذَلِكُمْ وَصَّاكُم بِهِ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴿152﴾

buyuruyor.

[Yetimin malına yakın olmayın. İllâ ticâretle tezyid ve ziyadan muhafaza etmek gibi gaayet güzel ve yetime menfaatlı olan tarîkla yakın olun. Yetim rüşdüne vâsıl olup malını muhafazaya akl ü dirayeti, fikr ü feraseti kâfi oluncaya kadar malmı muhafaza edin. Rüşdüne baliğ olup, malını muhafazaya muktedir olduğuna kanaat gelince malını kendine teslim edin. Kileyi ve teraziyi adaletle ifa edin. Noksan vermekle hukuk-u nâsa tecavüz etmeyin. Biz nüfûs-u beşeriyeden hiçbir nefse teklif etmeyiz. Ancak o nefsin vüs'u ve takati miktarı teklif ederiz. Zira; hukuk-u nâsa riayet müşküldür. Kudretiniz miktarı adaletle teklif ederiz. Binaenaleyh; kudretinizin haricinde olan şey affolunur. Ve bir söz söylediğinizde ve bilhassa hâkim olup hükmettiğinizde adalet edin velevse hükmettiğiniz kimse akraba ve taalukaatınızdan olsun. Sözünüzde ve hükmünüzde adalet ve ihtiyat edin ki, sözünüz ve hükmünüzle hukuk zayi etmeyesiniz ve ancak Allah'ın ahdini ifa edin ve yerine getirin ki, Allah'ın emrinin haricinde bir söz ve hükmünün haricinde bir hüküm Vermeyesiniz. İşte sizin tezekkür etmeniz ve fevâidini düşünmeniz için şu beyan olunan ahkâmla Allah-u Tealâ size tavsiye buyurdu ve muktazâsınca ameli üzerinize vâcîp kıldı.] Ki, bu ahkâmın haricine çıkmayasınız. Eğer bu ahkâmın haricine çıkarsanız azaba müstehak olursunuz.

(أَشُدَّهُ) Âyette e ş ü d le murad, Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile ihtilâm olmak ve aklı kemâline vâsıl olmaktır. K i l e v e v e z n i i f a ile murad; tam olarak ölçmek ve tartmaktır. K ı s t la murad; adaletle olduğu gibi satan kimsenin noksan vermekle müşterinin hukukuna tecavüz etmemesine, müşteri dahi ziyade istemekle bâyiin hukukuna tecavüz eylememesine ve iki tarafın da yekdiğerinin hukukuna riayetin vücubuna işarettir. Çünkü; âlemin intizâmı; muamelâtın hüsn-ü cereyânına bağlıdır. Eğer muamelâtın cereyanı adalete mukaarin olmazsa hukuk zayi olmakla münazaat zuhur eder ve tarafeyn perişan olur.

Bu riayetin gaayet müşkül olduğuna işaret için teklifin; mümkün miktarı kudretle mukayyed olduğuna işaret etmiş ve kudret miktarı teklif

buyurduğunu Vâcib Tealâ beyan buyurmuştur ki, kudretin fevkında teklif olmaz.

Vâcib Tealâ her sözde ve edâ-yı şehâdette ve emri bilmaruf ve nehy-i anilmünkerde, hâkimin hükmünde ve şâir hususâtta adalete riayetin vücubunu beyan buyurmuştur.

Hulâsa; yetim baliğ oluncaya kadar suret-i gayrı meşruada yetimin malına karib olmak caiz olmadığı, kilo ve terazide adalet lâzım, velev akraba hakkında olsun adalet üzere söylemek vacip ve Allah'la kendi beyninde vâki olan ahdi insanlar ifa etmekle memur olduğu ve insanların tezekkür edip düşünmesi için şu ahkâmı Cenab-ı Hakkın tavsiye buyurduğu bu âyetten müstefâd olan fevâid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ bazı ahkâmını tafsilden sonra icmalen beyan olunan ahkâma ittibâ'ın lüzumunu tavsiye etmek üzere :

وَأَنَّ هَذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا فَاتَّبِعُوهُ وَلاَ تَتَّبِعُواْ السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَن سَبِيلِهِ ذَلِكُمْ وَصَّاكُم بِهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴾153﴿

buyuruyor.

[Ey ehl-i iman ! Bilin ki, Kur'ân'da ve bilhassa şu sûre'de zikrolunan evâmir ve nevâhî, me'mûrât, menhiyat, muharremat, ahkâm, işârât, âdap ve muamelât benim doğru ve i'vicacdan salim tevhide îsâl eder tarîkımdır. Bu tunik, müstakim olunca tarîk-ı tevhide tebaiyet edin ki, fevz ü felah bulaşınız ve turuk-u muhtelife olan edyân-ı sâireye ve havaya tâbi olan müteferrik yollara tebaiyet etmeyin ki, o yollar sizi

dağıtmasın. Eğer ârâ-yı muhtelifeye ittiba ederseniz, o ârâ-yı muhtelife sizi tarîk-ı ilâhiden ayırır, fırka fırka kılar.] Zira; delilin hükmü ve muktezâsı birdir, lâkin hava ve hevesin muktezâsı müteaddiddir. Çünkü; tebâyi' ve âdât muhtelif olduğundan herkes kendi tabiatına göre re'yeder ve kendi arzusuna göre hüküm verilmesini ister. [İşte şu beyan olunan tarik ve o tarika ittibâ'; turuk-u muhtelifeye sizin ittibâ'dan nefsinizi vikaaye etmeniz için Allah'ın size vasiyet ettiği tariktir.]

Vâcib Tealâ bu âyette kullarını umur-u dinde tefrikadan nehyetmiştir. Zira tefrika; her milletin inkırazına bâdî ve izmihlaline sebeb olmuştur. Çünkü tefrikanın; içtimada olan kuvveti izâle ettiğinde şüphe yoktur. Kuvvet zail olunca a'dânın fırsat bulacağında kim tereddüd eder? Binaenaleyh; Allah'ın Kur'ân'da beyan ettiği tarika ittibâ' etmek vaciptir. Resûlullah'ın beyan ettiği ahkâmın cümlesi de vahyile olduğundan bu âyette beyan olunan ve ittibâ' vacip olan tarîk da dahildir. Fahr-i Razi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran Resûlullah bir çizgi çizip «İşte şu tarîk; tarîk-ı savâptır». Sonra sağına ve soluna çizgiler çizip «İşte şu tankların herbiri üzerinde bir şeytan var; insanları davet eder» buyurduğu (İbn-i Mes'ud) Hazretlerinden mervidir.

(İbn-i Abbas) Hazretleri «Şu âyetler muhkem ve cemi' şerâ-yi'de mazbuttur, asla nesholunmamıştır. Eğer bir kimse amel ederse Cennet'e dahil olur ve eğer ameli terkederse nara dahil olur» buyurmuşlardır.

Bu âyet-i celile hak olan şeyin her vakit bir olup müteaddid olmadığına delâlet eder. Zira hak; taaddüd etmez.

***

Vâcib Tealâ; şu iki âyette beyan olunan dokuz meselenin şerâyiin cümlesinde riayeti vacip olup, terki caiz olmadığına işaret için ahkâmı beyan ve haberden sonra Mûsâ (A.S.) a bu ahkâmı ve şâir ahkâmı cami'

olan kitabı verdiğini ve Kur'âh'ın hayr-ı kesîri mutazammın olduğunu beyan etmek üzere :

ثُمَّ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ تَمَامًا عَلَى الَّذِيَ أَحْسَنَ وَتَفْصِيلاً لِّكُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً لَّعَلَّهُم بِلِقَاء رَبِّهِمْ يُؤْمِنُونَ ﴿154﴾

وَهَذَا كِتَابٌ أَنزَلْنَاهُ مُبَارَكٌ فَاتَّبِعُوهُ وَاتَّقُواْ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿155﴾

buyuruyor.

[Şu beyan olunan ahkâmı bildikten sonra şurasını da bilin ki, Biz Azîmüşşan Mûsâ (A.S.) a nimetimizi ve kerametimizi tamam etmek için Mûsâ (A.S.) ın ihsanı ve hukukuna riayet edeceği ve kitaba lâyık olur bir veçhüzere Tevrat kitabını verdik ve bu Tevrat'ta dünya ve âhirete müteallik olan herşeyi biz açık surette beyan ve tafsil ettik. Tevrat'ın ahkâmıyla mükellef olanlar dâr-ı âhirete ve Rablerine mülâkaata iman etsinler için Tevrat'ı kullarımıza rahmet, ihsan ve tarîk-ı hakka îsâl eder hidâyette kıldık ve şu Kur'ân hayr-ı kesîri ve menâfii çok bir kitab-ı mübarektir ki, biz onu inzal ettik ve bu kitabın menfaati çok, kendi mübarek ve cemi' evamir ve nevâhîsine riayetle ittibâ edin. Zira; ittibâ etmek üzerinize vaciptir ve merhamet olunmanız için o kitaba muhalefetten içtinab etmekle nefsinizi vikaaye edin ki, azaptan kurullasınız.]

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile t a m a m ile murad; nimetin ve kerametin tamamıdır.

(الَّذِيَ أَحْسَنَ) ile murad; muhsin ve muti olan kimse, yahut Mûsâ (A.S.) ın ilim ve şerâyiden ihsanı, yahut kitabın siyak ve sibakı; güzel bir kitaba lâyık olan intizam üzere demektir. Şu beyana nazaran manâ-yı âyet: [Bizim şu ahkâmımızı bildikten sonra şunu dahi size haber vereceğiz bilin

ki, biz nimetimizi ve kerametimizi muti ve muhsin ve ulûm-ü şerâyide güzel olan Mûsâ (A.S.) üzerine itmam ve ikmâl için kitap verdik ki, o kitapta dünya ve âhirette ibâdın muhtaç olduğu mesâilin kaffesini tafsil ettik ve ibadın yevm-i âhirette Rablerine mülâkaata iman etmesi için biz Tevrat'ı rahmet ve hidayet kıldık] demektir.

***

Vâcib Tealâ Kur'ân'ın hikmet-i inzalinden bazısını beyan etmek üzere:

أَن تَقُولُوا۟إِنَّمَاأُنزِلَ الْكِتَابُ عَلَى طَآئِفَتَيْنِ مِن قَبْلِنَاوَإِن كُنَّاعَن دِرَاسَتِهِمْ لَغَافِلِينَ ﴿156﴾ أَوْ تَقُولُوا۟لَوْأَنَّا أُنزِلَ عَلَيْنَا الْكِتَابُ لَكُنَّا أَهْدَى مِنْهُمْ فَقَدْ جَاءكُم بَيِّنَةٌ مِّن رَّبِّكُمْ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ

buyuruyor.

[Sizin, «Bizden evvel iki taife ki, Yehûd'le Nasârâ'ya kitab inzal olundu. Halbuki, biz onların derslerinden ve kitaplarım kıraatlarından elbette gaafilleriz» demenizi kerih gördüğümüz için size Kur'ân'ı inzal ettik, yahut «Bizim üzerimize kitap nazil olmuş olsaydı, biz onlardan daha ziyade hidayette olurduk» demenizi çirkin gördüğümüzden böyle dememeniz için biz Kur'ân'ı inzal ettik. Binaenaleyh; sizin Rabbiniz tarafından tarik-ı tevhidi size beyan eder delâil-i kat'iye ve sizi tarîk-ı tevhide irşad eder hidâyet ve rahmet olarak hakkınızda lûtf u ihsan geldi. Şu halde itiraz edecek bir cihetiniz kalmadı.]

Yani; yevm-i kıyamette ehl-i Mekke ve şâir kabail «Bizden evvel Yehûd ve Nasârâ'ya Tevrat ve İncil nazil oldu. Onlarınlûgatlarını bilmediğimiz için biz derslerinden ve ahkâmından gaaf ildik. Eğer bize de onlar gibi kitap nazil olmuş olsaydı, biz onlardan daha ziyade rüşd ü salâhı kabul

ederdik» demesinler için Kur'ân'ı inzal ettik. Binaenaleyh; i'tizara ve itiraza mecalleri kalmadı. Çünkü; herşeyi beyan eder açık deliller geldi, rahmet ve rüşd ü salâhı gösterir kitap nazil olunca i'tizarın faydası olmaz. Şu halde ancak o kitapla amel etmek vaciptir, başka tarîk-ı salâh yoktur.

فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّن كَذَّبَ بِآيَاتِ اللهِ وَصَدَفَ عَنْهَا سَنَجْزِي الَّذِينَ يَصْدِفُونَ عَنْ آيَاتِنَا سُوءَ الْعَذَابِ بِمَا كَانُواْ يَصْدِفُونَ ﴿157﴾

[Allah'ın âyetlerini tekzib eden ve âyetlerden i'raz eden kimselerden ziyade zâlim kim olabilir? Bizim âyetlerimizden i'raz edenleri i'razları sebebiyle biz yalanda kötü ve çirkin azapla cezalandırırız.]

Yani; size kitabınız geldi, âyetlerini tekzib ettiniz. Şu halde sizden ziyade zâlim kim olabilir? Zira; Allah'ın âyetlerini tekzib ve kabulden i'raz edenlerden ziyade zâlim hiçbir kimse olamaz. Binaenaleyh; biz âyetlerimizden i'raz edenleri i'razları sebebiyle eşedd-i ceza ile cezalandırır ve çirkin azapla muazzap kılarız.

Bu âyet-i celilede (فأ) lâfz-ı makabline müteferridir. Yani; hidayet ve rahmet olan Kur'ân'ın âyetleri nazil olunca âyât-ı ilâhiyeyi tekzib eden kimseden daha ziyade zâlim kim olabilir? Elbette kimse olamaz. Şu halde herkesten ziyade zâlim olan elbette sû-u ceza ile mücâzât olunacaktır. Zira; âyetlerden i'razı onun azabına sebeptir.

(يَصْدِفُونَ) S a d e f ; birşeyden kaçınmak, yüz döndürmek ve i'raz etmektir. Binaenaleyh; âyât-ı ilâhiyeyi kabulden kaçman kimseleri şiddetle cezalandıracağını Cenab-ı Hak bu âyette beyan etmiş ve cezaya sebep de âyetlerinden i'raz etmek olduğunu beyanla âyetten yüz döndürenleri âyetleri kabule davet etmiştir.

***

Vâcib Tealâ kâfirlerin kadrini izâle için kitap inzal ettiğini ve iman etmeyeceklerini beyandan sonra imandan me'yus olacak bazı ahvallerini beyan etmek üzere :

هَلْ يَنظُرُونَ إِلاَّ أَن تَأْتِيهُمُ الْمَلآئِكَةُ أَوْ يَأْتِيَ رَبُّكَ أَوْ يَأْتِيَ بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ يَوْمَ يَأْتِي بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ لاَ يَنفَعُ نَفْسًا إِيمَانُهَا لَمْ تَكُنْ آمَنَتْ مِن قَبْلُ أَوْ كَسَبَتْ فِي إِيمَانِهَا خَيْرًا قُلِ انتَظِرُواْ إِنَّا مُنتَظِرُونَ ﴿158﴾

buyuruyor.

[Ehl-i Mekke gözetmezler, illâ azap meleklerinin azapla gelmelerini gözetirler. Ümem-i mâziyeye iman etmedikleri zamanda azap melekleri geldiği gibi bunlara da gelmesine intizâr ederler veyahut Rabbin Tealâ suret-i aleniyede gelip de iman edin demesini gözetirler veyahut Rabbin Tealâ'nın bazı âyetlerinin gelmesini gözetirler. Maahâzâ Rabbin Tealâ'nın bazı âyetleri geldiği kıyamet gününde bundan evvel iman etmemiş veyahut imanında hayır kesbetmemiş olan nefse imanı menfaat vermez. Çünkü; zaman geçmiştir. Habib-i Zişanım ! Sen onlara de ki, siz tevehhümatınızı gözleyin. Biz de size lâhik olacak azabı gözleriz.] Bakalım kimin sözü doğrudur.

Yani; kâfirler iman etmezler, ancak umur-u selâseden birinin gelmesiyle iman ederler. Onlardan

b i r i n c i s i ; melâikenin gelmesidir. M e l â i k e yle murad; kabz-ı ervah için gelen meleklerdir. Çünkü; ervahı kabz için melekler geldiğinde hakikat meydana çıkar. Her kâfir sekerât-ı mevtinde iman eder, fakat imanı fayda etmez. Zira; hal-i ye'istir. Yahut meleklerle murad; ümem-i maziye ve âsiyeye azapla gelen meleklerdir.

İ k i n c i s i ; Vâcib Tealâ'nın gelmesidir. Vâcib Tealâ'nın gelmesi ise muhaldir. Ancak âyet-i celile kâfirlerin cehalet ve arzularını beyan üzere varid olmuştur.

Ü ç ü n c ü s ü ; bazı âyâtın gelmesidir. B a z ı â y â t ı n g e l m e s i yle murad; kıyametin evvelinde olacak alâmât-ı kübrâdır. Çünkü; alâmât-ı kübrânın zuhurunda teklif zamanı geçtiğinden imanın kabul olunmayacağına dair Müslim ve Buhârî'nin ittifaklarıyla birçok ehâdis-i celile mevcut ve mervidir. Şu halde ehâdis-i celile bu âyet-i celileyi tefsir ve tafsildir. Çünkü; geldiğinde iman kabul olunmayacak âyetler kıyametin evvelinde olacaktır ve bu âyetlerle murad; alâmât-ı kıyâmetten olan âyetler olması muvafık-ı akl ü hikmettir. Zira; mucize manâsına olan âyetlerin gelmesi imanın kabulüne mâni olmadığından bu makamda o manâca âyet murad olunmak muvafık değildir.

***

Vâcib Tealâ ehl-i imanı tefrikadan menedip insanlara ahkâmı nâfi olan kitaplar inzal ettiğini ve o kitaplara ittibâ' lâzım olduğunu ve kitapları tekzib edenlerden ziyade zâlim kimse olmadığını beyandan sonra tefrikayı zemmetmek üzere :

إِنَّ الَّذِينَ فَرَّقُواْ دِينَهُمْ وَكَانُواْ شِيَعًا لَّسْتَ مِنْهُمْ فِي شَيْءٍ إِنَّمَا أَمْرُهُمْ إِلَى اللهِ ثُمَّ يُنَبِّئُهُم بِمَا كَانُواْ يَفْعَلُونَ ﴿159﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki, onlar tevhide îsâl eden dinlerinde fırka fırka oldukları gibi cemaat cemaat oldular ve hiçbir şeyde sen onların fırkalarından

değilsin. Ancak onların emirleri Allah-u Tealâ'ya mufavvazdır. Allah-u Tealâ'ya arzolunduklarında intikaamını alır, badehu onların işledikleri ef'âl-i kabihalarını onlara haber verir.]

Dinlerinde teferruk edenlerle murad; Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile müşriklerdir. Zira; onların bazıları melekler Allah'ın kızlarıdır derler ve bazıları da putları indallah şefaat edecek itikaad ederlerdi. Yahut dinlerinde teferruk edenlerle murad; Yehûd ve Nasarâ'dır. Çünkü; onlardan herbirerleri bir kitap sahibi oldukları halde Yehûd yetmiş bir fırka Nasârâ ise yetmiş iki fırka oldular hatta tefrikayı o kadar ileri götürdüler ki, bazıları bazılarını tekfir ederler. Yahut (İmam-ı Mücahit)'ten naklolunduğu veçhile dinlerinde teferruk edenler; ümmet-i Muhammed'den ehl-i bid'at ve şübehâttır. Zira; Resûlullah «Benim ümmetim yetmiş üç fırka olur, küllisi nardadır. İllâ bir fırka Cehennem'den necat bulur» buyurmuştur. Dinin esasında tefrika; milletin eczasını tefrikaya düşürdüğünden elbette mezmumdur.

Şu halde âyet-i celilede tefrikayı zem ve ittihadın lüzumuna işaret olduğu gibi ehl-i İslâmın kelimesi vâhid olmak lâzım olmazsa terğib ve tefrikadan tenfir dahi vardır. Zira; bir milletin tefrikasız kitle-i vahide olarak bulunması o millet hakkında saâdet-i uzmâdır. Binaenaleyh; millet hakkında her zaman iyi netice veren ittifak ve ittihaddır, fena netice ve zararları tevlid eden de tefrikadır.

Resûlullah'ın onlardan olmadığını beyan; sözlerinden ve mezheplerinden uzak olduğunu beyandır. Şu halde onların mezhepleri üzerine lazım gelecek azap onlara münhasır demektir.

İşte Cenab-ı Hak fırkalara ayrılan milletleri bu âyetle zemmetmiştir. Zira; gerek itikadda ve gerek siyâsette bir milletin fırkalara ayrılması, o millet arasında ârâ ve efkârın dağılmasına ve sözün bir araya gelmemesine ve fırkaların kendi emellerini tervice çalışıp umumun menfaatinin arada zayi olmasına sebep olduğu cihetle milletin yekdiğerine olan irtibatı çözüldüğünden neticesi inkıraza bâdî olacağı şüphesizdir. Zira; çok defa

vuku bulan hâdiseler bu gibi davaları ispata kâfidir. Binaenaleyh; mümkün olduğu kadar yaşamak isteyen milletlerin toplu bulunması lâzımdır.

***

Vâcib Tealâ tefrikayı zemmettikten sonra haseneyle seyyieye mukaabil verilen cezayı beyan etmek üzere:

مَن جَاء بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ أَمْثَالِهَا وَمَن جَاء بِالسَّيِّئَةِ فَلاَ يُجْزَى إِلاَّ مِثْلَهَا وَهُمْ لاَ يُظْلَمُونَ ﴿160﴾

buyuruyor.

[Bir kimse hasene işlerse o kimse için dar-ı âhireite o hasetlenin on misli vardır ve bir kimse seyyie işlerse o kimse cezalanmaz, anoak seyyienin misliyle cezalanır. Seyyie işleyenler asla zulmolunmazlar.]

Yani; daridünyada ehl-i imandan bir kimse bir hasene işler ve hayyizi vücuda getirir, ihlâsa mukaarin ve rızaya muvafık olursa o kimse için dar-ı âhirette o bir hasenenin on misli vardır. Çünkü; lûtuf ve ihsan olarak Allah-u Tealâ bir ameline on amel sevabı verir. Ve eğer bir kimse dar-ı dünyada bir günâh işlerse, o kimse ancak onun misliyle cezalanır. Zira; günâhlarından ziyade ceza

Beyzâvî'nin beyanı veçhile Vâcib Tealâ'nın vaad ettiği ihsanın bu âyette ednâ mertebesi beyan olunmuştur. Zira; bir amel mukaabiline yetmişten yedi yüze kadar sevap vereceğini vaad buyurduğu gibi hesapsız ecir vereceğini dahi vaad buyurduğundan bir amele on sevap vereceğini beyan etmek; vaadin ednâ mertebesidir. Bazı ulema «Bu âyette aşere, kesretten kinayedir. Miktarı tayin için değildir» dediler. Şu halde manâ-

yı nazım: [Bir kimse bir hasene işlerse onun için mukaabilinde birçok sevap var] demektir.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile h a s e n e yle murad; kelime-i tevhiddir diyenler varsa da esah olan bilûmum hasenata şâmildir. Zira; lâfzın umumuyla amel mümkünken umum içinden birşeye tahsis sebepsiz tercihtir. Az amel mukaabilinde çok sevap vermek lûtuf olduğu cihetle memduhtur. Binaenaleyh; Cenab-ı Hakkın kullarının azıcık amellerine birçok sevap vermekle lûtf u ihsan buyurması şân-ı ulûhiyete yakışır bir sıfattır. Amma bir günâha birçok azab etmek zulüm olup, Allah-u Tealâ ise zulümden münezzeh olduğu cihetle günâh işleyen kimsenin günâhının misli azap göreceği beyan olunmuştur. Zira; cürmünden ziyade ceza vermek adalete münâfîdir ve şân-ı ulûhiyete lâyık olamaz.

***

Vâcib Tealâ tevhidin delâilini beyan ve müşriklerin mezheplerini iptal ettikten sonra tarîk-ı tevhidin sırat-ı müstakim olduğunu ve millet-i İbrahim'e muvafık bulunduğunu beyan etmek üzere:

قُلْ إِنَّنِي هَدَانِي رَبِّي إِلَى صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ دِينًا قِيَمًا مِّلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴾161﴿

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusûl ! Sen müşriklere hitaben de ki, «Benim Rabbim lutûf ve ihsanıyla doğru ve tarik-ı tevhide îsâl eder bir din olduğu halde beni sırat-ı müştakıma îsâl etmekle hidayette kıldı. O sırat-ı müstakim doğru

ve hakkı iltizam eder olduğu halde İbrahim (A.S.) ın milletidir. Ey müşrikler ! Siz İbrahim (A.S.) ın şeriatı üzere millet-i İbrahim'den olduğunuzu iddia etmekle beraber şirkedersiniz. Halbuki İbrahim (A.S.) ınüşriklerden olmadı.] Siz nasıl oluyor ki, müşrik olduğunuz halde İbrahim (A.S.) a nispet iddiasında bulunuyorsunuz?

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile Allah-u Tealâ resûlüne bu âyette üzerinde bulunduğu din-i hakkı beyan ve müşrikleri reddetmesini emir buyurdu. Çünkü; müşrikler din-i İbrahim üzerine olduklarını iddia ederler, halbuki din-i İbrahim'den bilkülliye müfârakat etmişlerdir. Zira; din-i İbrahim'de şirk yoktur ye din-i İbrahim, tevhid üzere müesses bir din olduğundan doğru bir dindir ki, asla eğrilik yoktur.

***

Vâcib Tealâ din-i kayyimin sırat-ı müstakim olduğunu beyandan sonra o din-i kayyimle amelin keyfiyetini beyan etmek üzere :

قُلْ إِنَّ صَلاَتِي وَنُسُكِي وَمَحْيَايَ وَمَمَاتِي لِلّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿162﴾

لاَ شَرِيكَ لَهُ وَبِذَلِكَ أُمِرْتُ وَأَنَاْ أَوَّلُ الْمُسْلِمِينَ ﴿163﴾

buyuruyor.

[Habib-i Zişanım ! Sen müşriklere hitaben de ki: Ey müşrikler ! Benim namazım ve cemi' a'zâmla cânib-i hakka teveccühüm ve takarrubuma vesile olan cemi' ibâdâtım, hayatım, ve memâtım cümlesi âlemlerin mürebbisi ve şey'en ba'de şey'in âlemin her cüz'ünü kemâline îsâl eden Allah-u Tealâ'ya mahsustur. Her ne işlersem hâlisan liyeçhillâh işlerim. Zira; Allah'ın şeriki ve nazîri yoktur. Mülkünde tasarrufu müstakildir.

Kimsenin müdahaleye hakkı yoktur. Ancak, ihlâs üzere amel etmekle emrolundum. Halbuki, ben Allah'a itaat ve inkıyad eden müslimlerin evveliyim.]

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile ibâdâtın kâffesinin ihlâsa mukaarin olması şart olup, ihlâsa mukaarin olmayan amelde ecir olmadığına bu âyet delâlet eder.

N ü s ü k ; gaalip zamanda kurban kesmeye ıtlak olunursa da, bu makamda Allah-u Tealâ'ya takarruba vesile olan ibadâün kâffesi murad olunmak ihtimali gaaliptir.

Hayatla mematın Allah-u Tealâ'ya mahsus olması; hayat ve memâtı Allah-u Tealâ halik olduğu gibi insanın hayatında olan iman ve şâir ibâdât, taât ve memâtına muzaf olan vasiyet ve şâire gibi envâ'-ı hayatın halikı da Allah-u Tealâ olmasıdır ki, bunların cümlesi Allah-u Tealâ'nın rızasını tahsil için işlenilen ameldir. Zira; abdin vazifesi daima Rabbisine karşı ubudiyetini izhar etmektir ve bu da tamamıyla Rabbisine teslim olmak ve amelini tamam etmek ve halisan liveçhillâh işlemekle hâsıl olur. (وَأَنَاْ أَوَّلُ الْمُسْلِمِينَ) demek; Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile «Bu ümmetten Allah'a inkıyad edenlerin evveliyim» veyahut «Kaza ve kadere evvel inkıyad eden benim» demektir.

***

Vâcib Tealâ tevhid-i mahızla emredince tevhidin delâilini zikirle emretmek üzere:

قُلْ أَغَيْرَاللهِ أَبْغِي رَبًّاوَهُوَ رَبُّ كُلِّ شَيْءٍ وَلاَ تَكْسِبُ كُلُّ نَفْسٍ إِلاَّعَلَيْهَا وَلاَ تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَأُخْرَى ثُمَّ إِلَى رَبِّكُم مَّرْجِعُكُمْ فَيُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ ﴿164﴾

buyuruyor.

[Yâ Ekrem-er Rusûl ! Sirkeden kâfirleri tevbih ve tekdir olmak üzere sen de ki, «Allah-u Tealâ herşeyin Rabbisi olduğu halde Allah'ın gayrı bir Rab mı arayayım? Herşeyin halikı ve rabbisi Allah-u Tealâ mevcut olduğu halde nasıl olur ki, başka mahlûkat rab ittihaz olunur? Mahlûk halika şerik olur mu? Ve her nefis; maâsî ve cerâimi kesbetmez, ancak kendi mazarratına ve aleyhine kesbeder ve âsî olan hiçbir nefis, aharın isyanını götürmez. » Zira her nefis, kendi ameliyle haşrolunur. Dünyada herkes amelini kesbedip ömr-ü dünya tükendikten sonra ancak Rabbinizin huzur-u manevîsine rücu edersiniz. Binaenaleyh; Rabbiniz sizin ihtilâf ettiğiniz mesaili size haber verir ve hakla batıl beynini tefrik ve temyiz eder ve herkesin ameline göre ceza verir.]

Hulâsa; Allah-u Tealâ herşeyin rabbisi olduğu halde Allah'ın gayrı rabb taleb etmek aklen münker ve şer'an caiz olmadığı ve her nefsin ma'siyeti kendi aleyhine olup, gayra tecavüz etmeyeceği ve bir nefis, âharın vizrini götürmeyeceği ve dünyanın inkırazından sonra herkesin mercii Rabbi Tealâ olacağı ve Allah-u Tealâ'nın dünyada ihtilâf olan mesaili birer birer haber vereceği bu âyetten müstefâd olan fevâid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ herşeyin rabbisi olduğunu beyandan sonra rububiyetini ispat makaamında :

وَهُوَ الَّذِي جَعَلَكُمْ خَلاَئِفَ الأَرْضِ وَرَفَعَ بَعْضَكُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِّيَبْلُوَكُمْ فِي مَا آتَاكُمْ إِنَّ رَبَّكَ سَرِيعُ الْعِقَابِ وَإِنَّهُ لَغَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿165﴾

buyuruyor.

[Allah-u Tealâ şol zat-ı eceli ü a'lâdır ki, sizi yeryüzünde halifeler kıldı ve tasarrufa kaabiliyet ve isti'dâd verdi ve ihsan etmiş olduğu nimetler hakkında şükredip etmediğinizi imtihan muamelesi yapmak ve sizi müptelâ kılmak için şerefte, akılda, mal ü mansıbda ve rızk hususunda bazınızın derecesini bazınızın fevkına çıkardı. Rabbin Tealâ'nın insanları muhtelif surette halk etmesi haşa aczinden veya buhlünden değildir. Ancak bu tefâvüt sizi müptelâ kılmak içindir. Zira; Rabbin Tealâ'nın âsîler üzerine ikaabı sür'atlidir ve Rabbin Tealâ istiğfar edenlere mağfiret ve tevbe edenlere merhamet buyurucudur.]

Tefsir-i Medârik'te beyan olunduğu veçhile, Allah-u Tealâ kulların bazısını zengin, bazısını fakir, bazısını zekî ve şerif, bazısını gabî ve hasis kıldı ki, verdiği nimetlerde kullarının şükredip etmediğini imtihan etsin ve şerifin hasise ve zenginin fakire ve mâlikin memlûküne nasıl muamele ettiği bilinsin.

Vâcib Tealâ ümmet-i Muhammed'in sair ümmetler üzerine halife olup, onlardan sonra geldiklerine işaret için ümmet-i Muhammedi yeryüzünde halife kıldığını beyan buyurmuştur. Zira; Resûlullah hâtemülenbiya olduğu gibi ümmeti de hâtemülümemdir. Binaenaleyh; diğer ümmetlerin inkırazından sonra dünyanın imarını Cenab-ı Hak bu ümmete havale etmiştir. Ü m m e t le murad; ümmet-i davet ve ümmet-i icabete şâmildir. Çünkü; Fahr-i Kâinatın vücudundan sonra şerâyi-i sabıka nesholunduğundan bütün dünya halkı ümmet-i Muhammediyedir. Amma dâvetine icabet edenler daire-i, şeriatına dahil olmuş icabet etmeyenler şeriatı haricinde kalmışlardır.